

บทที่ 2

แนวความคิดทั่วไปเกี่ยวกับสิทธิ, เสรีภาพ และเสรีภาพทางวิชาการ

2.1 หลักพื้นฐานเกี่ยวกับ “สิทธิ” และ “เสรีภาพ” ตามรัฐธรรมนูญ

สิทธิและเสรีภาพ เป็นผลอันสืบเนื่องมาจากแนวความคิดในเรื่องการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่ให้การรับรอง สิทธิ และเสรีภาพแก่ประชาชน เอาไว้ในบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ โดยถือว่ารัฐธรรมนูญเป็นบทบัญญัติที่สำคัญ และมีสถานะทางกฎหมายสูงสุด บทบัญญัติอื่นจะขัดหรือแย้งกับรัฐธรรมนูญไม่ได้ทั้งนี้เพื่อเป็นการยืนยันถึงความสำคัญในการรับรองและคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชน ดังนั้น จะเห็นได้ว่าแนวความคิดในเรื่องสิทธิและเสรีภาพกับการปกครองระบอบประชาธิปไตย การรับรองสิทธิ และเสรีภาพ ตามรัฐธรรมนูญ จึงเป็นเรื่องที่มีความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กันในทางกฎหมายแต่อย่างไรก็ตาม การใช้สิทธิและเสรีภาพที่รัฐธรรมนูญได้บัญญัติรับรองเอาไว้แล้ว จะต้องไม่เป็นการละเมิดต่อสิทธิและเสรีภาพของบุคคลอื่น และจะต้องเป็นการใช้สิทธิและเสรีภาพ ภายใต้ขอบเขตที่รัฐธรรมนูญกำหนดเอาไว้เช่นเดียวกัน

2.1.1 ความหมายของคำว่า “สิทธิ” ตามรัฐธรรมนูญ

ศาสตราจารย์หยุด แสงอุทัย ได้ให้ความหมายของคำว่า “สิทธิ” คือประโยชน์ที่กฎหมายคุ้มครองมากกว่าจะเป็น “อำนาจ” ส่วนบุคคล (อำนาจ คือ ความสามารถที่กฎหมายให้แก่บุคคลที่จะกำหนดความสัมพันธ์กับบุคคลนั่นเองหรือบุคคลอื่นโดยมุ่งต่อความสัมพันธ์อันนั้น และต่างกับสิทธิคือไม่มีหน้าที่คู่เคียงไปด้วย ต่างกับเสรีภาพคืออำนาจไม่อาจทำได้ตามใจชอบ) การที่จะถือว่า “สิทธิ” เป็นประโยชน์ที่กฎหมายคุ้มครองให้ นั่นแคบไป เพราะมี “สิทธิ” เป็นจำนวนมากที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เจ้าของสิทธินั้น ๆ “...สิทธิได้แก่ ประโยชน์ที่กฎหมายรับรอง และคุ้มครองให้...” ซึ่งหมายความว่า เป็นประโยชน์ที่กฎหมาย “รับรอง” ว่ามีอยู่และเป็นประโยชน์ที่กฎหมาย “คุ้มครอง” คือคุ้มครองมิให้มีการละเมิดสิทธิ รวมทั้งบังคับให้เป็นไปตามสิทธิในกรณีที่มีการละเมิดด้วย

“...มีข้อควรสังเกตว่าไม่ใช่ว่าเมื่อมีบัญญัติของกฎหมายที่มุ่งประสงค์จะคุ้มครองบุคคลแล้วบุคคลจะมีสิทธิเสมอไป...มีข้อควรระลึกว่าในบางกรณีกฎหมายเป็นแค่ให้สิทธิแก่บุคคลไว้ ซึ่งเป็นสิทธิไม่พร้อมสมบูรณ์ (Unvollkommenrechte)...”¹

¹ หยุด แสงอุทัย, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป (กรุงเทพฯ : สำนักประกายพริ้ง, 2535), หน้า 278.

อาจารย์อนุมัติ ใจสมุทร ได้ให้ความหมายของ “สิทธิ” ว่าเป็นอำนาจชนิดหนึ่ง ซึ่งกฎหมายรับรองและให้ไว้แก่บุคคลในอันที่จะจัดการทรัพย์สิน หรือประโยชน์อย่างหนึ่งอย่างใด ของตนได้ตามความปรารถนา อีกนัยหนึ่ง “สิทธิ” ก็คืออำนาจชนิดหนึ่งตามกฎหมายซึ่งบุคคล ให้คุ้มครองหรือจัดการทรัพย์สิน หรือประโยชน์ใด ๆ ของตน²

อาจารย์บวรศักดิ์ อุวรรณโณ ได้ให้ความหมายของ “สิทธิ” คือ อำนาจที่จะให้ผู้อื่น ทำการหรืองดเว้นกระทำการบางอย่างตามที่เขามีสิทธิ อันเป็นการบังคับให้คนอื่นต้องกระทำตาม สิทธิของเรา³

อาจารย์วิญญู เครื่องงาม ได้ให้ความหมายของ “สิทธิ” คือ ประโยชน์ที่กฎหมาย รับรองและคุ้มครองให้⁴

อาจารย์วรพจน์ วิสรุตพิชญ์ ได้ให้ความหมายของ “สิทธิ” คืออำนาจที่กฎหมาย รับรองให้แก่บุคคลในอันที่จะกระทำการเกี่ยวข้องกับทรัพย์สินหรือบุคคลอื่น⁵

อาจารย์บรเจติ สิงคะเนติ ได้ให้ความหมายของ “สิทธิ” คือ อำนาจที่กฎหมาย รับรองคุ้มครองให้แก่บุคคลในอันที่จะเรียกร้องให้บุคคลอื่นกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง สิทธิ ซึ่งก่อให้เกิดหน้าที่แก่บุคคลอื่นด้วย⁶

สรุปได้ว่า คำว่า “สิทธิ” ตามความหมายในทางนิติศาสตร์ หมายถึง อำนาจหรือ ประโยชน์ที่กฎหมายรับรองและคุ้มครองให้ และนอกจากนี้ ศาลฎีกาในประเทศไทย ได้อธิบายความ หมายของคำว่า “สิทธิ” ไว้ในคำพิพากษาศาลฎีกาที่ 124/2487⁷ และถือเป็นการรับรองความหมาย ของคำว่าสิทธิไว้ในคำพิพากษาศาลฎีกาดังกล่าว

² อนุมัติ ใจสมุทร, คำอธิบายความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป (ธนบุรี: สุทธิสาร การพิมพ์, 2517), หน้า 35.

³ บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, กฎหมายมหาชน เล่ม 3 (กรุงเทพฯ: นิติธรรม, 2538), หน้า 348.

⁴ วิญญู เครื่องงาม, กฎหมายรัฐธรรมนูญ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์นิติบรรณาการ, 2530), หน้า 640.

⁵ วรพจน์ วิสรุตพิชญ์, สิทธิและเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 (กรุงเทพฯ: วิญญูชน, 2543), หน้า 21.

⁶ บรเจติ สิงคะเนติ, หลักพื้นฐานของสิทธิ เสรีภาพ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ตามรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2540 (กรุงเทพฯ: วิญญูชน, 2543), หน้า 47.

⁷ คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 124/2487 “สิทธิหากจะกล่าวโดยย่อและรวบรัดแล้วก็ได้ประโยชน์ อันบุคคลมีอยู่ แต่ประโยชน์จะเป็นสิทธิหรือไม่ก็ต้องแล้วแต่บุคคลอื่นมีหน้าที่ต้องเคารพหรือไม่ ถ้าบุคคลอื่นมีหน้าที่ต้องเคารพประโยชน์นั้นก็เป็นสิทธิ กล่าวคือ ได้รับการคุ้มครองของกฎหมาย

2.1.2 ความหมายของคำว่า “เสรีภาพ” ตามรัฐธรรมนูญ

อาจารย์หยุด แสงอุทัย ได้ให้ความหมายของ “เสรีภาพ” ว่าเป็นประโยชน์ ซึ่งบุคคลได้มาโดยปราศจากหน้าที่ในทางกฎหมายใด ๆ ต่อตนเอง กล่าวคือ เป็นประโยชน์ที่บุคคลจะกระทำการใด ๆ ได้ตามใจชอบ⁸

อาจารย์บรรศักดิ์ อูวรรณ โณ ได้ให้ความหมายของ “เสรีภาพ” คืออำนาจที่จะกระทำการอะไรก็ได้ โดยมีอำนาจที่จะเลือกประพฤติ หรือไม่ประพฤติอย่างใดอย่างหนึ่ง⁹

อาจารย์วิชญ์ เครืองาม ได้ให้ความหมายของ “เสรีภาพ” คือความอิสระที่จะกระทำการหรืองดเว้นกระทำการเสรีภาพ¹⁰

อาจารย์วรพจน์ วิศรุตพิชญ์ ได้ให้ความหมายของ “เสรีภาพ” คือภาวะของมนุษย์ที่ไม่อยู่ภายใต้การครอบงำของผู้อื่น ภาวะที่ปราศจากการถูกหน่วงเหนี่ยวขัดขวาง บุคคลใดบุคคลหนึ่งย่อมมีเสรีภาพอยู่ครบเท่าที่เขาไม่ถูกบังคับให้กระทำในสิ่งที่เขาไม่ประสงค์และจะกระทำและไม่ถูกหน่วงเหนี่ยวขัดขวางไม่ให้กระทำในสิ่งที่เขาประสงค์จะกระทำ กล่าวโดยสรุป เสรีภาพ คืออำนาจของบุคคลในอันที่จะกำหนดตนเอง¹¹

อาจารย์บรรเจิด สิงคะเนติ ได้ให้ความหมายของ “เสรีภาพ” ว่าสภาพการณ์ที่บุคคลมีอิสระในการที่จะกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งตามความประสงค์ของตน เสรีภาพจึงหมายถึงอำนาจในการกำหนดตนเองโดยอิสระของบุคคล¹²

2.1.3 ความแตกต่างของคำว่า “สิทธิ” กับ “เสรีภาพ” ตามรัฐธรรมนูญ

อาจารย์วรพจน์ วิศรุตพิชญ์ ได้อธิบายถึงความแตกต่างของสิทธิและเสรีภาพว่า ในปัจจุบันนี้ก็ได้มีการใช้คำว่า “สิทธิ” และ “เสรีภาพ” ปนๆ กันไป เช่น เรียกบรรดาสิทธิและเสรีภาพที่มนุษย์แต่ละคนพึงจะมีในฐานะที่เกิดมาเป็นมนุษย์รวม ๆ กันไปว่า “สิทธิมนุษยชน” (Human rights) ในสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมัน เรียกบรรดาสิทธิและเสรีภาพที่รัฐธรรมนูญบัญญัติ

⁸ หยุด แสงอุทัย, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป, หน้า 223.

⁹ บรรศักดิ์ อูวรรณ โณ, กฎหมายมหาชน เล่ม 3, หน้า 348.

¹⁰ วิชญ์ เครืองาม, กฎหมายรัฐธรรมนูญ, หน้า 761.

¹¹ วรพจน์ วิศรุตพิชญ์, สิทธิและเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540, หน้า 22.

¹² บรรเจิด สิงคะเนติ, หลักพื้นฐานของสิทธิ เสรีภาพ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ตามรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2540, หน้า 40.

รับรองให้แก่บุคคลรวม ๆ กันว่า “สิทธิขั้นพื้นฐาน” (Basic rights หรือ Fundamental Constitutional Rights) กระนั้นก็ตาม ฟิงระลิกไว้เสมอว่า สิ่งที่เรียกว่า “สิทธิมนุษยชน” กล่าวคือเป็นอำนาจตามกฎหมายในอันที่จะกระทำการต่าง ๆ โดยปราศจากการรบกวนขัดขวางของรัฐนั่นเอง¹³

อาจารย์บรรเจิด สิงคะเนติ ได้อธิบายถึงความแตกต่างของสิทธิและเสรีภาพดังนี้ คือ สิทธิเป็นอำนาจที่บุคคลมีเพื่อเรียกร้องให้ผู้อื่นกระทำการหรืองดเว้นกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ในขณะที่เสรีภาพนั้นเป็นอำนาจที่บุคคลนั้นมีอยู่เหนือตนเองในการตัดสินใจที่จะกระทำการอย่างหนึ่งหรือไม่กระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งโดยปราศจากการแทรกแซงหรือครอบงำจากบุคคลอื่น¹⁴

อาจารย์วิญญู เครื่องาม ได้อธิบายถึงความแตกต่างของสิทธิและเสรีภาพว่า สิทธิเป็นอำนาจหรือโอกาสที่มีการคุ้มครองว่าถ้าทำไปแล้วไม่ผิด และมีทางเลือกว่าจะทำหรือไม่ก็ได้ เมื่อเป็นอำนาจหรือโอกาส ดังนี้ จึงมีผู้เรียกว่าเป็น “ประโยชน์ ที่มีการรับรองและคุ้มครอง”¹⁵

สรุปความแตกต่างของคำว่า “สิทธิ” และ “เสรีภาพ” ได้ว่า “สิทธิ” เป็นประโยชน์ที่กฎหมายรับรองและคุ้มครองให้ สิทธิจะต้องมีกฎหมายบัญญัติรับรอง และเมื่อมี “สิทธิ” ย่อมต้องมี “หน้าที่” ควบคู่กันไป หน้าที่ที่บุคคลอื่นมีต่อ “สิทธิ” และหน้าที่ที่ผู้ทรงสิทธิมีต่อบุคคลอื่น สิทธิและเสรีภาพมักเรียกปะปนกันไปว่า “สิทธิเสรีภาพ” ตามกฎหมายรัฐธรรมนูญเยอรมันซึ่งก็คือ “เสรีภาพ” นั่นเอง

2.2 พัฒนาการและแนวความคิดในเรื่องสิทธิและเสรีภาพที่มีความเกี่ยวข้องกับเสรีภาพทางวิชาการ

เสรีภาพทางวิชาการได้เกิดขึ้นและมีปรากฏมาแล้วตั้งแต่ในอดีตก่อนที่จะมีการรับรองเสรีภาพทางวิชาการอย่างเป็นทางการอย่างเป็นลายลักษณ์อักษรไว้ในบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ พัฒนาการในเรื่องเสรีภาพทางวิชาการมีปรากฏให้เห็นได้อย่างชัดเจนในประเทศตะวันตก ตัวอย่างที่เก่าแก่ที่สุดของเสรีภาพทางวิชาการในอดีตก็คือ กรณีที่ กาลิเลโอ กาลิเลอี ได้แสดงความคิดเห็นทางวิชาการไว้ต่อสาธารณชนว่า เขามีข้อพิสูจน์ในทางวิชาการว่าโลกที่คนในยุคนั้นอาศัยอยู่มีลักษณะกลมและไม่ได้แบนอย่างที่ศาสนาเคยสั่งสอนและกล่าวอ้างมาโดยตลอด ซึ่งผลจากการที่เขาได้เสนอความคิดเห็นและผลงานทางวิชาการดังกล่าวทำให้เขาถูกต่อต้านและถูกศาสนจักรและผู้ปกครอง

¹³ วรพจน์ วิสชุดพิชญ์, สิทธิและเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540, หน้า 22.

¹⁴ บรรเจิด สิงคะเนติ, หลักพื้นฐานของสิทธิ เสรีภาพ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ตามรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2540, หน้า 47.

¹⁵ วิญญู เครื่องาม, กฎหมายรัฐธรรมนูญ, หน้า 641.

ซึ่งมีความสัมพันธ์กับศาสนจักรต่างก็กล่าวว่า กาลิเลโอเป็นพวกนอกรีต ไม่เคารพและเชื่อฟังผู้ปกครองและศาสนจักร จนในยุคต่อมาแนวความคิดและความเชื่อในเรื่องการนับถือศาสนาต่าง ๆ เริ่มมีการแพร่หลายมากยิ่งขึ้น ฝ่ายปกครองที่มีความสัมพันธ์กับศาสนจักร ในฐานะที่เป็นผู้ปกครองแบบสมมติเทพที่ต้องใช้บาทหลวงแต่งตั้งผู้ปกครองก่อนที่จะเป็นผู้ปกครองได้ ก็ยังทำให้ศาสนจักรมีความเข้มแข็ง ดังนั้น ถ้ามีผู้ใดนับถือศาสนาที่แตกต่างกับผู้ปกครองแล้วย่อมถือว่าเป็นบุคคลนอกรีตของศาสนจักรและเป็นผู้สร้างความไม่มั่นคงให้กับผู้ปกครองและจะต้องถูกกำจัดเสีย ซึ่งในเวลาต่อมาวิทยาการทางวิทยาศาสตร์สามารถพิสูจน์ได้ว่าผลงานตามทฤษฎีของกาลิเลโอ นั้นสามารถพิสูจน์เรื่องโลกกลมได้จริง ประชาชนทั่วไปจึงได้ยอมรับและยกย่องผลงานทางวิชาการของเขา ในที่สุด¹⁶ ข้อพิจารณาประการหนึ่งที่สำคัญจำเป็นต้องได้รับการพิจารณานั้นก็คือ การศึกษาวิจัยและการเผยแพร่ผลงานดังกล่าวของกาลิเลโอ จึงเป็นการแสดงออกถึงเสรีภาพทางวิชาการ

ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้นพัฒนาการในเรื่องเสรีภาพทางวิชาการนั้นมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับเสรีภาพในการนับถือศาสนาเป็นอย่างมาก ในช่วงศตวรรษที่ 16 เมื่อเกิดปัญหาเรื่องความขัดแย้งระหว่างศาสนากับปรัชญา และวิชาการสมัยใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิทยาการในทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นการพิสูจน์ระหว่างสมมติฐานและข้อเท็จจริงกับเหตุผลทางวิชาการที่สามารถพิสูจน์ได้โดยกระบวนการทางวิทยาศาสตร์นั้นกำลังมาแทนที่การให้เหตุผลโดยอาศัยความเชื่อต่อปรากฏการณ์เหนือธรรมชาติและแนวความคิดในทางศาสนาเป็นคำตอบสำหรับทุกสิ่งทุกอย่าง

เมื่อพิจารณาย้อนกลับไปก่อนศตวรรษที่ 16¹⁷ เราจะพบว่า การเรียกร้องเสรีภาพทางวิชาการแทบจะไม่ปรากฏให้เห็นได้เลยจนกระทั่งศตวรรษที่ 16 ทั้งนี้เนื่องจากการที่นักปรัชญาและนักวิชาการต่าง ๆ ยังคงมีความเชื่อมั่นในความรู้ของตนเองมาก ในช่วงที่พัฒนาการของแนวคิดเกี่ยวกับเสรีภาพทางวิชาการกำลังเริ่มขึ้นก็ยังคงมีแนวความคิดที่คนในยุคนั้นถือเป็นเรื่องสำคัญมากกว่าเสรีภาพทางวิชาการ กล่าวคือ คนในยุคนั้นมีความเชื่อว่ามีเพียงความเป็นจริงที่ปรากฏในคำสอนทางศาสนาแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้นที่ให้คำตอบในทุกเรื่องได้ เหตุนี้จึงเป็นแรงผลักดันให้บุคคลในสังคมยุคนั้นต้องต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิเสรีภาพในการนับถือศาสนาตามความเชื่อและความศรัทธาของตนเอง จนกระทั่งเกิดสงครามระหว่างศาสนาขึ้นระหว่างผู้ยึดมั่นในศาสนาที่แตกต่างกัน เพราะต่างก็ยึดมั่นในคำสอนและความเชื่อในศาสนาของตน ในช่วงศตวรรษที่ 16 นี้เองจึงเป็นช่วงแห่งการเรียกร้องเสรีภาพในการนับถือศาสนาของแต่ละบุคคล ส่งผลให้การเรียกร้องเสรีภาพทางวิชาการที่แม้ว่าจะขัดแย้งกับบทบัญญัติ คำสอน และความเชื่อในทางศาสนาที่ตาม

¹⁶ Fritz Machlup, "On Some Misconceptions Concerning Academic Freedom," John Hopkins University Bulletin (Winter 1995): 41.

¹⁷ Ralph F. Fuchs, "Academic Freedom: Its basic philosophy, function, and history," in Academic Freedom and Tenure. pp. 47-56.

กลับถูกมองข้ามและถูกบดบังโดยการเรียกร้องเสรีภาพในการนับถือศาสนาแทน เพราะเสรีภาพในการนับถือศาสนาถือเป็นเสรีภาพที่สำคัญที่สุดในเวลานั้น แต่อย่างไรก็ตาม การใช้เสรีภาพโดยการแสดงความคิดเห็นและแสดงออกด้วยวิธีต่าง ๆ ที่มีก็ยังคงเกิดขึ้นอยู่เสมอ นักปรัชญาการศึกษาในช่วงนั้นที่มีผลต่อพัฒนาการและแนวความคิดในเรื่องเสรีภาพทางวิชาการได้แก่

เพลโต¹⁸

เพลโตเกิดในตระกูลชั้นสูงในกรุงเอเธนส์เมื่อ 429 (พ.ศ.116) ปีก่อนคริสตกาล และมีชีวิตอยู่ช่วงที่นครรัฐต่าง ๆ ของกรีกยังทำสงครามกันอยู่ ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้เอง เพลโตได้บอกว่าการที่เขาได้เห็นเล่ห์กลทางการเมืองในยุคหนึ่ง ทำให้เขาสรุปว่านักปรัชญาเท่านั้นที่เหมาะสมที่จะเป็นผู้ปกครอง และเมื่อเขาเห็น โซเครตีสซึ่งเพลโตชื่นชมว่าเป็นปราชญ์ในดวงใจถูกลงโทษประหารฐานที่ไม่เชื่อเทพเจ้าของกรุงเอเธนส์ยิ่งทำให้เขายิ่งเชื่อว่าระบบการปกครองนั้นมีความผิดพลาด

เพลโตเชื่อว่าชีวิตคนเราสับสนไม่มีความสุขนั้นก็เกิดจากความล้มเหลวในการศึกษา และระบบยุติธรรมทำให้เพลโตตั้งคำถามว่าความดีนั้นเป็นสิ่งที่สอนกันได้หรือไม่ หรือเป็นการเรียนรู้โดยธรรมชาติกันแน่ ซึ่งในเวลาต่อมาเพลโตได้ให้คำตอบว่า คนเราจะเป็นคนดีไม่ได้ถ้าไม่รู้ว่าความดีที่แท้จริงคืออะไร ซึ่งความดีที่แท้จริงก็มีรูปแบบและสาระตายตัวอยู่แล้ว แต่คนทุกวันนี้มักจะบอกว่าความดีคือสิ่งที่คนยอมรับว่าดี ซึ่งเพลโตถือว่าความเห็นกับความจริงเกี่ยวกับความดีนั้นแตกต่างกัน

แนวความคิดของเพลโตที่เกี่ยวกับเสรีภาพทางวิชาการและการศึกษาก็คือ จะต้องให้ผู้ทรงความรู้มีอำนาจสิทธิเด็ดขาดเหนือกลไกของรัฐและต้องมีการจัดการศึกษาให้ประชาชน และในแนวความคิดดังกล่าวนี้เองได้กลายเป็นแนวความคิดในเรื่องราชาปราชญ์ หรือ Philosopher King ว่าผู้ที่สมควรจะปกครองรัฐได้นั้นจะต้องเป็นนักปราชญ์หรือนักวิชาการนั่นเอง ส่วนครูก็ต้องสอนให้นักเรียนมีความเห็นที่ถูกต้องเสียก่อน จากนั้นจึงจะสอนปรัชญาให้เพื่อให้มีความรู้ที่แท้จริง และคนที่มีความรู้ที่แท้จริงเท่านั้นจึงจะรู้ว่าความเห็นอย่างใดถูกหรือว่าผิด

ต่อมา เพลโตได้ตั้งสำนักศึกษาขึ้นเพื่อให้การศึกษาแก่เยาวชน โดยตั้งชื่อสำนักว่า อะคาเดมี (Academy) และถือเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของกรีก โดยไม่เรียกเก็บค่าเล่าเรียน และเพลโตเป็นผู้บรรยายในเรื่องคณิตศาสตร์และดาราศาสตร์ เพลโตมีศิษย์คนสำคัญคนหนึ่งชื่อว่า อริสโตเติล ซึ่งเข้ามาศึกษาที่อะคาเดมี ตั้งแต่ปี พ.ศ.176

ในช่วงเวลาที่เพลโตมีชีวิตอยู่ (พ.ศ.116-196) ถือได้ว่าการศึกษา การเรียนรู้ และการนำเสนอผลงานทางวิชาการต่าง ๆ และมีการก่อกำเนิดศาสตร์ใหม่ ๆ ขึ้น เช่น ศาสนศาสตร์, ศิลปกรรม และจักรวาลศาสตร์ เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำเสนอแนวความคิดในเรื่องราชาปราชญ์

¹⁸ พระราชวรมุนี, ปรัชญากรีก : บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก. (กรุงเทพฯ: สยาม, 2544), หน้า 131-199.

และระบอบการปกครองที่เพลโตเห็นว่าดีที่สุดคือการปกครองระบอบอภิชนาธิปไตย (Aristocracy)¹⁹ โดยเขาได้นำเอาวิชาความรู้ที่ได้จากการศึกษาในระบอบการปกครองนำเสนอต่อสังคมในเวลานั้น อริสโตเติล²⁰

อริสโตเติล เกิดเมื่อ 384 ปีก่อนคริสตกาล และเป็นศิษย์ของเพลโต ทำให้อิทธิพลและแนวความคิดของอริสโตเติลในหลาย ๆ อย่างคล้ายกับเพลโต อริสโตเติลเป็นผู้ที่มีบทบาทต่อวงการศึกษาศาสตร์และวิชาการต่าง ๆ เป็นอย่างมาก เช่น กวีวิทยา, เทววิทยา, วิทยาศาสตร์ และที่สำคัญคืองานนิพนธ์เรื่องรัฐศาสตร์ (Politics) ของเขาที่เสนอแนวความคิดถึงปัจจุบันว่า มนุษย์เป็นสัตว์เมืองมีธรรมชาติอยู่ร่วมกันในสังคมขนาดใหญ่ที่เรียกว่ารัฐ มนุษย์ไม่สามารถอยู่อาศัยเป็นหน่วยย่อยตามลำพัง มนุษย์จึงรวมตัวกันทั้งรัฐขึ้นมา และหากไม่มีรัฐ มนุษย์ก็ไม่ต่างอะไรกับสัตว์ป่า

นอกจากนี้ อริสโตเติล ได้เสนอเรื่องรัฐในอุดมคติที่มีลักษณะดังนี้ คือ

1. พื้นที่ของรัฐ ต้องไม่กว้างใหญ่หรือเล็กจนเกินไป
2. พลเมืองของรัฐปฏิบัติหน้าที่ตามวัย
3. การศึกษาเป็นเครื่องมือสำคัญ ในการพัฒนาเมือง รัฐ ต้องจัดการศึกษาให้กับประชาชน

แต่อย่างไรก็ตามอริสโตเติลเกรงว่าการนำเสนอผลงานทางวิชาการ เรื่องรัฐศาสตร์ของเขา จะทำให้เขาได้รับอันตราย เช่น โซเครตีส เขาจึงเลี่ยงไม่กล่าวถึงประเทศชาติหรือจักรวรรดิมาเซโดเนียที่พระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช ผู้เป็นศิษย์ของอริสโตเติลสร้างขึ้น

หลังจากยุคของอริสโตเติล ปรัชญากรีก ภายหลังจัดเป็นสมัยเสื่อม เพราะผลิตแนวคิดใหม่ให้กับวงการปรัชญาเพียงเล็กน้อย และสำนักอะคาเดมีของเพลโต และสำนักลิเซอุมของอริสโตเติล ไม่สามารถพัฒนาปรัชญาต่อไปได้ มีแต่เพียงการรักษามรดกทางปรัชญาไว้เท่านั้น จนกระทั่งจักรวรรดิยูสตินิอันแห่งโรมได้สั่งปิดสำนักปรัชญากรีกเพราะเหตุที่ไม่นับถือศาสนาคริสต์ เมื่อ พ.ศ.7072 ซึ่งถือได้ว่าเสรีภาพทางวิชาการในยุคดังกล่าวได้ถูกจำกัดอีกครั้งหนึ่ง จนเมื่อโรมันเข้ามาปกครองแทนที่กรีกแล้วผลงานทางด้านวิชาการต่าง ๆ ก็ไม่มีสิ่งใดเด่นชัด นอกจากการก่อสร้างและการสงคราม จนกระทั่งเวลาได้ผ่านพ้นไป แต่มหาวิทยาลัยบางแห่งก็ยังคงเปิดทำการเรียนการสอนอยู่ เช่น มหาวิทยาลัยโบโลญญา (Bologna) และยังมีการแยกไปก่อตั้ง University of Paris ซึ่งต่อมาได้มีการแยกออกไปเป็น Oxford และแยกออกไปเป็นมหาวิทยาลัย Cambridge โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวความคิดในเรื่องประชาธิปไตย การมีสิทธิและเสรีภาพและความต้องการเสรีภาพทางวิชาการของผู้ทรงคุณวุฒิต่าง ๆ ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางสังคมมากมาย

¹⁹ Thilly F, A History of Philosophy. (Allahabad: Central Book Depot, 1978), p.24.

²⁰ พระราชวรมุนี, ปรัชญากรีกภูมิปัญญาตะวันตก. หน้า 89.

กาลิเลโอ กาลิเลอี

กาลิเลโอเป็นนักวิทยาศาสตร์ นักดาราศาสตร์ และนักประดิษฐ์ เกิดที่เมืองปิซ่า ประเทศอิตาลี เมื่อ ค.ศ. 1564 เขามีความสนใจในวิทยาศาสตร์โดยได้ทดลองในสิ่งที่เขาสงสัย จนกระทั่งได้ค้นพบข้อเท็จจริงในทางวิทยาศาสตร์หลายประการที่สามารถหักล้างทฤษฎีและความเชื่อผิดๆ ของนักปราชญ์กรีกโบราณโดยสิ้นเชิง²¹ ซึ่งทำให้เขาถูกต่อต้านจากศาสนจักรอย่างรุนแรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่กาลิเลโอได้พิสูจน์ว่า โลกมิได้เป็นจุดศูนย์กลางของจักรวาล แต่โลกโคจรรอบดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์โคจรรอบโลก และโลกก็มีได้แบนแต่โลกมีลักษณะกลมเหมือนกับลูกฟุตบอลขนาดใหญ่²² จากแนวความคิดดังกล่าวนี้ ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างวิชาการทางวิทยาศาสตร์กับศาสนจักร เพราะในยุคมีศาสนาคริสต์เท่านั้นที่สามารถเก็บอารยธรรมตะวันตกไว้ ทำให้ความรู้และวัฒนธรรมต่างๆ ได้รับการอนุรักษ์ไว้ในชุมชนชาวคริสต์ และ โบสถ์เป็นแหล่งรวบรวมความรู้ทั้งหมด และต่อมาศาสนจักรได้ประกาศว่า วิทยาศาสตร์ต้องมีแนวความคิดสอดคล้องกับคำสอนของโบสถ์²³ ทำให้ผลงานทางวิชาการของกาลิเลโอในช่วงเวลาดังกล่าวกลายเป็นสัญลักษณ์ของความขัดแย้งระหว่างความเชื่อทางศาสนจักรกับวิทยาศาสตร์ การที่กาลิเลโอศึกษาและเผยแพร่ผลงานทางวิชาการนั้น ถือเป็นการใช้เสรีภาพทางวิชาการของกาลิเลโอ และเขาได้ใช้เสรีภาพดังกล่าวเรื่อยมาจนผลงานทางวิชาการของเขาไปขัดแย้งกับความเชื่อของศาสนจักร เมื่อกาลิเลโอได้สาธิตกล้องโทรทรรศน์ในกรุงโรม เมื่อ ค.ศ. 1611 ทำให้ฝ่ายศาสนจักรได้ประกาศโจมตีผลงานทางวิชาการของกาลิเลโอ และต่อมาเขาถูกฝ่ายศาสนจักรสั่งห้ามไม่ให้ ยึดถือ หรือปกป้องทฤษฎีเรื่อง โลกโคจรรอบดวงอาทิตย์ เมื่อ ค.ศ. 1616 ต่อมาความเชื่อของกาลิเลโอในเรื่องอะตอมทำให้เกิดความสั่นคลอนอย่างรุนแรงในคำสอนที่สำคัญเกี่ยวกับอาหารของพระเจ้า กาลิเลโออธิบายว่าถ้า ไวน์และขนมปังซึ่งเป็นอาหารของพระเจ้าประกอบขึ้นด้วยอะตอม มันก็ไม่สามารถเปลี่ยนเป็นเลือดและเนื้อของพระคริสต์ได้ กาลิเลโอพยายามโต้แย้งในเรื่องนี้ และต่อมาเขาได้เขียนจดหมายถึงผู้มีอำนาจในโรม โดยระบุว่าศาสนจักรได้ยอมรับทฤษฎีดังกล่าวอย่างเสียบๆ แล้วตีความพระคัมภีร์ใหม่ เมื่อศาสนจักรโต้แย้งความเป็นจริงทางวิทยาศาสตร์ เขาขอร้องให้ผู้มีอำนาจในโรมนึกถึง ความอึดอัดใจทุกข์ทรมาน ในวิญญาณของบุคคลทั้งหลายที่มีความเชื่ออย่างเต็มที่ในหลักฐานทางคณิตศาสตร์หรือวิทยาศาสตร์ที่ขัดแย้งกับศาสนจักร และผลสุดท้ายกาลิเลโอตัดสินใจว่าคงเป็นการถูกต้อง ถ้าเขาเดินทางเข้าโรมเพื่อร้องเรียนคดีที่เขาถูกห้ามมิให้มีความเห็นขัดแย้งกับศาสนจักร แต่พระคาร์ดินัล โรเบิร์ตเบลลาไมน์ หัวหน้าคณะผู้ค้นคว้าด้านเทววิทยายังไม่เชื่อในคำโต้แย้งอย่างมีเหตุผลของกาลิเลโอ ตามความคิดของพระคาร์ดินัลแล้ว

²¹ วิมล กุณราชธา, นักวิทยาศาสตร์เอกของโลก (กรุงเทพฯ: น้าฝน, 2543), หน้า 22.

²² ประชา พันนาค, ชีวิตและงานนักวิทยาศาสตร์ (กรุงเทพฯ: อักษรวัฒนา, 2542), หน้า 33.

²³ อัญชลี วิเศษสังข์, กาลิเลโอ กับระบบสุริยะ (กรุงเทพฯ: สมิต, 2543), หน้า 51.

คณิตศาสตร์ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับความเป็นจริง และไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับโลกนี้ ความเชื่อแบบกรีกโบราณนี้สืบทอดมาจากเพลโต (Plato) และถูกลบล้างโดยอาร์คิมิดีส

ต่อมา ค.ศ. 1616 พระคาร์ดินัลเบลลาไมน์ ตัดสินใจแก้ปัญหอย่างเด็ดขาด งานเขียนของโคเปอร์นิคัสเรื่องเกี่ยวกับการโคจรของดวงดาว ถูกรวมไว้ในรายการหนังสือต้องห้ามของศาสนจักร และได้มีการร่างข้อกำหนดให้ประกาศว่าทฤษฎีของโคเปอร์นิคัสนั้นผิดและไขว้เขวไปจากความจริง และก่อนข้อกำหนดนี้จะประกาศต่อสาธารณชน กาลิเลโอถูกเรียกเข้าพบพระคาร์ดินัล เขาได้รับคำเตือนว่าต้องไม่ยึดถือหรือปกป้องทฤษฎีของโคเปอร์นิคัส แต่ยินยอมให้กาลิเลโอสามารถอภิปรายได้ในฐานะ ข้อสมมุติหนึ่งทางคณิตศาสตร์²⁴ เท่านั้น ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ ถือได้ว่ากาลิเลโอถูกจำกัดเสรีภาพทางวิชาการเป็นอย่างมาก โดยเขาไม่สามารถเสนอผลงานทางวิชาการที่มีลักษณะขัดต่อคำสอนของศาสนจักรและไม่สามารถสนับสนุนผลงานทางวิชาการของนักวิทยาศาสตร์ที่มีผลงานทางวิชาการขัดแย้งกับศาสนจักรด้วยเช่นเดียวกัน

ต่อมา หนังสือชื่อ Dialogue ของกาลิเลโอได้ตีพิมพ์เมื่อ ค.ศ. 1632 ภายหลังจากการถูกตรวจสอบและได้รับอนุมัติจากฝ่ายตรวจสอบที่วาทิกันแล้ว ทำให้หนังสือเล่มนี้ได้รับการยกย่องในยุโรป เพราะถือเป็นผลงานทางวิชาการที่ครอบคลุมทุกวิชา ทั้งทางวิทยาศาสตร์ ปรัชญา และวรรณคดี แต่อย่างไรก็ตาม ผลงานทางวิชาการเรื่องดังกล่าวของกาลิเลโอทำให้สันตะปาปาเออร์บันที่ 8 มีคำสั่งให้ดำเนินคดีกับกาลิเลโอในข้อหาต้องสงสัยว่าทำตัวนอกรีตอันเนื่องมาจากการนำเสนอผลงานทางวิชาการที่ขัดแย้งกับศาสนจักร ส่งผลให้กาลิเลโอต้องถูกคณะกรรมการของวาทิกันสอบสวนและถูกลงโทษจำคุก โดยถูกจองจำในบ้านที่เมืองฟลอเรนซ์ตลอดชีวิต และเขาเสียชีวิตเมื่อ ค.ศ. 1642 โดยมีอายุ 77 ปี และต่อมาเมื่อ ค.ศ. 1992 หรือ 315 ปีต่อมา สำนักวาติกันพบว่ามีความผิดพลาดเกิดขึ้นในการพิจารณาคดีที่กาลิเลโอได้เสนอผลงานทางวิชาการ โดยหลีกเลี่ยงความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้นกับศาสนจักร

ของ ชาร์ค รุสโซ

ของ ชาร์ค รุสโซ เกิดเมื่อปี ค.ศ.1712 เขาต้องอาศัยในฝรั่งเศส อิตาลี อังกฤษ และสวิตเซอร์แลนด์ ซึ่งเขามีผลงานที่สำคัญคือ เรื่องสัญญาประชาคม หรือ Social Contract เริ่มด้วยประโยคที่ว่ามนุษย์มีเสรีภาพติดตัวมาตั้งแต่เกิด แต่มนุษย์ทุกคนทุกแห่งกลับถูกโซ่ตรวนล่ามไว้ ซึ่งก็หมายความว่าตอนที่มนุษย์เกิดมานั้นมนุษย์เป็นคนดีและมีเสรีภาพอยู่แล้ว แต่ว่าถูกสถาบันต่าง ๆ และสังคมทำให้เป็นคนเลว เลยไม่มีเสรีภาพและบั่นทอนพลังตามธรรมชาติของตัวเองไปด้วย รุสโซเห็นว่าระบอบประชาธิปไตยทางตรงระบอบเดียวกันเท่านั้นที่เป็นรูปแบบการตัดสินใจของรัฐที่ยังจะทำให้มนุษย์รักษาเสรีภาพตามธรรมชาติที่มนุษย์มีอยู่ไว้ได้ เพราะเป็นระบอบที่ตั้งอยู่บนฐานของการรับฟังฉันทานุมัติของมนุษย์ และแนวความคิดในเรื่องระบบการปกครองรุสโซ่ก็มีผลต่อ

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

แนวความคิดเรื่องเสรีภาพทางวิชาการ และการศึกษาของรุสโซว์ก็คือ การศึกษามักจะเป็นตัวทำลายความบริสุทธิ์ของมนุษย์ ในหนังสือชื่อเอมิล เขาได้เสนอระบบการศึกษาที่ดีกว่า ซึ่งเน้นสุขภาพทางกายมากกว่าสติปัญญาและการอ่านแต่หนังสือ เพราะเขาเชื่อว่าการศึกษาดตามแบบของเขาเป็นกระบวนการรักษาและเพิ่มพูนเสรีภาพและศักดิ์ศรีที่มนุษย์มีอยู่ตามธรรมชาติ เขาสนับสนุนให้มนุษย์แสดงอารมณ์และความรู้สึกและพัฒนาความรู้สึกผิดชอบชั่วดีให้สูงส่งขึ้นเรื่อย ๆ โดยไม่ให้ความสำคัญกับการศึกษาแต่เน้นในเรื่องการแสดงออกทางความคิดเป็นสำคัญ

ต่อมาในช่วงศตวรรษที่ 17 ได้เกิดหลักการสำคัญ อันเป็นผลจากการพัฒนาการแนวความคิดในเรื่องอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน และความสำคัญในเรื่องดังกล่าวนี้ได้เป็นผลนำไปสู่เรื่อง “เสรีภาพในทางเศรษฐกิจ” และการดำเนินการของระบบทุนนิยมที่เน้นการค้าการลงทุนอย่างเสรีของเอกชน โดยปราศจากการแทรกแซงจากรัฐเป็นสำคัญ

จนกระทั่งในช่วงศตวรรษที่ 18 แนวความคิดในเรื่องมนุษย์นิยมเป็นแนวความคิดที่มีบทบาทเป็นอย่างยิ่ง อันเป็นผลพวงมาจากนักปรัชญาต่าง ๆ อาทิเช่น คาร์ล มากซ์ ได้เสนอแนวความคิดในทางสังคมนิยมคือเรื่อง “ทุน” และทฤษฎีเกี่ยวกับความเท่าเทียมกันของบุคคลในสังคม ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ใต้การปกครอง และถือได้ว่าเป็นทฤษฎีทางวิชาการที่เป็นทางเลือกให้แก่สังคมในช่วงเวลาดังกล่าวนำไปเลือกปฏิบัติ จนก่อให้เกิดการปฏิวัติขึ้นภายในรัสเซียในที่สุด จะเห็นได้ว่าในกรณีดังกล่าวนี้แนวความคิดในทางวิชาการ และการนำเสนอผลงานในทางวิชาการ ได้ถูกนำมาใช้กับสังคมในช่วงเวลาดังกล่าว โดยมีแนวความคิดเรื่อง “เสรีภาพทางวิชาการ” อันเป็นปรัชญาที่อยู่เบื้องหลังเสรีภาพในการนำเสนอผลงานทางวิชาการของเขา

ในช่วงผ่านระหว่างศตวรรษที่ 17 ถึง 18 นี้ เสรีภาพทางวิชาการได้ถูกนำมาใช้กับสังคม โดยผ่านนักปรัชญาต่าง ๆ ที่เสนอแนวความคิดทางวิชาการของตนเองต่อสังคม และได้ส่งผลต่อสังคมในช่วงศตวรรษที่ 19 ที่เน้นถึงความเป็นธรรมในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งชนชั้นกรรมาชีพ และการมีเสรีภาพของบุคคล เช่น เสรีภาพในชีวิตร่างกาย, สิทธิในกรรมสิทธิ์ และเสรีภาพในการนับถือศาสนาแบบเดิมนั้น ทำให้คำว่าเสรีภาพตามความหมายดั้งเดิมนั้น ไม่เพียงพอกับความต้องการของคนในสังคมอีกต่อไป จึงได้มีการแปลความหมายของเสรีภาพกว้างขวางมากขึ้นประกอบกับแนวความคิดแบบเสรีนิยมและหลักการประชาธิปไตยได้ก่อให้เกิดความเข้าใจในเรื่องสิทธิขั้นพื้นฐานแก่สังคมและเกิดผลในทางปฏิบัติเรื่องสิทธิและเสรีภาพมากยิ่งขึ้น²⁵

ต่อมาในช่วงศตวรรษที่ 19 แนวความคิดในเรื่องสิทธิและเสรีภาพนั้นถือว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประโยชน์ส่วนรวมของประชาชน จึงมีความจำเป็นต้องมีการบัญญัติกฎหมายเป็นมาตรการบังคับ และวิธีเพื่อการบรรลุถึงความมุ่งหมายให้ได้นั้นมีความแตกต่างกันไป แต่มีความเห็นร่วมกัน

²⁵ บรรเจิด สิงคะเนติ, หลักพื้นฐานของสิทธิเสรีภาพและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ตามรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2540, หน้า 41-44.

ในข้อเท็จจริงประการหนึ่งว่าสิทธิและเสรีภาพตามความหมายดั้งเดิม ได้แก่ เสรีภาพในชีวิต ร่างกาย สิทธิในกรรมสิทธิ์ และเสรีภาพในการนับถือศาสนานั้น ไม่เพียงพอก็คือไป บุคคลย่อมมีเสรีภาพในด้านอื่น ๆ นอกเหนือจากสิทธิเสรีภาพในเรื่องดังกล่าวด้วย

เหตุการณ์ที่ถือว่ามีค่าสำคัญในเรื่องของสิทธิและเสรีภาพที่มีผลต่อเสรีภาพทางวิชาการ ในช่วงต่อมาคือ

การปฏิวัติในฝรั่งเศส แนวความคิดตามรัฐธรรมนูญของฝรั่งเศสซึ่งถือว่าเป็นปฏิญญาของสิทธิมนุษยชนที่ได้ประกาศไว้ตั้งแต่วันที่ 26 สิงหาคม ค.ศ.1789 ยังคงมีข้อความอันเป็นการรับรองสิทธิและเสรีภาพเอาไว้ แนวความคิดดังกล่าวของประเทศฝรั่งเศสนั้นมีผลเป็นอย่างยิ่งในการประกาศสิทธิ เสรีภาพของประเทศสหรัฐอเมริกาจากประเทศอังกฤษ ชาวอังกฤษที่ออกเดินทางไปยังดินแดนอเมริกานั้นเป็นผู้ที่เชื่อมั่นในเรื่องสิทธิและเสรีภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิทธิเสรีภาพในการนับถือศาสนา เสรีภาพในการเลือกถิ่นฐานที่อยู่และการเคลื่อนย้าย เสรีภาพในการตัดสินใจ และเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น ซึ่งชาวอาณานิคมเรียกเสรีภาพเหล่านั้นว่าสิทธิเสรีภาพตามทางธรรมชาติซึ่งผู้ที่มีความคิดเห็นเช่นนี้ได้แสดงความคิดเห็นไว้เพื่อต่อต้านกับลัทธิสมบูรณาญาสิทธิราชย์ถือเป็นการกีดกันพระมหากษัตริย์ไม่ให้ใช้พระราชอำนาจผิดทำนองคลองธรรม โดยอ้างว่าเป็นหลักกฎหมายธรรมชาติที่ว่า บุคคลทุกคนเกิดมามีเสรีภาพเสมอกัน และมีสิทธิบางประการเช่นสิทธิในชีวิต ร่างกาย ทรัพย์สินติดตัวมา สิทธิดังกล่าวนี้ไม่สามารถจำหน่ายจ่ายโอนได้ ต่อมาเมื่อชาวอังกฤษพวกหนึ่งได้ถูกบีบบังคับในทางศาสนาและได้เดินทางออกจากประเทศไปอาศัยอยู่ในประเทศสหรัฐอเมริกา ต่อมาความคิดที่ว่ามนุษย์เกิดมามีเสรีภาพเสมอกันนี้ได้ปรากฏอยู่ในปฏิญญาว่าด้วยสิทธิมนุษยชนและพลเมืองของประเทศฝรั่งเศส และเมื่อรัฐธรรมนูญของประเทศต่าง ๆ ได้มีบทบัญญัติคุ้มครองสิทธิเสรีภาพขึ้นก็ได้มีการนำหลักความเสมอภาคตามกฎหมาย ซึ่งในเวลาต่อมาได้พัฒนาการเป็นสิทธิมนุษยชน นักปรัชญาต่าง ๆ เช่น ฮิวโก โกรเชียส, จอห์น นิวตัน, เจมส์ ฮาร์ลิ่งตัน, จอห์น ลอค, มงเตส กิเออร์ นักปรัชญาเหล่านี้มีส่วนเป็นอย่างมากในการเสริมสร้างแนวคิดเรื่องการปกครองตนเอง การจัดระบบการปกครองและการผดุงสิทธิมนุษยชนในประเทศสหรัฐอเมริกา ฉะนั้นเมื่อมีการประกาศอิสรภาพและการจัดทำรัฐธรรมนูญในเวลาต่อมา ได้มีการนำปรัชญากฎหมายดังกล่าวมาแปรรูปเป็นกฎหมายลายลักษณ์อักษรและจารึกลงในรัฐธรรมนูญอย่างชัดเจน ความคิดในเรื่องสิทธิและเสรีภาพของประเทศสหรัฐอเมริกาสอดคล้องกับแนวความคิดในเรื่องอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชนชาวอเมริกัน เพื่อที่จะรับรองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนจึงได้มีการกำหนดให้มีการแบ่งแยกอำนาจออกเป็น 3 อำนาจ คือ อำนาจนิติบัญญัติของรัฐสภา อำนาจบริหาร ซึ่งเป็นอำนาจของประธานาธิบดี และอำนาจตุลาการ ซึ่งเป็นศาลนั่นเอง การรับรองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนนั้นเกิดขึ้นจากการนำแนวความคิดต่าง ๆ ในกฎหมายเก่า ๆ เช่น แมกนาคาร์ตา หรือ บิลออฟไรท์ หรือนำมาจากสิทธิตามธรรมชาติตามทฤษฎีโบราณ

ภายหลังจากการประกาศใช้รัฐธรรมนูญของประเทศสหรัฐอเมริกา แนวความคิดในเรื่องเสรีภาพทางวิชาการในประเทศสหรัฐอเมริกานั้นเกิดขึ้นมาจากแนวความคิดของนักปรัชญาในยุคต่าง ๆ ของยุโรปที่ได้ถ่ายทอดแนวความคิดในเรื่องเสรีภาพทางวิชาการ นับแต่เพลโต อริสโตเติล รุสโซ และนักปรัชญาการศึกษาชาวสหรัฐอเมริกาที่มีบทบาทต่อองค์การการศึกษาและเสรีภาพทางวิชาการในประเทศสหรัฐอเมริกามากที่สุดคนหนึ่ง คือ จอห์น ดิวอี้ ซึ่งเกิดเมื่อ ค.ศ. 1856 เป็นอาจารย์สอนในมหาวิทยาลัยในประเทศสหรัฐอเมริกา และเป็นนักปรัชญาการศึกษาที่มีผลต่อสังคมในเชิงปฏิบัติเป็นอย่างมาก แนวความคิดในเรื่องเสรีภาพทางวิชาการของเขาได้แพร่หลายไปทั่วโลก ในเวลาต่อมาทฤษฎีแนวความคิดเรื่องการศึกษาของดิวอี้ มีความสำคัญเพราะเป็นการวิเคราะห์แนวความคิดในเรื่องการเรียนรู้แบบต่าง ๆ และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ เขาเป็นผู้เน้นถึงการเชื่อมโยงระหว่างความรู้และการลงมือทำจริง และเชื่อว่าการศึกษจะต้องเป็นการศึกษาในสิ่งที่เกี่ยวข้องและเพิ่มพูนประสบการณ์ของผู้เรียน และเขาได้วิพากษ์วิจารณ์การศึกษาแบบดั้งเดิมที่ไม่ได้ช่วยให้ผู้เรียนแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมสมัยนั้นและแนวความคิดที่สำคัญที่สุดของเขาก็คือ ประชาธิปไตยในการศึกษา ซึ่งในปัจจุบันมีความหมายตรงกับคำว่าเสรีภาพทางวิชาการนั่นเอง เนื่องจากดิวอี้ เป็นผู้ซึ่งชื่นชมในระบอบประชาธิปไตยและคิดว่าการศึกษควรเป็นการช่วยให้ทุกคนใช้ชีวิตร่วมกันอย่างมีความสุข และโรงเรียนจะต้องเป็นชุมชนที่นักเรียนได้เรียนรู้และจะต้องทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อพัฒนาความสามารถของมนุษย์

จากแนวความคิดในเรื่องดังกล่าวของดิวอี้ ทำให้เราได้ทราบความเชื่อมโยงแนวความคิดในเรื่องการปกครองระบอบประชาธิปไตย ซึ่งมีผลกระทบต่อสังคมทุกส่วนของประเทศสหรัฐอเมริกา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านความรู้ การศึกษา และทางด้านวิชาการ เสรีภาพทางวิชาการจึงได้รับผลจากพัฒนาการในเรื่องประชาธิปไตยในประเทศสหรัฐอเมริกานั้นเอง

อย่างไรก็ตาม แนวความคิดในเรื่องเสรีภาพทางวิชาการยังมีการตีความหมายไปได้ในหลายแนวทาง ซึ่งในระบบมหาวิทยาลัยแต่ละแห่งมีแนวความคิดในเรื่องนี้แตกต่างกันไป ข้อพิจารณาประการหนึ่งคือ เสรีภาพทางวิชาการในประเทศสหรัฐอเมริกาได้รับอิทธิพลจากแนวความคิดในเรื่องเสรีภาพทางวิชาการจากประเทศสหพันธรัฐเยอรมัน²⁶

ข้อพิจารณาประการหนึ่งอันเกิดจากการตีความหมายของคำว่าเสรีภาพทางวิชาการที่แตกต่างกันในแต่ละที่ก่อให้เกิดการใช้เสรีภาพทางวิชาการในประเทศสหรัฐอเมริกาที่มีลักษณะเป็นการกล่าวอ้างและใช้เสรีภาพโดยไม่ชอบด้วยกฎหมาย เช่น กรณีนักศึกษาขอสิทธิพิเศษไม่เข้าห้องเรียนแต่มีสิทธิสอบ หรือกรณีที่นักศึกษา หรืออาจารย์ อ้างเสรีภาพทางวิชาการโดยไม่เตรียมการสอนหรือทำการค้นคว้าเพื่อประกอบการสอนก็มี ซึ่งจะหาข้อยุติได้ง่าย ๆ ไม่ได้นัก

²⁶ Ralph F. Fuchs, "Academic Freedom : Its basic philosophy, function and history," in *Academic Freedom and Tenure*, pp. 242-266.

ในเรื่องนี้ และต้องใช้ระยะเวลาอีกพอสมควรในการยอมรับแนวความคิดอันเป็นหลักที่ตายตัวของเสรีภาพทางวิชาการในประเทศสหรัฐอเมริกา และหากพิจารณาย้อนกลับไปในยุคก่อน ๆ นั้น ผลผลิตของมหาวิทยาลัยมักจะถูกนำไปปรับใช้แนวความคิดในทางศาสนจักรและอาณาจักรทั้งหลาย แต่มหาวิทยาลัยในยุคก่อนนั้นไม่ได้มีความตั้งใจ หรือมีเจตนาอย่างชัดเจนที่จะผลิตบุคคลเข้าไปรับใช้บ้านเมืองและศาสนจักรนั้นถือเป็นการ Buy Product หรือเป็นการผลิตออกมาตอบสนองต่อสังคมเท่านั้น แนวความคิดในการก่อตั้งมหาวิทยาลัยนั้นมีแนวความคิดประการเดียวก็คือ ได้มีการแสดงโอกาสในการถกเถียง มีโอกาสอภิปรายในเรื่องปัญหาชีวิตและเรื่องของปัญหาเท่านั้น และเพื่อที่จะบรรลุสัจจะแห่งความจริงได้นั้นจะต้องมีการแสวงหาความจริง ซึ่งเป็นทางออกของการมีมหาวิทยาลัยเสรีภาพที่คณาจารย์หรือมหาวิทยาลัยต้องการแสวงหาซึ่งก็คือเสรีภาพทางวิชาการ ถ้าเกิดปัญหาขึ้นในสังคม นักวิชาการเหล่านั้นมักจะอ้างตัวเป็นมโนธรรมของสังคม และประพฤติน่าไม่เข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งและจะแสดงความคิดเห็นต่อสังคมและเป็นผู้ประสานความคิดที่แตกแยก ระหว่างฝ่ายศาสนจักรและยุทธจักร ซึ่งในแถบยุโรปนั้นแนวความคิดและอิทธิพลของศาสนจักรและอาณาจักรมีการแก่งแย่งช่วงชิงอำนาจกันอยู่ตลอดเวลา แต่กลุ่มผู้ที่ใฝ่หาความรู้ในการตั้งมหาวิทยาลัยเป็นพวกที่ไม่ต้องการทำตนรับใช้แนวความคิดทั้งสองฝ่ายและไม่ยอมให้แนวความคิดทั้งสองฝ่ายนี้มาครอบงำแนวความคิดของการสอนในมหาวิทยาลัย กล่าวคือ การกระทำของมหาวิทยาลัยเหมือนกับกลุ่มชนที่ทำตนเป็นมโนธรรมของสังคมกล่าวคือ นักวิชาการในยุคนี้มักกล้าดีเถียงอำนาจทั้งสองฝ่ายเมื่อกระทำการโดยไม่ชอบด้วยกฎหมาย ในเวลาเดียวกันนักวิชาการเหล่านั้นก็เสี่ยงต่อการถูกจับเผาไฟทั้งเป็น โดยกลุ่มคนทั้งสองฝ่าย หรือปัญญาชนของมหาวิทยาลัยมักจะสอนกันว่าอำนาจการปกครองสังคมในยุคนี้ขึ้นอยู่กับสามฝ่ายด้วยกัน คือ อำนาจฝ่ายศาสนจักรหรือฝ่ายสงฆ์ที่ปกครองจิตใจคน อำนาจกษัตริย์หรืออำนาจปกครองบ้านเมืองและอำนาจของประชาชนซึ่งเป็นพลังของประชาชนและถือเป็นสิทธิของปวงชนที่จะแสวงหาสัจจะความจริง โดยการศึกษาค้นคว้าตามหลักการทางวิชาการ เสรีภาพทางวิชาการจึงเป็นสิ่งที่นักปรัชญาการศึกษาเน้นมากที่สุด ทั้งนี้เพื่ออ้างสิทธิของประชาชนที่จะศึกษาเล่าเรียนและมีแนวความคิดเป็นเอกเทศ แนวความคิดดังกล่าวนี้สอดคล้องกับแนวความคิดในเรื่อง Philosophy King หรือปรัชญาปราชญ์ในอดีตนั่นเอง ซึ่งในขณะนั้นทั้งฝ่ายศาสนจักรและอาณาจักรพยายามควบคุมอำนาจของประชาชน ประวัติศาสตร์การศึกษาได้ชี้ให้เห็นว่า ทั้งสองอาณาจักรนั้นมีแนวความคิดที่ผิดพลาดในการไปควบคุมสิทธิและเสรีภาพของประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักวิชาการต่าง ๆ ซึ่งมักจะไม่นิยมเข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ในประเทศสหรัฐอเมริกาก็มีแนวความคิดของนักวิชาการต่าง ๆ เกี่ยวกับเรื่องการเลิกทาส และแนวความคิดดังกล่าวนี้เองมีผลทำให้ประเทศสหรัฐอเมริกาก็จะต้องมีการเลิกทาส ผลพวงจากแนวความคิดในเรื่องสิทธิและเสรีภาพซึ่งถ่ายทอดผ่านนักปรัชญาต่าง ๆ มีผลทำให้อิทธิกรบดิของมหาวิทยาลัยหลายแห่งถูกไล่ออกจากตำแหน่ง เนื่องจากคณะกรรมการของบอร์ดออกทรัสตีหรือคณะผู้บริหารด้านการศึกษาในสหรัฐส่วนใหญ่เป็นนายทุนค้าทาสเกิดความไม่พอใจในการที่อิทธิกร

บคิของมหาวิทยาลัยหลายแห่งสนับสนุนให้มีการเลิกทาสและสนับสนุนการมีสิทธิและเสรีภาพของบุคคล จนกระทั่งในปลายศตวรรษที่ 19 เมื่อชาลส์ ดาร์วิน ได้ประกาศทฤษฎี evolutionary theory ขึ้นมา ความคิดว่าด้วยเรื่องวิวัฒนาการของมนุษย์ได้แผ่ขยายไปทั่วทั้งฝ่ายศาสนาและฝ่ายอาณาจักร ในยุคนั้น เป็นเจ้าของมหาวิทยาลัยหลายแห่งได้ใช้อิทธิพลปลดศาสตราจารย์หลายคนออกจากการเป็นกรรมการในมหาวิทยาลัย เพราะศาสตราจารย์เหล่านั้นสนับสนุนทฤษฎีวิวัฒนาการของมนุษย์โดยเฉพาะทฤษฎีของชาลส์ ดาร์วิน และศาสตราจารย์จำนวนมากก็ยอมที่จะถูกล้อออกจากมหาวิทยาลัยมากกว่าที่จะยอมเปลี่ยนแนวความคิดในเรื่องวิวัฒนาการดังกล่าว นอกจากนี้เรื่องราวในทำนองนี้ยังเกิดขึ้นที่มหาวิทยาลัยสแตนฟอร์ด ทั้งนี้เนื่องจากอธิการบดีเอ็ดเวิร์ดมีแนวความคิดขัดแย้งในเรื่องทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์กับกรรมการของบอร์คอฟฟร์สตี หรือผู้บริหารของมหาวิทยาลัยมหิดลจนกระทั่งต่อมา จอห์น คิวอี้ ได้ก่อตั้งสมาคมศาสตราจารย์ผู้สอนในมหาวิทยาลัยของประเทศสหรัฐอเมริกา และได้รวมตัวกันคัดค้านการปลดอธิการบดีของสแตนฟอร์ดออก อันเนื่องมาจากแนวความคิดที่แตกต่างกันในทางวิชาการ อธิการบดีและศาสตราจารย์ต่าง ๆ ในมหาวิทยาลัยก็มีเสรีภาพทางวิชาการที่จะยึดถือและเชื่อในทฤษฎีที่ตนมีเหตุผลจะเชื่อ แต่ในที่สุดก็ต้องแพ้อำนาจของฝ่ายปกครองและอำนาจทางเศรษฐกิจ เนื่องจากมหาวิทยาลัยยังคงต้องพึ่งพางบประมาณของรัฐอยู่ จากจุดนี้เองมหาวิทยาลัยในสหรัฐอเมริกา จึงกลายเป็นสถาบันที่ก่อตั้งขึ้นเพื่อปกป้องเสรีภาพทางความคิดเสรีภาพทางการแสดงออก เสรีภาพในการพูด และเสรีภาพในทางวิชาการ ผู้ที่แสวงหาความรู้ทั้งหลายจะได้มีโอกาสค้นหาคำความจริงที่สำคัญตามที่เขาพึงประสงค์ สิ่งนี้เอง จึงเป็นเหตุผลที่สมบูรณ์ว่ามหาวิทยาลัยเป็นสถาบันที่ตั้งขึ้นมาอันเป็นที่ยอมรับของบุคคลทั่วไปเพื่อการเรียนการสอนและการถ่ายทอดวิชาความรู้ และนำไปสู่เหตุผลว่าทำไมผู้ใฝ่หาวิชาความรู้จึงพยายามขยายแนวความคิดด้วยเรื่องเสรีภาพทางวิชาการ ซึ่งเป็นเจตนารมณ์ที่ถูกต้องของมหาวิทยาลัย และในแต่ละมหาวิทยาลัยจะมีปรัชญาแนวความคิดที่วางพื้นฐานของสัจจะความจริงทางวิชาการ จนบางครั้งมีการจารึกเอาไว้เป็นปรัชญาของมหาวิทยาลัย เช่น มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ดได้จารึกไว้บนตราของมหาวิทยาลัยว่า VERTAS (สัจจะ) หรือของมหาวิทยาลัยอินเดียว่าเขียนว่า LUXETVERITAS (แสงสว่างและความเป็นจริง) หรือบางแห่งก็เขียนแนวความคิดของสัจจะไว้ที่มหาวิทยาลัย เช่น สแตนฟอร์ด เขียนเป็นภาษาเยอรมันซึ่งมีความหมายเป็นภาษาอังกฤษว่า The win of freedom laws ดังนั้น สถาบันการศึกษา โดยเฉพาะมหาวิทยาลัย นอกจากจะต้องมีหน้าที่ในการจัดให้มีการเรียนและการสอนแล้ว ยังต้องมีหน้าที่คุ้มครองเสรีภาพทางวิชาการของอาจารย์ในมหาวิทยาลัยให้พ้นจากความไม่แน่นอนของฝ่ายบริหารและฝ่ายบ้านเมือง ซึ่งในบางครั้งอาจทำให้ไม่มีเสรีภาพทางวิชาการเสียแล้ว มหาวิทยาลัยแห่งนั้นย่อมจะไม่สามารถบรรลุถึงความจริงทางวิชาการได้เลย ด้วยเหตุผลนี้การตัดสินใจเรื่องใด ๆ ในทางวิชาการ หรือการสอนของอาจารย์ จึงเป็นสิทธิของคณะหรือสภาคณาจารย์ ผู้ปกครองบ้านเมืองหรือประชาชนจะไม่สามารถเข้าไปยุ่งเกี่ยว และด้วยเหตุผลเช่นเดียวกันนี้อาจารย์แต่ละคนก็จะต้องไม่เก็บข้อมูลใดๆ ที่จะทำ

ประชาชนเห็นความจริงและจะต้องเป็นบุคคลที่พูดแต่ความจริงและจะต้องเป็นบุคคลที่รู้ว่าเมื่อตนพูดสิ่งใดไปแล้วจะต้องทำให้ผู้อื่นบรรลุถึงความเป็นจริงนั้น ดังนั้นเสรีภาพทางวิชาการในสหรัฐอเมริกาจึงได้กลายเป็นวัฒนธรรมของปัญญาชนและเป็นวัฒนธรรมที่ตกทอดผ่านกันมาในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ซึ่งหากมองย้อนกลับไปก็จะเป็นปรัชญาแนวความคิดที่สืบเนื่องกันมาตั้งแต่สมัยอริสโตเติลที่ยืนหยัดในเรื่องเสรีภาพทางวิชาการและความกล้าหาญของปัญญาชนซึ่งเป็นเจตนารมณ์ที่สืบทอดและมีพื้นฐานมาจากสิทธิโดยธรรมชาติของมนุษย์ สิ่งที่จะมาควบคุมเสรีภาพทางวิชาการได้นั้นคงมีแต่เพียงแนวความคิดที่เป็นตรรกวิทยา ตรีศศาสตร์ และศีลธรรมเท่านั้น

สรุปได้ว่า เสรีภาพทางวิชาการนั้นเกิดขึ้นและพัฒนาในประเทศตะวันตกโดยเฉพาะแถบทวีปยุโรป และส่งอิทธิพลที่มาพร้อมกับแนวความคิดในเรื่องการปกครองระบอบประชาธิปไตยและสิทธิเสรีภาพของบุคคล โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำเอาหลักการในเรื่องเสรีภาพทางวิชาการในประเทศเยอรมันมาปรับใช้กับประเทศสหรัฐอเมริกา

ข้อพิจารณาในเรื่องเสรีภาพทางวิชาการในประเทศสหพันธรัฐเยอรมัน อันเป็นที่มาในการรับรองและคุ้มครองเสรีภาพทางวิชาการในประเทศสหรัฐอเมริกา คือ บทบัญญัติรัฐธรรมนูญสหพันธรัฐเยอรมัน

รัฐธรรมนูญของสหพันธรัฐเยอรมันในตอนนี้มีที่มาจากผลงานทางวิชาการของนักปราชญ์เยอรมัน ส่งผลให้มีการเรียกร้องให้มีการคุ้มครองสิทธิขั้นพื้นฐาน เช่น งานเขียนของพูเฟนดอฟในปี 1687 ที่เรียกร้องไม่ให้มีการเข้าไปแทรกแซงเสรีภาพในการนับถือศาสนาของประชาชน²⁷ อันถือเป็นผลงานทางวิชาการที่เรียกร้องให้มีเสรีภาพในการนับถือศาสนาเกิดขึ้น

ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้เองทำให้เข้าใจได้ว่าการเรียกร้องให้มีเสรีภาพในการนับถือศาสนาในเยอรมันมีลักษณะเช่นเดียวกับพัฒนาการในเรื่องเสรีภาพในยุครีกและโรมันที่มีการบังคับให้นับถือศาสนาใดศาสนาหนึ่ง หากผู้ใดฝ่าฝืนก็จะมีโทษฐานที่เป็นปฏิปักษ์ต่อรัฐ ดังนั้นการเรียกร้องให้มีเสรีภาพในการนับถือศาสนาจึงเป็นเสรีภาพที่มีการเรียกร้องเป็นเรื่องแรก ๆ ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องจากการใช้เสรีภาพทางวิชาการ โดยการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการของนักปราชญ์ในอดีตนั่นเอง

นอกจากนี้ยังมีนักปราชญ์ในรุ่นต่อ ๆ มา คือ คริสเตียนวูฟ ได้เสนอผลงานทางวิชาการในเรื่องที่ว่ามนุษย์มีสิทธิเสรีภาพมาแต่กำเนิดและความเสมอภาค รวมทั้งความมั่นคงในชีวิตและทรัพย์สิน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขที่ว่าประชาคมทางการเมืองจะต้องสามารถกำหนดได้ว่าประชาคมจะสามารถบรรลุถึงสิ่งที่ดีที่สุดสำหรับส่วนรวมได้อย่างไร และโดยวิธีการใด โดยแนวความคิดนี้

²⁷ บุญศรี มีวงศ์อุโฆษ. คำอธิบายวิชากฎหมายรัฐธรรมนูญเปรียบเทียบ: รัฐธรรมนูญเยอรมัน. (กรุงเทพฯ: เรือนแก้ว, 2535), หน้า 49.

ส่งผลให้รัฐจะต้องมีการออกถ้อยแถลงในเรื่องดังกล่าวนี้ด้วย ทำให้ประชาชนได้รับการรับรองและคุ้มครองสิทธิ

ต่อมาเมื่อ ค.ศ.1848 ภายหลังจากปฏิวัติของปัญญาชน และมีการตั้งสภาแห่งชาติ และมีการจัดทำคำประกาศเรื่องสิทธิขั้นพื้นฐานแห่งชนชาวเยอรมัน และเนื้อหาของคำประกาศได้กลายเป็นส่วนที่ 6 ของรัฐธรรมนูญลงวันที่ 28 มีนาคม ค.ศ.1849 และมีอิทธิพลต่อรัฐธรรมนูญฉบับต่อ ๆ มา²⁸

ต่อมารัฐธรรมนูญของประเทศสหพันธ์เยอรมันฉบับปัจจุบันประกาศใช้หลังสงครามโลกครั้งที่สอง เมื่อวันที่ 23 พฤษภาคม ค.ศ.1949 ใช้ชื่อภาษาเยอรมันว่า Grundgesetz fuer die Bundesrepublik Deutschland ใช้ตัวย่อว่า GG มีสภาพบังคับสูงสุดกฎหมายอื่นใดจะขัดหรือแย้งกับรัฐธรรมนูญมิได้ และเป็นกฎหมายที่กำหนดโครงสร้างในการปกครองประเทศ หลักประกันสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชน องค์การในรัฐธรรมนูญและอำนาจหน้าที่ขององค์กรเหล่านั้น²⁹

เสรีภาพทางวิชาการในประเทศเยอรมันนั้นมีที่มาจากแนวความคิดตามบทบัญญัติเรื่องสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานของประชาชนตามรัฐธรรมนูญ โดยรับอิทธิพลจากการปฏิวัติในประเทศฝรั่งเศส และผลจากการจัดทำรัฐธรรมนูญของประเทศสหรัฐอเมริกา

รัฐธรรมนูญฉบับไวมา (1918-1919) ประชาชนเยอรมันยังอ้างสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานตามรัฐธรรมนูญเพื่อโต้แย้งการกระทำของรัฐ โดยนำคดีขึ้นสู่การพิพากษาหรือตีความในชั้นศาลได้ต่อมาหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 รัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันได้เปลี่ยนหลักการใหม่โดยถือว่าสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานตามรัฐธรรมนูญนั้นมีผลบังคับใช้โดยตรง

ประเภทต่าง ๆ ของสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานของประชาชนรัฐธรรมนูญเยอรมันบัญญัติหลักประกันเรื่องสิทธิของประชาชนในประเด็นสำคัญดังต่อไปนี้³⁰

- ศักดิ์ศรีหรือเกียรติภูมิของมนุษย์ (มาตรา 1) บุคคลทุกคนมีสิทธิดังกล่าว
- สิทธิในการพัฒนาบุคลิกภาพของปัจเจกชน (มาตรา 2) บุคคลทุกคนมีสิทธิดังกล่าว
- ความเสมอภาคของประชาชนภายใต้กฎหมาย ความเสมอภาคระหว่างชายและหญิง (มาตรา 3) บุคคลทุกคนมีสิทธิดังกล่าว
- เสรีภาพในความเชื่อ ความสำนึก เกี่ยวกับการนับถือศาสนา (มาตรา 4) บุคคลทุกคนมีสิทธิดังกล่าว
- เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและแสดงออก (มาตรา 5) ที่กำหนดให้บุคคลมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและแสดงออกซึ่งความคิดเห็น โดยการพูด, การเขียน และ

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

²⁹ กมลชัย รัตนสกววงศ์, "รัฐธรรมนูญประเทศสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมัน: 4 ประเด็นสำคัญ", บทบัญญัติ, 8 (มิถุนายน 2540): 24-25.

³⁰ เรื่องเดียวกัน : 33-35.

การศิลปะ และมีเสรีภาพในการเข้าถึงแหล่งข้อมูล เสรีภาพของสื่อมวลชน และเสรีภาพในการรายงานข่าวสารด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การออกอากาศ หรือภาพยนตร์ ย่อมได้รับการรับรอง โดยปราศจากการจำกัดใด ๆ

สิทธิต่าง ๆ เหล่านี้จะถูกจำกัดก็แต่โดยบทบัญญัติทั่วไปของกฎหมายและบทบัญญัติแห่งกฎหมายเพื่อการคุ้มครองเยาวชน และสิทธิที่จะไม่ถูกละเมิดจากศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

ศิลปะ และวิทยาศาสตร์, การค้นคว้าวิจัย และการสอนย่อมมีเสรีภาพ เสรีภาพในการสอน จะไม่ถูกจำกัดโดยบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ

- เสรีภาพในการสถาบันครอบครัวและการอบรมเลี้ยงดูสั่งสอนบุตรที่ยังเยาว์วัย (มาตรา 6) บุคคลทุกคนมีสิทธิดังกล่าว

- เสรีภาพเกี่ยวกับสถาบันการศึกษาและการอบรมในทางศาสนา การจัดตั้งโรงเรียน (มาตรา 7) บุคคลทุกคนมีสิทธิดังกล่าว

- สิทธิเสรีภาพในการชุมนุม โดยปราศจากอาวุธ โดยไม่ต้องขออนุญาต (มาตรา 8) เฉพาะประชาชนชาวเยอรมันเท่านั้นที่มีสิทธิดังกล่าว

- สิทธิเสรีภาพในการรวมตัวกันเป็นสมาคม (มาตรา 9) เฉพาะประชาชนชาวเยอรมันเท่านั้นที่มีสิทธิดังกล่าว

- สิทธิเสรีภาพในการติดต่อสื่อสารทางจดหมาย ไปรษณีย์ และโทรคมนาคม (มาตรา 10) บุคคลทุกคนมีสิทธิดังกล่าว

- สิทธิเสรีภาพในการเลือกที่อยู่อาศัย (มาตรา 11) ชาวเยอรมันเท่านั้นที่มีสิทธิดังกล่าว

- สิทธิเสรีภาพในการเลือกประกอบอาชีพและสถานที่ทำงาน และจะไม่ถูกเกณฑ์แรงงาน (มาตรา 12) ชาวเยอรมันเท่านั้นที่มีสิทธิดังกล่าว

- หน้าที่ในการเป็นทหารเกณฑ์เมื่ออายุ 18 ปีบริบูรณ์ (มาตรา 12) ชาวเยอรมันเท่านั้นที่มีสิทธิดังกล่าว

- เสรีภาพในที่อยู่อาศัย เคหสถานปราศจากการค้น โดยไม่มีหมายค้น (มาตรา 13) บุคคลทุกคนมีสิทธิดังกล่าว

- สิทธิในทรัพย์สิน กรรมสิทธิ์ สิทธิในการรับมรดก และการรับเงินทดแทนจากการเวนคืนทรัพย์สิน (มาตรา 14) บุคคลทุกคนมีสิทธิดังกล่าว

- การโอนที่ดิน ทรัพยากรธรรมชาติ และเครื่องมือการผลิตเป็นของส่วนรวม โดยการตรากฎหมายโดยจ่ายเงินทดแทน (มาตรา 15) บุคคลทุกคนมีสิทธิดังกล่าว

- ข้อห้ามในการถอนสัญชาติและการเนรเทศชาวเยอรมัน (มาตรา 16) เฉพาะชาวเยอรมันเท่านั้นที่มีสิทธิดังกล่าว

- สิทธิในการขอลี้ภัยทางการเมือง (มาตรา 16) เฉพาะชาวเยอรมันเท่านั้นที่มีสิทธิดังกล่าว

- สิทธิในการเสนอเรื่องราวร้องทุกข์ (มาตรา 17) บุคคลทุกคนมีสิทธิดังกล่าว

- การจำกัดสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานโดยตรากฎหมาย เพื่อการป้องกันประเทศ และการเรียกระดมพล (มาตรา 17) เฉพาะชาวเยอรมันเท่านั้นที่มีสิทธิดังกล่าว

- การเพิกถอนสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐาน (มาตรา 18) บุคคลทุกคนมีสิทธิดังกล่าว

- หลักการในการจำกัดสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานโดยการตรากฎหมาย โดยยึดถือหลักความสมควรแก่เหตุ และการที่ประชาชนได้รับความเสียหายจากการกระทำของรัฐ ย่อมมีสิทธินำคดีขึ้นสู่ศาลได้เสมอ (Rechtsschutz) (มาตรา 19) บุคคลทุกคนมีสิทธิดังกล่าว

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าแนวความคิดในเรื่องการรับรองสิทธิและเสรีภาพในด้านต่าง ๆ รวมทั้งเสรีภาพทางวิชาการตามรัฐธรรมนูญของประเทศสหรัฐอเมริกาได้นำเอาหลักการตามมาตรา 4, มาตรา 5 และมาตรา 7 แห่งรัฐธรรมนูญสหพันธรัฐเยอรมัน ไปปรับใช้ ทำให้เกิดการหิบบั่มแนวความคิดในเรื่องเสรีภาพทางวิชาการไปใช้ระหว่างกัน

2.3 พัฒนาการและแนวความคิดในเรื่องกฎหมายสิทธิมนุษยชนที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับเสรีภาพทางวิชาการ

เสรีภาพทางวิชาการมีความสัมพันธ์กับหลักการในเรื่องกฎหมายสิทธิมนุษยชน โดยในการพิจารณาเรื่องที่มาและสิทธิและเสรีภาพของประชาชนในด้านต่าง ๆ

คำว่า “สิทธิเสรีภาพของประชาชน” ตามกฎหมายบ้านเมืองนั้น หมายถึงสิทธิเสรีภาพของปัจเจกชนที่รัฐได้ให้การรับรองและคุ้มครองให้ตามที่ปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษร แต่ถ้าถามลงไปอีกว่าทำไมรัฐจำเป็นต้องรับรองสิทธิเสรีภาพของประชาชนแต่ละคนด้วย ถ้าลองมองย้อนลงไปอีกจะพบคำตอบว่าสิ่งเหล่านี้มีอยู่ในตัวมนุษย์ทุก ๆ คน ตั้งแต่เกิด เช่น ทุก ๆ คนมีเสรีภาพในการเดินทาง มีเสรีภาพในเรื่องเพศ มีเสรีภาพในชีวิตและร่างกาย เป็นต้น ดังนั้นน่าจะกล่าวได้ว่าสิทธิเสรีภาพนั้นมีอยู่เองตามธรรมชาติ ตามสัญชาตญาณของมนุษย์ทุกคน ในกรณีดังกล่าวจะเห็นได้ว่าแนวความคิดดังกล่าวนี้สอดคล้องกับแนวความคิดของสำนักกฎหมายฝ่ายธรรมชาติ โดยสำนักกฎหมายฝ่ายนี้มองว่า กฎหมายธรรมชาติเป็นกฎหมายซึ่งบุคคล (บางกลุ่ม) อ้างว่ามีอยู่ตามธรรมชาติคือ เกิดขึ้นเองโดยมนุษย์ไม่ได้ทำขึ้นเป็นกฎหมายที่อยู่เหนือรัฐและใช้ได้โดยไม่จำกัดกาลเทศะ และได้มีการเชื่อมโยงเรื่องกฎหมายธรรมชาติเข้ากับปัญหาเรื่องเสรีภาพกับความเสมอภาคด้วยการมองว่า กฎหมายธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งแห่งจากละครมนุษย์ที่พยายามสร้างความเป็นเอกภาพของหลักเสรีภาพและความเสมอภาค ซึ่งเมื่อมองกันจุดนี้แล้ว จึงสรุปได้ว่ากฎหมายธรรมชาติเป็นกฎเกณฑ์ในทางอุดมคติที่มีขึ้นเพื่อจัดให้เกิดความสมดุลอย่างมากที่สุดที่จะเป็นไปได้ระหว่างปัจเจกชนกับกลุ่มส่วนร่วมระหว่างเสรีภาพส่วนบุคคลกับความเสมอภาคของทุกคน

ดังนั้น ถ้าสิทธิและเสรีภาพเกิดขึ้นเอง มีอยู่เองตามธรรมชาติของมนุษย์และมีมาก่อนที่จะมีบทกฎหมายฝ่ายบ้านเมืองมาบัญญัติไว้เป็นลายลักษณ์อักษร สิทธิเสรีภาพเหล่านี้จึงเรียกอีกนัยหนึ่งว่า สิทธิมนุษยชน (Human rights)³¹

เสรีภาพทางวิชาการได้เกิดขึ้นและมีพัฒนาการในประเทศตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แนวความคิดตามหลักกฎหมายสิทธิมนุษยชนซึ่งมีการใช้กันแพร่หลายภายหลังการก่อตั้งองค์การสหประชาชาติและปรากฏในกฎบัตรของสหประชาชาติ (ค.ศ.1945) ในอารัมภบทว่า

“ To Reaffirm Faith in Fundamental Human Rights, in the Dignity and Worth of the Human Person...”

มาตรา 1

“...(3) To achieve international cooperation in solving international problems of an economic, social, cultural or humanitarian character, and in promoting and encouraging respect for Human Rights and for fundamental freedoms for all without distinction as to race, sex, language, or religion...”

เมื่อพิจารณาจากกฎบัตรดังกล่าวแล้ว เห็นว่าได้มีการบัญญัติคำว่า “สิทธิมนุษยชน” ขึ้นอย่างชัดเจนเป็นครั้งแรก และมีการรับรองโดยประเทศภาคีตามกฎบัตรดังกล่าวเป็นครั้งแรกด้วยเช่นกัน โดยบทบัญญัติดังกล่าวนี้ได้มีการกล่าวถึงสิทธิมนุษยชนในแง่มุมของการรับรองและคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพขั้นพื้นฐานของประชาชนไว้อย่างกว้าง ๆ แต่ก็ไม่ได้มีการกำหนดถึงคำนิยามศัพท์ที่ชัดเจนของคำว่า “สิทธิมนุษยชน” เอาไว้แต่อย่างใด ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากการกำหนดความหมายที่ชัดเจนของ “สิทธิมนุษยชน” นั้น อาจกลายเป็นการจำกัดความของ “สิทธิมนุษยชน” ให้แคบลง ส่งผลกระทบให้การรับรองและคุ้มครองสิทธิมนุษยชนนั้นถูกจำกัดโดยบทนิยามศัพท์ตามกฎบัตรดังกล่าว ดังนั้นสิทธิมนุษยชนจึงเป็นปรากฏการณ์ที่ขัดแย้งกันในระหว่างประเทศ เพราะเกิดปัญหาช่องว่างระหว่างหลักอุดมการณ์กับการปฏิบัติได้ของแต่ละประเทศที่ยังต้องอยู่ภายใต้กรอบทางสังคม วัฒนธรรมของแต่ละประเทศ โดยเฉพาะในสังคมตะวันตกต่างก็มีรากฐานทางความคิดและอุดมการณ์เกี่ยวกับสิทธิ หน้าที่ และความสัมพันธ์ทางสังคม อันเป็นลักษณะเฉพาะของตน ทำให้ความเป็นสากลของปฏิญญาสากล จึงมีข้อจำกัดอยู่ในตัวเอง³²

แต่อย่างไรก็ตาม การที่ไม่มีคำนิยามเด็ดขาดของคำว่าสิทธิมนุษยชนต่อการบัญญัติองค์ประกอบบางส่วนของสิทธิมนุษยชนดังกล่าว แต่กลับมีการบัญญัติถึงสิทธิทางแพ่ง, ทางการเมือง,

³¹ เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์, “วิเคราะห์แนวความคิดสิทธิเสรีภาพตามกฎหมายบ้านเมือง,” วารสารกฎหมายจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 20 (พฤศจิกายน 2543): 105-107.

³² เสน่ห์ จามริก, สิทธิมนุษยชนกับลูกจ้างในประเทศไทย. (กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา), หน้า 13.

ทางเศรษฐกิจ, สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งเป็นองค์ประกอบของสิทธิมนุษยชนหลังจากกฎบัตรดังกล่าวถือได้ว่าเป็นมาตรฐานขั้นต่ำสุดที่ปฏิบัติต่อมนุษย์ได้

ความหมายของคำว่า “สิทธิมนุษยชน”

ความหมายของคำว่า “สิทธิมนุษยชน” นั้น ได้มีผู้ให้คำนิยามไว้ต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ The West’s Encyclopedia of American Law ได้ให้ความหมายของคำว่า “สิทธิมนุษยชน” ว่า หมายถึง สิทธิเสรีภาพส่วนบุคคล ซึ่งปกป้องปัจเจกบุคคล หรือกลุ่มบุคคลจากการกระทำที่ต้องห้ามของสมาชิกอื่นหรือรัฐอื่น โดยกฎหมายระหว่างประเทศ หรือจารีตประเพณีระหว่างประเทศ

รองศาสตราจารย์ ดร.วรพจน์ วิศรุตพิชญ์ ได้ให้ความหมายของคำว่า “สิทธิมนุษยชน” ดังนี้ สิทธิมนุษยชน คือ บรรดาสิทธิและเสรีภาพที่ถือกันว่าติดตัวมนุษย์ทุกคนมาแต่กำเนิด และไม่อาจถูกพรากไปจากราษฎรได้โดยไม่เป็นการทำลายความเป็นมนุษย์ของราษฎร³³

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อุดม รัฐอมฤต ได้ให้ความหมายของคำว่า “สิทธิมนุษยชน” ว่า หมายถึง สิทธิที่ครอบคลุมการดำรงอยู่ของมนุษย์ เพื่อชีวิตที่ดีในสังคมที่ดี โดยมีหลักการที่สำคัญ 3 เรื่อง คือ สิทธิในชีวิต สิทธิในการยอมรับนับถือ และสิทธิในการดำเนินชีวิตและพัฒนาตนเองตามแนวทางที่ชอบธรรม³⁴

โดยสรุปจึงเห็นได้ว่า “สิทธิมนุษยชน” คือ สิทธิของมนุษย์ทุกคนที่มีอยู่ร่วมกันในการใช้ชีวิตในสังคม โดยปราศจากการกดขี่ข่มเหง การริดรอนสิทธิเสรีภาพ และการถูกเลือกปฏิบัติไม่ว่าจะด้วยเหตุผลทางเพศ อายุ เชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ ภาษา และสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมในการดำรงชีวิต

เสรีภาพทางวิชาการ มีความสัมพันธ์กับสิทธิมนุษยชนด้วยเหตุผลที่ว่าเสรีภาพทางวิชาการเป็นเสรีภาพประการหนึ่งในเรื่องเสรีภาพต่าง ๆ ของบุคคลเช่นเดียวกับเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นเสรีภาพในชีวิตร่างกาย, เสรีภาพในการเดินทาง, เสรีภาพในทรัพย์สิน หรือเสรีภาพในการศึกษา เป็นต้น

หลักกฎหมายสิทธิมนุษยชนมีความเกี่ยวข้องกับเสรีภาพทางวิชาการ โดยเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสิทธิมนุษยชนนี้ถือเป็นการบัญญัติรับรองสิทธิและเสรีภาพของบุคคลขั้นพื้นฐาน ซึ่งทำให้เกิดมีการรับรองสิทธิและเสรีภาพของบุคคลในประเทศต่าง ๆ ตามมา และในเวลาต่อมาการศึกษาเรื่องสิทธิมนุษยชนจะเป็นรากฐานในการนำไปสู่ความเข้าใจในเรื่องเสรีภาพทางวิชาการ

³³ วรพจน์ วิศรุตพิชญ์. สิทธิและเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 (กรุงเทพฯ: วิญญูชน, 2543), หน้า 40.

³⁴ อุดม รัฐอมฤต และคณะ. การอ้างศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ หรือใช้สิทธิและเสรีภาพของบุคคลตามมาตรา 28 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540. (กรุงเทพฯ: นานาสีงพิมพ์, 2544), หน้า 40.

หลักกฎหมายสิทธิมนุษยชนมีบทบาทในการกระตุ้นให้เกิดการตื่นตัวทางด้านสิทธิและเสรีภาพ จนถือได้ว่าเป็นหลักการสากล ดังปรากฏในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ค.ศ.1948 ขององค์การสหประชาชาติ แต่ในความเป็นจริงก็ต้องยอมรับว่าหลักการสิทธิมนุษยชนไม่ได้เกิดขึ้นเอง แต่เกิดจากสภาวะแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม การเมือง และวิถีชีวิตของคนในแต่ละสังคม และปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรเมื่อหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ปฏิญญาสากลฯ จึงถูกจัดทำในรูปของกติการะหว่างประเทศซึ่งใช้เวลาถึงสามสิบปี จนถูกแบ่งออกเป็นสองฉบับคือ กติกาสัญญา ระหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรม ค.ศ.1976 และกติกาสัญญา ระหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิราษฎรและการเมือง ค.ศ.1976 โดยปล่อยให้แต่ละประเทศเป็นผู้ให้สัตยาบันเป็นราย ๆ ไป ทั้งนี้ก็เพื่อให้เกิดผลบังคับเฉพาะแก่ประเทศที่ให้สัตยาบันมิได้มีผลบังคับสากล อย่างไรก็ตาม ปฏิญญาสากลดังกล่าวเองก็มีข้อจำกัด เพราะไม่ได้มีผลบังคับเป็นกฎหมายโดยตรงที่ใช้ได้กับทุกประเทศ แต่อย่างน้อยก็ใช้เป็นปฏิญญาสากลฯ ที่เป็นมาตรฐานอ้างอิงได้ เพื่อสำรวจตรวจสอบว่าการปฏิบัติต่าง ๆ นั้น มีความสอดคล้องกับมาตรฐานสากลเพียงใด เสรีภาพทางวิชาการเป็นหัวข้อที่แตกย่อยออกมาจากเรื่องสิทธิมนุษยชน โดยมีปฏิญญาสากลฯ บัญญัติรับรองเรื่องอันเกี่ยวกับการศึกษาเอาไว้ ดังนั้น จึงสมควรที่จะทำความเข้าใจถึงทฤษฎีหลักกฎหมายสิทธิมนุษยชนในเบื้องต้นเสียก่อนเพื่อเป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจเรื่องเสรีภาพทางวิชาการในประการต่อไป

หลักการทั่วไปของกฎหมายสิทธิมนุษยชนคือ การให้การรับรองคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนซึ่งสอดคล้องกับหลักการก่อตั้งองค์การสหประชาชาติที่มุ่งเน้นที่การแก้ไขปัญหาระหว่างประเทศอันมีลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม และความเดือดร้อนของมนุษย์อื่น ๆ นั้น มีความสะดวกขึ้น นอกจากนี้ยังเป็นการยึดและเคารพต่อหลักการแห่งสิทธิที่เท่าเทียมกัน และการกำหนดเจตจำนงต่อตนเองทั้งหลายเป็นพื้นฐาน รวมถึงการร่วมมือเพื่อแก้ไขปัญหาค้นพื้นฐานทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม หรือมนุษยธรรม และในการส่งเสริมการเคารพต่อสิทธิมนุษยชนและต่ออิสรภาพขั้นพื้นฐานสำหรับทุกคน โดยไม่เลือกปฏิบัติในเรื่องเชื้อชาติ เพศ ภาษา หรือศาสนา ในส่วนของเสรีภาพทางวิชาการก็เช่นเดียวกับเสรีภาพในด้านอื่น ๆ ที่ย่อมต้องได้รับการรับรองและคุ้มครองโดยปราศจากการเลือกปฏิบัติจากรัฐ เพราะเหตุที่ว่าเสรีภาพทางวิชาการก็เป็นหนึ่งในเรื่องของเสรีภาพที่หลายประเทศให้การรับรอง

ด้วยเหตุนี้จึงเกิดแนวความคิดทั่วโลกว่า รัฐควรที่จะมีพันธะในการปกป้องคุ้มครองสิทธิมนุษยชนและเสรีภาพขั้นพื้นฐานของพลเมืองตนแต่เพียงส่วนเดียวนั้นไม่เพียงพอ แต่ต้องติดตามอย่างมีระเบียบแบบแผนในปัญหาดังกล่าวจากองค์กรระหว่างประเทศเพื่อให้การคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชน โดยองค์กรระหว่างประเทศ แต่อย่างไรก็ตามองค์กรระหว่างประเทศเหล่านี้ก็ไม่ได้มีอำนาจเหนืออำนาจอธิปไตยของรัฐได้ แต่ก็ยังสามารถใช้วิธีการทางอ้อมได้เพื่อกดดันให้รัฐบาลต้องให้การรับรองและคุ้มครองเสรีภาพของประชาชน

เมื่อพิจารณาถึงบทบัญญัติที่เป็นลายลักษณ์อักษรแล้ว ไม่พบการรับรองเสรีภาพทางวิชาการ ตามกฎหมายสิทธิมนุษยชนเอาไว้โดยตรงก็ตาม แต่ถ้าหากจะได้พิจารณาถึงสาระของบทบัญญัติ ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม มักจะปรากฏบทบัญญัติที่เกี่ยวกับ “สิทธิในการศึกษา” โดยเป็นบทบัญญัติกว้าง ๆ เกี่ยวกับการที่รัฐมีหน้าที่จะต้องจัดให้มีการศึกษาขั้นต่ำที่ประชาชนควรได้รับ หรือการศึกษาขั้นพื้นฐาน รวมทั้งการส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษา ด้วยวิธีการต่าง ๆ ที่รัฐพึงควรปฏิบัติ รวมทั้งการเคารพในสิทธิและเสรีภาพในการได้รับการศึกษา ของบุคคล โดยไม่มีข้อจำกัดด้วยเหตุจากการเลือกปฏิบัติไม่ว่าจะเป็นเชื้อชาติ ศาสนา เพศ อายุ รวมทั้งความคิดเห็นทางการเมือง อย่างไรก็ตาม การศึกษาก็เป็นกระบวนการทางวิชาการอย่างหนึ่ง เช่นเดียวกัน ดังนั้น ตามหลักกฎหมายสิทธิมนุษยชนที่ได้รับรองเสรีภาพทางการศึกษาไว้ นั้นย่อมทำให้เข้าใจได้ว่า อย่างน้อยที่สุดกระบวนการทางวิชาการซึ่งก็คือการศึกษาได้ถูกบัญญัติรับรองเอาไว้ ตามหลักกฎหมายสิทธิมนุษยชน ดังนั้น ในการร่างปฏิญญาดังกล่าวนี้ ผู้ร่างน่าจะมีความเห็น ว่าเสรีภาพทางวิชาการเป็นสิ่งสำคัญสำหรับสังคม และหากสังคมใดเป็นสังคมที่ไม่มีเสรีภาพทางวิชาการเสียแล้ว การนำความรู้ที่ได้มาจากการศึกษามาปรับใช้เพื่อให้คำแนะนำและคำตอบกับสังคมนั้นก็จะไม่เกิดขึ้น ส่งผลให้สังคมนั้นขาดหลักเกณฑ์ทางความคิดในด้านวิชาการที่เป็นระบบ ระเบียบ แบบแผน และแนวความคิดในเรื่องประชาธิปไตยจะไม่เกิดขึ้น เสรีภาพทางวิชาการนั้นเป็นเรื่องที่ถูกกำหนดให้มีการนำความรู้จากการศึกษามาปรับใช้โดยอาศัยวิชาการ และถ่ายทอดออกมา โดยการแสดงออกทางความคิดทางวิชาการที่เกิดจากการศึกษาอย่างถูกต้องแล้วก็ตาม แต่ในบางครั้งก็อาจเกิดความขัดแย้งในความคิดเห็นทางวิชาการ ความขัดแย้งดังกล่าวนี้ไม่ใช่สิ่งที่เลวร้ายแต่ประการใด แต่จะเป็นสิ่งที่ดี เพราะจะทำให้สังคมมีทางเลือกจากการใช้เสรีภาพทางวิชาการดังกล่าว

ข้อพิจารณาในประเด็นเสรีภาพทางวิชาการที่มีความเกี่ยวข้องกับปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน คือ

ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม ค.ศ.1948)

ข้อ 19 บุคคลมีสิทธิในเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและการแสดงออก สิทธินี้รวมถึงเสรีภาพที่จะยึดมั่นในความเห็น โดยปราศจากการแทรกสอดและที่จะแสวงหา รับ ตลอดจนจนการรับ ข้อข่าว รวมทั้งความคิดเห็น โดยผ่านสื่อใด ๆ และ โดยมีต้องคำนึงถึงเขตแดน

ข้อ 26 บุคคลย่อมเสมอภาคกันตามกฎหมายและมีสิทธิที่จะได้รับความคุ้มครองเท่าเทียมกัน โดยปราศจากการเลือกปฏิบัติใด ๆ ในกรณีนี้พึงมีกฎหมายห้ามการเลือกปฏิบัติใด ๆ และให้หลักประกันคุ้มครองบุคคลทุกคนอย่างเสมอภาค และมีผลจริงจึงเพื่อให้ปลอดจากการเลือกปฏิบัติ อันเนื่องมาจากเชื้อชาติ ผิว เพศ ภาษา ความคิดเห็นทางการเมือง เผ่าพันธุ์ชาติ หรือสังคม ทรัพย์สิน กำเนิดหรือสถานะอื่นใด

ปฏิญญาดังกล่าวนี้ไม่ได้กล่าวถึงเสรีภาพทางวิชาการ แต่กล่าวถึงสิทธิในเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและการแสดงออกโดยปราศจากการแทรกสอดและการได้รับความคุ้มครองเท่าเทียมกัน โดยปราศจากการเลือกปฏิบัติเท่านั้น ดังนั้น หากจะกล่าวอ้างเสรีภาพทางวิชาการโดยอนุโลม โดยพิจารณาตามปฏิญญานี้ จึงไม่สามารถกระทำได้ คงเป็นแต่การกำหนดให้มีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและแสดงออก ซึ่งเป็นเสรีภาพที่มีลักษณะใกล้เคียงกับเสรีภาพทางวิชาการเท่านั้นแต่เสรีภาพการแสดงความคิดเห็นและแสดงออกนี้อยู่ในขอบเขตและข้อจำกัดที่มากกว่าเสรีภาพทางวิชาการ อีกทั้งโดยสถานะทางกฎหมายแล้ว ปฏิญญาสากลฯ ค.ศ.1948 นี้ เป็นเพียงคำประกาศย่อ ๆ มิได้มีคำหรือผลบังคับใด ๆ ทางกฎหมาย แต่ก็เป็นเหตุผลสำคัญที่ช่วยให้มีการยอมรับเสรีภาพในเรื่องต่างๆ ได้ รวมทั้งประเทศไทยก็ให้การยอมรับนับถือปฏิญญาดังกล่าวในฐานะประเทศสมาชิกขององค์การสหประชาชาติ³⁵ แต่ปฏิญญาสากลฯ ฉบับนี้ไม่มีผลบังคับใด ๆ ในทางกฎหมาย จนต่อมาพัฒนาการในเรื่องสิทธิมนุษยชนมีมากขึ้นเรื่อย ๆ จึงเกิดความต้องการให้เกิดผลบังคับขึ้นในรูปของ “กติกาสัญญาระหว่างประเทศ” (International Convention) โดยมีข้อตกลงเจรจากันในระหว่างประเทศ ซึ่งใช้เวลา 30 ปี โดยมีการยกเลิกกติกาสัญญาระหว่างประเทศโดยทำขึ้นเป็น 2 ฉบับ คือ

กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง ค.ศ.1976

ข้อ 19

1. บุคคลทุกคนมีสิทธิที่จะถือเอาความเห็นใดก็ได้โดยปราศจากการแทรกสอด
2. บุคคลมีสิทธิในเสรีภาพที่จะแสวงหา รับและกระจายข่าว และความคิดเห็นทุกรูปแบบโดยไม่คำนึงถึงพรมแดน ทั้งนี้ไม่ว่าด้วยวาจา เป็นลายลักษณ์อักษร หรือการตีพิมพ์ในรูปศิลปะ หรือโดยอาศัยสื่อประการอื่นตามที่ประสงค์

กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง ค.ศ.1986 นี้จะไม่ได้บัญญัติรับรองเรื่องเสรีภาพทางวิชาการไว้แต่ได้บัญญัติรับรองสิทธิที่จะถือเอาความเห็นใดก็ได้โดยปราศจากการแทรกสอด และมีเสรีภาพที่จะแสวงหา รับ และกระจายข่าว และความคิดเห็นทุกรูปแบบ ดังนั้น กติกาฉบับนี้ได้บัญญัติรับรองสิทธิในการถือเอาความคิดเห็นและความเชื่อเท่านั้น แต่เสรีภาพทางวิชาการไม่ได้ถูกรับรองไว้ การกล่าวอ้างเสรีภาพทางวิชาการจึงไม่สามารถกระทำได้ตามปฏิญญานี้ หากจะกล่าวอ้างเสรีภาพคงจะต้องอ้างเสรีภาพในความเชื่อและเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นที่มีลักษณะใกล้เคียงกับเสรีภาพทางวิชาการแทน

กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ค.ศ.1976

³⁵ เสน่ห์ จามริก, สิทธิมนุษยชนกับลูกจ้างในประเทศไทย, หน้า 5.

ข้อ 13

1. รัฐภาคีแห่งกติกาฉบับนี้รับรองสิทธิของทุกคนในการศึกษา รัฐภาคีตกลงว่าการศึกษามุ่งไปในทางพัฒนาบุคลิกภาพของมนุษย์และความรู้สึ้อย่างเต็มที่ และจะเพิ่มทวีความเคารพต่อสิทธิมนุษยชนและเสรีภาพขั้นพื้นฐาน ทุกฝ่ายตกลงกันต่อไปอีกว่า การศึกษาจะทำให้ทุกคนเข้าร่วมได้ในสังคมเสรีอย่างแท้จริง...

กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ค.ศ.1976 ได้ให้การรับรองสิทธิในการศึกษาเอาไว้ แต่ก็ไม่ได้รับรองเสรีภาพทางวิชาการไว้ ดังนั้นการรับรองเสรีภาพตามกติกาดังกล่าวนี้เป็นเพียงการรับรองสิทธิของบุคคลในการศึกษาว่า รัฐมีหน้าที่ที่จะต้องจัดให้มีการศึกษาแก่ประชาชนโดยปราศจากการกีดกันหรือการเลือกปฏิบัติโดยอาศัยความแตกต่างในเรื่อง เพศ, อายุ, เชื้อชาติ, ศาสนา, หรือประการอื่นใด บุคคลต่าง ๆ ย่อมมีเสรีภาพในการศึกษาโดยปราศจากการแทรกแซงจากรัฐ

อย่างไรก็ตาม “เสรีภาพในการศึกษา”, “เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น” และ “เสรีภาพในการแสดงออก” นั้นมีความแตกต่างไปจากเสรีภาพทางวิชาการ ทั้งในด้านแนวความคิด, ความหมาย, ขอบเขตและข้อจำกัด ตลอดจนการให้การรับรองและคุ้มครองเสรีภาพ เพราะเสรีภาพทางวิชาการประกอบไปด้วยเสรีภาพในการศึกษาอบรม การเรียน การสอน การเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ หรืออาจกล่าวได้ว่าการกล่าวอ้างเสรีภาพทางวิชาการต้องเป็นการใช้เสรีภาพภายใต้ขอบเขตในทางวิชาการเท่านั้น หากจะอนุโลมว่าเสรีภาพตามปฏิญญาดังกล่าวเป็นการรับรองเสรีภาพทางวิชาการจึงไม่ถูกต้อง³⁶ หากแต่เป็นการใช้เสรีภาพของบุคคลในเรื่อง “เสรีภาพในการศึกษา”, “เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น” และ “เสรีภาพในการแสดงออก” ซึ่งเป็นเสรีภาพที่บุคคลทั่วไปย่อมได้รับการรับรองและคุ้มครองตามหลักกฎหมายสิทธิมนุษยชน เพราะถ้าหากบทบัญญัติต่าง ๆ ที่กติกาสัญญาระหว่างประเทศมุ่งรับรองแล้วก็ย่อมที่จะได้มีการบัญญัติเสรีภาพทางวิชาการเอาไว้อย่างชัดเจน อีกทั้งคำว่า “เสรีภาพทางวิชาการ” ก็ไม่ได้เป็นคำใหม่ หรือเป็นเสรีภาพที่เกิดขึ้นภายหลังกติกาสัญญาระหว่างประเทศแต่อย่างใด หากแต่เป็นเสรีภาพที่เกิดขึ้นก่อนที่จะได้มีการกำหนดให้มีการกติกาสัญญาระหว่างประเทศที่ได้มีการตกลงกันไว้

นอกจากนี้ ข้อจำกัดในการคุ้มครองเสรีภาพดังกล่าวนี้ แม้จะยังคงมีผลบังคับอยู่ แต่อย่างไรก็ดี กติกาสัญญาระหว่างประเทศดังกล่าวนี้ยังถูกจำกัดเพียงประเทศสมาชิกในกลุ่มที่ได้ตกลงกันเท่านั้น หากประเทศใดไม่ลงนามให้การรับรองไว้ก็ไม่สามารถที่จะบังคับด้วยประการใด ๆ ได้³⁷ เพราะแต่

³⁶ กุลพล พลวัน, รายงานวิจัยประกอบการร่างพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ประเด็นเสรีภาพทางวิชาการ (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2541), หน้า 16.

³⁷ โกศล โสภาคย์วิจิตร, การคุ้มครองสิทธิมนุษยชนตามกฎหมายระหว่างประเทศ (กรุงเทพฯ: คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535), หน้า 19.

ละประเทศต่างก็มีอธิปไตยของตนเอง อันเป็นผลสืบเนื่องจากหลักกฎหมายในเรื่องอำนาจอธิปไตย เป็นของรัฐ ดังนั้นเมื่อรัฐมีอำนาจอธิปไตย รัฐจึงไม่ต้องผูกพันหรือถูกกำหนดให้ต้องกระทำการใด ๆ ที่รัฐไม่พึงกระทำได้

2.4 ความหมายของเสรีภาพทางวิชาการ

จากการศึกษาความหมายของ “สิทธิ” และ “เสรีภาพ” ตลอดจนความแตกต่างของสิทธิและเสรีภาพ ซึ่งเป็นหลักพื้นฐานในการทำความเข้าใจความหมายของเสรีภาพทางวิชาการ ทั้งนี้เนื่องจากไม่เคยมีการกำหนดบทนิยามศัพท์ของเสรีภาพทางวิชาการเอาไว้ในบทบัญญัติของกฎหมาย แต่อย่างไรก็ตามมีนักวิชาการบางท่านได้ให้ความหมายของเสรีภาพทางวิชาการเอาไว้ดังนี้คือ

จูดิธ เอฟกิง นักวิชาการชาวอเมริกัน ได้ให้ความหมายของคำว่าเสรีภาพทางวิชาการไว้ 2 ลักษณะด้วยกัน คือ

1. หมายถึง สิทธิของบุคคลใดก็ตามที่เชื่อในสิ่งที่เขาต้องการ และแสดงความเชื่อของเขาออกมาทั้งในรูปของคำพูด หรือการเขียน, การพิมพ์ ให้ปรากฏต่อสาธารณชน หรือเป็นการส่วนตัว ตามที่เขาเห็นสมควร

2. หมายถึง อิสรภาพที่สมบูรณ์ที่สามารถเข้าถึงข่าวสาร และข้อมูลต่าง ๆ รวมทั้งความคิดเห็นต่าง ๆ โดยการใช้อำนาจในการติดต่อ การคมนาคมระหว่างกัน³⁸

โรเบิร์ต เอ็ม แม็คซีเวอร์ ศาสตราจารย์ประจำมหาวิทยาลัยโคลัมเบีย ได้ให้ความหมายของคำว่าเสรีภาพทางวิชาการว่าหมายถึง เสรีภาพของนักการศึกษาในการทำงานด้านการศึกษา และปฏิบัติงานตามกรณี เพื่อรับใช้สังคม โดยอาศัยความเชื่อชาวพุทธพิเศษที่ได้ศึกษา³⁹

เดเนียล โอแรน นักกฎหมายชาวอเมริกัน ได้ให้ความหมายของคำว่า “เสรีภาพทางวิชาการ” ว่าเป็นสิทธิและเสรีภาพของครูและนักเรียนในการเรียนการสอน โดยปราศจากการคุกคามใด ๆ โดยอาศัยความแตกต่างทางการเมือง ศาสนา หรือความเชื่อมั่นอื่นใดต่อเสรีภาพทางวิชาการ⁴⁰

³⁸ เมธี ปิลาณธนานนท์, การบริการงานบุคคลในวงการศึกษ (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2529), หน้า 154.

³⁹ Robert M. Maciver, “Academic Freedom and Academic Responsibility,” New York Time (12 April 1953): 12.

⁴⁰ Daniel Oran, Oran’s Dictionary of the Law (New York: West Legal Study Public, 2000), pp.6-7.

แพททีเซีย ฮอลแลนด์เคอร์ นักกฎหมายชาวอเมริกันได้ให้ความหมายของคำว่า “เสรีภาพทางวิชาการ” หมายถึง เสรีภาพในการเรียน และในการสอน ซึ่งเป็นเสรีภาพที่มีความหมายรวมถึง การศึกษาวิจัยและไม่ได้เป็นเพียงแต่การสอนในวิชาใดวิชาหนึ่งตามที่ผู้สอนได้ศึกษามา แต่ให้รวมถึงเสรีภาพในการโต้แย้ง แลกเปลี่ยนแนวความคิดภายในชั้นเรียนภายในประเด็นทางวิชาการ ไม่ว่าจะประเด็นดังกล่าวจะอยู่ในความสนใจของประชาชนในขณะนั้นหรือไม่ เปรียบเหมือนการทำสัญญาทางความรู้และความเข้าใจ⁴¹

นอกจากนี้ สมาคมเสรีภาพชาวเมืองอเมริกัน (American Civil Liberties Union) ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า “เสรีภาพทางวิชาการ” ไว้ว่าเป็นเสรีภาพและเป็นพันธะในการศึกษาเกี่ยวกับการสืบถาม การเสนอ การตีความ การอภิปรายข้อเท็จจริง และความคิดที่เกี่ยวกับการเรียนรู้ทุกสาขา และทุกแขนงโดยไม่มีข้อจำกัดใด ๆ นอกไปจากมาตรฐานของการศึกษาเล่าเรียนที่ต้องรับผิดชอบทั่วไป สิทธิภายในและภายนอกสถาบันในการเรียนรู้ย่อมเป็นอิสระจากข้อจำกัดในเรื่องการสืบถาม การแสดงออก และการอภิปราย ซึ่งจะถูกลบล้างหรือทำลายมิได้⁴²

จากความเห็นของนักวิชาการต่าง ๆ ที่ได้ให้ความหมายของคำว่าเสรีภาพทางวิชาการนั้น พอสรุปความหมายได้ว่า เสรีภาพทางวิชาการ หมายถึง เสรีภาพในการเรียนการสอน การวิจัย โดยอาศัยหลักเกณฑ์และกระบวนการที่เป็นระเบียบแบบแผนตามหลักทางวิชาการ รวมถึงแสดงความคิดเห็น และความเชื่อในทางวิชาการ และการเผยแพร่งานวิจัยตามกระบวนการทางวิชาการ รวมทั้งการกำหนดแนวทางในการศึกษาอบรม การเรียนการสอน การวิจัย และการบริหารการศึกษา โดยปราศจากการแทรกแซงใด ๆ จากรัฐ อันมีเหตุจากการใช้เสรีภาพทางวิชาการดังกล่าว แต่ทั้งนี้ ต้องไม่ขัดต่อหน้าที่ของพลเมืองหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน

2.5 การรับรองและคุ้มครอง “สิทธิ” และ “เสรีภาพ” ตามรัฐธรรมนูญ

หลักการทั่วไปในเรื่องการรับรองและคุ้มครอง “สิทธิ” และ “เสรีภาพ” หากพิจารณาในเรื่องของการรับรองและคุ้มครองในแง่ของการมีสิทธิและเสรีภาพอย่างสมบูรณ์ก็จะพบว่า สิทธิและเสรีภาพดังกล่าวย่อมสามารถนำไปใช้ได้เต็มที่ และไม่มีข้อจำกัดใด ๆ ที่จะมาทำให้การใช้สิทธิและเสรีภาพต้องถูกจำกัดได้ ดังนั้น เมื่อรัฐธรรมนูญได้บัญญัติรับรองสิทธิและเสรีภาพในเรื่องใด ๆ ไว้ในบทบัญญัติ อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากพัฒนาการในเรื่องแนวความคิดสิทธิเสรีภาพตามกฎหมายบ้านเมืองที่ได้ยอมรับเอาแนวความคิดในเรื่องกฎหมายสิทธิมนุษยชน และหลักสิทธิ เสรีภาพตามกฎหมายธรรมชาติเข้ามาปรับใช้โดยสำนักกฎหมายบ้านเมืองได้บัญญัติรับรองสิทธิ

⁴¹ Patricia Hallander, *Legal Handbook for Educations* (Colorado: Westview, 1978) p.155.

⁴² เมธี ปิลันธนานนท์, *การบริหารงานบุคคลในวงการศึกษา*, หน้า 754.

เสรีภาพขั้นพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ ทำให้รัฐหรือฝ่ายปกครองนั้นต้องรับรองและคุ้มครองสิทธิเสรีภาพดังกล่าวโดยบัญญัติเป็นลายลักษณ์อักษร ผลที่ตามมาคือรัฐหรือผู้ปกครองจะยกเลิกหรือเพิกถอนสิทธิเสรีภาพของประชาชนหาได้ไม่ แต่มิได้หมายความว่ารัฐหรือฝ่ายปกครองจะจำกัดสิทธิเสรีภาพของประชาชนไม่ได้เลย กล่าวคือ รัฐสามารถจำกัดสิทธิเสรีภาพบางประเภทของประชาชนได้โดยมีบทบัญญัติให้อำนาจแก่รัฐในกรณีนั้น ๆ กรณีดังกล่าวเรียกบทกฎหมายที่ให้อำนาจแก่รัฐในการจำกัดสิทธิเสรีภาพของประชาชนว่า บทบัญญัติรับรองไว้อย่างสัมพัทธ์ (relative) เช่น การบัญญัติรับรองโดยมีเงื่อนไขไว้ในบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ การรับรองไว้ภายใต้บังคับแห่งกฎหมาย เป็นต้น⁴³

นอกจากนี้ เสรีภาพทางวิชาการในประเทศสหรัฐอเมริกา, สหพันธรัฐเยอรมัน และประเทศไทย ต่างก็มีลักษณะของการรับรองและคุ้มครองเสรีภาพทางวิชาการที่มีความเหมือน หรือคล้ายกันในทางหลักการและแนวความคิดในทางกฎหมายโดยกล่าวในเบื้องต้นว่า เสรีภาพทางวิชาการนั้นเป็นเสรีภาพที่ได้รับการรับรองและคุ้มครองตามรัฐธรรมนูญ เช่นเดียวกับเสรีภาพในการนับถือศาสนา แต่ส่วนสิทธิและเสรีภาพในเรื่องทั่วไปนั้น มีหลักในการรับรองและคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ 3 ประการ คือ

2.5.1 สิทธิและเสรีภาพที่ได้รับการรับรองและคุ้มครองตามรัฐธรรมนูญ แต่อาจถูกจำกัดได้ตามเงื่อนไขของกฎหมายทั่วไป

การรับรองสิทธิและเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญมีระดับการรับรองและคุ้มครองที่แตกต่างกัน ในกรณีนี้ สิทธิและเสรีภาพที่อยู่ในการรับรองและคุ้มครองตามรัฐธรรมนูญนั้น อาจถูกจำกัดได้ตามเงื่อนไขของกฎหมายทั่วไป หรือกล่าวได้ว่า มีการรับรองและคุ้มครองแต่ถูกจำกัดได้ในรูปของการตราเป็นกฎหมาย เช่น พระราชบัญญัติ⁴⁴ ซึ่งในกรณีนี้รัฐธรรมนูญเพียงแต่เรียกร้องว่าการจำกัดสิทธิและเสรีภาพนั้นเกิดขึ้นได้โดยบทบัญญัติของกฎหมาย และสิทธิและเสรีภาพในกลุ่มนี้ไม่ได้เรียกร้องเงื่อนไขพิเศษในการจำกัดสิทธิและเสรีภาพประการอื่น⁴⁵ ดังนั้น เสรีภาพนี้จึงมีระดับความสำคัญในแง่ของการบัญญัติรับรองให้มีไว้ตามรัฐธรรมนูญ แต่การจำกัดจะต้อง

⁴³ เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์, “วิเคราะห์แนวความคิดสิทธิเสรีภาพตามกฎหมายบ้านเมือง,” 20: 107.

⁴⁴ ไพศาล กุมาลย์วิสัย, “วิจารณ์กฎหมายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย หมวด 3 สิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย,” จุลพาห 15 (กรกฎาคม 2511): 100.

⁴⁵ บรรเจิด สิงคะเนติ, หลักพื้นฐานของสิทธิ เสรีภาพ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ตามรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540, หน้า 51.

กระทำโดยบทบัญญัติของกฎหมาย ซึ่งบทบัญญัติของกฎหมายที่จะออกมาจำกัดสิทธิเสรีภาพในกลุ่มนี้ได้ จะต้องเป็นพระราชบัญญัติที่ผ่านการพิจารณาของรัฐสภาหรือผ่านความเห็นชอบของฝ่ายนิติบัญญัติ ทั้งนี้การตรากฎหมายดังกล่าวจะต้องไม่ขัดต่อเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ และหากไม่เป็นไปตามเจตนารมณ์แล้วก็จะทำให้บทกฎหมายดังกล่าวไม่ชอบด้วยกฎหมาย ดังนั้นจึงกล่าวต่อไปได้ว่า สิทธิและเสรีภาพที่อาจถูกจำกัดได้ตามเงื่อนไขของกฎหมายทั่วไปนี้ กฎหมายที่จะนำมาจำกัดนี้จะต้องอยู่ภายใต้หลักนิติธรรม หรือหลักเกณฑ์ในเรื่องนิติรัฐ หลักนิติธรรม หรือสิทธิมนุษยชน ซึ่งมีหลักการที่มีลักษณะเช่นเดียวกัน โดยกฎหมายและจะใช้อำนาจได้ก็แต่โดยที่กฎหมายให้อำนาจไว้ จะกระทำตามอำเภอใจไม่ได้ นอกจากนี้หากมีปัญหาก่อขึ้นว่ารัฐหรือผู้ปกครองรัฐใช้อำนาจนั้นตามกฎหมายหรือไม่ จะต้องมีการตรวจสอบการทำให้เอกชนสามารถขอให้มีการวินิจฉัยชี้ขาด และเยียวยาสิทธิของตัวเองได้ และไม่ว่าจะเป็นการหลักนิติธรรม หลักนิติรัฐ หรือสิทธิมนุษยชน จะต้องมีการสำคัญ 2 ประการ คือ⁴⁶

1. ประชาชนจะต้องมีสิทธิและหน้าที่ที่ได้รับการรับรองโดยกฎหมายรัฐ และองค์กรของรัฐที่เป็นผู้ปกครองรัฐจะกระทำการใดต้องอาศัยอำนาจที่กฎหมายให้ไว้ และต้องทำตามกฎหมาย กล่าวคือ รัฐจะต้องเคารพกฎหมายนั่นเอง กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ สิทธิและหน้าที่ของประชาชนที่กฎหมายได้ให้อำนาจไว้ หรือทำตามกฎหมายหรือทำตามกระบวนการกฎหมายเท่านั้น

2. การทำให้การรับรองสิทธิปัจเจกชนได้ จะต้องเป็นผู้วินิจฉัยชี้ขาดและเยียวยาความเสียหายที่เกิดขึ้นจากการที่รัฐหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐกระทำการนอกกฎหมายและไปกระทบกระเทือนสิทธิและหน้าที่ของประชาชนโดยมีประสิทธิภาพด้วย

ดังนั้น หลักนิติรัฐ จึงเป็นบทเชื่อมโยงการรับรองและคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพและบทโต้แย้งทฤษฎีอำนาจอธิปไตยของรัฐแบบดั้งเดิมที่รัฐมีอำนาจจัดการได้ทุกเรื่อง และแนวความคิดในเรื่องนิติรัฐสืบเนื่องมาจากแนวความคิดเรื่องการจำกัดตนเองด้วยความยินยอมของรัฐ การจำกัดนี้เป็นไปเพราะมีกฎหมายหรือเกณฑ์ทางรัฐธรรมนูญที่กำหนดถึงรูปแบบและเงื่อนไขของการใช้อำนาจรัฐ ซึ่งเท่ากับเป็นการจำกัดการกระทำของรัฐให้เป็นไปตามเกณฑ์นั้น ๆ หรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าในความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน รัฐจะไม่อยู่ภายใต้ข้อจำกัดอื่นใด นอกเหนือไปจากข้อจำกัดตามกฎหมายที่รัฐนั้นได้สร้างขึ้น และกฎเกณฑ์แห่งกฎหมายที่รัฐนั้นได้สร้างขึ้น และกฎเกณฑ์ทางกฎหมายเช่นนี้จำเป็นสำหรับการดำรงอยู่ของรัฐเอง⁴⁷

⁴⁶ เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์. องค์กรและวิธีการคุ้มครองประชาชนและควบคุมฝ่ายปกครองภายในฝ่ายปกครองในประเทศไทย. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537), หน้า 7.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

ตัวอย่างสิทธิและเสรีภาพที่ได้รับการรับรองและคุ้มครองในลักษณะนี้ได้แก่ เสรีภาพที่รัฐธรรมนูญกำหนดไว้ว่า “เว้นแต่อาศัยอำนาจตามบทบัญญัติแห่งกฎหมาย” เช่น เสรีภาพในเคหสถาน ตามมาตรา 35 ซึ่งบัญญัติว่า

มาตรา 35⁴⁸ บุคคลย่อมมีเสรีภาพในเคหสถาน

บุคคลย่อมได้รับความคุ้มครองในการที่จะอยู่อาศัยและครอบครองเคหสถาน โดยปกติสุข การเข้าไปในเคหสถานจะกระทำมิได้ เว้นแต่โดยอาศัยอำนาจตามบทบัญญัติแห่งกฎหมาย

จากบทบัญญัติในมาตรา 35 นี้ เห็นได้ว่ารัฐธรรมนูญได้บัญญัติรับรองเสรีภาพในเคหสถานเอาไว้ แต่อย่างไรก็ตาม หากมีบทบัญญัติแห่งกฎหมายให้กระทำมิได้ ฝ่ายปกครองก็ต้องยกบทบัญญัติตามมาตรา 35 วรรคสอง มากล่าวอ้าง ในการใช้บทบัญญัติที่มีลักษณะเป็นการกระทบต่อเสรีภาพในเคหสถานด้วย เช่น ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 92⁴⁹ ได้บัญญัติให้การเข้าไปค้นเคหสถานจะกระทำมิได้ต่อเมื่อมีเหตุดังนี้

มาตรา 92 ห้ามมิให้ค้นในที่รโหฐานโดยไม่มีหมายค้น เว้นแต่ พนักงานฝ่ายปกครองหรือตำรวจเป็นผู้ค้น และในกรณีต่อไปนี้

- (1) เมื่อมีเสียงร้องให้ช่วยจากข้างในที่รโหฐาน
- (2) เมื่อปรากฏความผิดซึ่งหน้ากำลังกระทำลงในที่รโหฐาน
- (3) เมื่อบุคคลที่ได้กระทำความผิดซึ่งหน้าขณะที่ถูกไล่จับหนีเข้าไปหรือมีเหตุอันแน่นแฟ้นหรือสงสัยว่าได้เข้าไปซุกซ่อนตัวอยู่ในที่รโหฐาน
- (4) เมื่อมีความสงสัยตามสมควรที่ได้มาโดยการกระทำผิด ได้ซ่อนหรืออยู่ในนั้น ประกอบทั้งต้องมีเหตุอันควรเชื่อว่า เนื่องจากการเน้นซ้ำกว่าจะเอาหมายค้นมาได้ สิ่งของนั้นจะถูกโยกย้ายเสียก่อน
- (5) เมื่อที่รโหฐานผู้จะต้องถูกจับเป็นเจ้าบ้าน และการจับนั้นมีหมายจับ หรือจับตามมาตรา 78

เมื่อพิจารณาประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 92 นี้ เห็นได้ว่า บทบัญญัติที่มีลักษณะเป็นการกระทบต่อเสรีภาพในเคหสถานที่อาศัยอำนาจตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายเป็นต้น

2.5.2 สิทธิและเสรีภาพที่ได้รับการรับรองและคุ้มครองตามรัฐธรรมนูญ และอาจถูกจำกัดได้เฉพาะเท่าที่เงื่อนไขของรัฐธรรมนูญกำหนด

⁴⁸ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540.

⁴⁹ ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 92.

กรณีการรับรองและคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ ในกรณีนี้คือเป็นหลักประกันที่ไม่เด็ดขาด โดยมีข้อยกเว้นภายใต้เงื่อนไข ทำนองว่าหากมีบทกฎหมายอื่นจะออกมาจำกัดสิทธิหรือเสรีภาพของชนชาวไทยก็ให้ทำให้แต่ต้องเป็นไปตามเงื่อนไขที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ⁵⁰ เท่านั้น ซึ่งในกรณีนี้รัฐธรรมนูญเรียกร้องว่าการแทรกแซงในสิทธิและเสรีภาพโดยกฎหมายนั้นจะต้องผูกพันอยู่กับสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง หรือต้องผูกพันอยู่กับวัตถุประสงค์ใดวัตถุประสงค์หนึ่ง หรือจะต้องดำเนินการโดยวิธีการที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญเท่านั้น เช่น โดยอาศัยอำนาจตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายเฉพาะเพื่อความมั่นคงของรัฐ ความสงบเรียบร้อย หรือสวัสดิภาพของประชาชน, การวางผังเมือง, เพื่อคุ้มครองประโยชน์ส่วนรวมของประชาชน, เพื่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจ หรือเพื่อสวัสดิภาพของผู้เยาว์ เป็นต้น โดยในกรณีนี้รัฐธรรมนูญได้กำหนดเงื่อนไขในการจำกัดเสรีภาพมากขึ้น โดยกระทำเฉพาะภายใต้เงื่อนไขที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญเท่านั้น⁵¹ ดังนั้น หากจะมีการตราพระราชบัญญัติเรื่องกฎหมายที่ออกโดยฝ่ายนิติบัญญัติมาจำกัดสิทธิและเสรีภาพ นอกเหนือไปจากที่รัฐธรรมนูญกำหนดไว้จะมีผลทำให้กฎหมายดังกล่าวนั้นขัดต่อรัฐธรรมนูญ เพราะเป็นการจำกัดสิทธิและเสรีภาพที่รัฐธรรมนูญเป็นผู้กำหนดเอาไว้เอง กฎหมายอื่นใดจะมาจำกัดไม่ได้ การรับรองสิทธิและเสรีภาพในระดับนี้จึงความเข้มข้นมากกว่าสิทธิและเสรีภาพที่ได้กล่าวมาแล้วในหัวข้อที่ผ่านมา

ตัวอย่างของสิทธิและเสรีภาพในกลุ่มนี้ มักจะปรากฏคำว่า “เว้นแต่โดยอาศัยอำนาจตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายเฉพาะ เพื่อ...” ดังนั้น หากพิจารณาถ้อยคำของรัฐธรรมนูญแล้วพบว่าจะต้องเป็นการเฉพาะต่อกรณี เพื่อวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งตามรัฐธรรมนูญ โดยรัฐธรรมนูญจะบัญญัติคำว่า “เพื่อ...” ซึ่งเป็นเจตนาที่รัฐธรรมนูญกำหนดเอาไว้เป็นการเฉพาะแห่งกรณี เช่น

มาตรา 36 บุคคลย่อมมีเสรีภาพในการเดินทางและมีเสรีภาพในการเลือกถิ่นที่อยู่ภายในราชอาณาจักร

การจำกัดเสรีภาพตามวรรคหนึ่งจะกระทำมิได้ เว้นแต่โดยอาศัยอำนาจตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายเฉพาะเพื่อความมั่นคงของรัฐ ความสงบเรียบร้อยหรือสวัสดิภาพของประชาชน การผังเมือง หรือเพื่อสวัสดิภาพของผู้เยาว์

การเนรเทศบุคคลผู้มีสัญชาติไทยออกนอกราชอาณาจักร หรือห้ามมิให้บุคคลผู้มีสัญชาติไทยเข้ามาในราชอาณาจักร จะกระทำมิได้

⁵⁰ ไพศาล กุมาลย์วิสัย, “วิจารณ์กฎหมาย : รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย หมวด 3 สิทธิ และเสรีภาพของชนชาวไทย,” 15 : 102.

⁵¹ บรรเจิด สิงคะเนติ, หลักพื้นฐานของสิทธิ เสรีภาพ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ตามรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540, หน้า 57.

มาตรา 37 บุคคลย่อมมีเสรีภาพในการสื่อสารถึงกันโดยทางที่ชอบด้วยกฎหมาย การตรวจ การกัก หรือการเปิดเผยสิ่งทีบุคคลมีติดต่อกัน รวมทั้งการกระทำด้วยประการอื่นใดเพื่อให้ล่วงรู้ถึงข้อความในสิ่งสื่อสารทั้งหลายที่บุคคลมีติดต่อกันจะกระทำมิได้ เว้นแต่โดยอาศัยอำนาจตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายเฉพาะเพื่อรักษาความมั่นคงของรัฐ หรือเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน

มาตรา 39 บุคคลย่อมมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น การพูด การเขียน การพิมพ์ การโฆษณา และการสื่อความหมายโดยวิธีอื่น

การจำกัดเสรีภาพตามวรรคหนึ่งจะกระทำมิได้ เว้นแต่โดยอาศัยอำนาจตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายเฉพาะเพื่อรักษาความมั่นคงของรัฐ เพื่อคุ้มครองสิทธิ เสรีภาพ เกียรติยศ ชื่อเสียง สิทธิในครอบครัวหรือความเป็นอยู่ส่วนตัวของบุคคลอื่น เพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน หรือเพื่อป้องกันหรือระงับความเสื่อมทรามทางจิตใจหรือสุขภาพของประชาชน

การสั่งปิดโรงพิมพ์ สถานีวิทยุกระจายเสียง หรือสถานีโทรทัศน์เพื่อรื้อถอนเสรีภาพตามมาตรานี้ จะกระทำมิได้

มาตรา 44 บุคคลย่อมมีเสรีภาพในการชุมนุมโดยสงบและปราศจากอาวุธ

การจำกัดเสรีภาพตามวรรคหนึ่งจะกระทำมิได้ เว้นแต่โดยอาศัยอำนาจตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายเฉพาะในกรณีการชุมนุมสาธารณะ และเพื่อคุ้มครองความสะดวกของประชาชนที่จะใช้ที่สาธารณะ หรือเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยในระหว่างเวลาที่ประเทศอยู่ในภาวะการสงคราม หรือในระหว่างเวลาที่มีประกาศสถานการณ์ฉุกเฉินหรือประกาศใช้กฎอัยการศึก

มาตรา 45 บุคคลย่อมมีเสรีภาพในการรวมกันเป็นสมาคม สหภาพ สหพันธ์ สหกรณ์ กลุ่มเกษตรกร องค์การเอกชน หรือหมู่คณะอื่น

การจำกัดเสรีภาพตามวรรคหนึ่งจะกระทำมิได้ เว้นแต่โดยอาศัยอำนาจตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายเฉพาะเพื่อคุ้มครองประโยชน์ส่วนรวมของประชาชน เพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน หรือเพื่อป้องกันมิให้มีการผูกขาดตัดตอนในทางเศรษฐกิจ

มาตรา 50 บุคคลย่อมมีเสรีภาพในการประกอบกิจการหรือประกอบอาชีพ และการแข่งขันโดยเสรีอย่างเป็นธรรม

การจำกัดเสรีภาพตามวรรคหนึ่งจะกระทำมิได้ เว้นแต่โดยอาศัยอำนาจตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายเฉพาะเพื่อประโยชน์ในการรักษาความมั่นคงของรัฐหรือเศรษฐกิจของประเทศ การคุ้มครองประชาชนในด้านสาธารณสุข โภค การรักษาความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน การจัดระเบียบ การประกอบอาชีพ การคุ้มครองผู้บริโภค การผังเมือง การรักษาทรัพยากรธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อม สวัสดิภาพของประชาชน หรือเพื่อป้องกันการผูกขาด หรือจัดความไม่เป็นธรรมในการแข่งขัน

ดังนั้น การรับรองและคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญและอาจถูกจำกัดได้ เฉพาะเท่าที่เงื่อนไขของรัฐธรรมนูญนั้นเป็นผู้กำหนดข้อจำกัดดังกล่าวนั่นเอง

2.5.3 สิทธิและเสรีภาพที่ได้รับการรับรองและคุ้มครองโดยเด็ดขาดตามรัฐธรรมนูญ

การรับรองและคุ้มครองเสรีภาพโดยเด็ดขาดตามรัฐธรรมนูญ ถือว่าเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุดในความเป็นมนุษย์ที่รัฐจะต้องเข้าไปรับรองและคุ้มครอง โดยปราศจากการจำกัดใด ๆ โดยรัฐธรรมนูญจะบัญญัติไว้อย่างชัดเจนหรือบัญญัติรับรองสิทธิและเสรีภาพเอาไว้โดยไม่ปรากฏถ้อยความใด ๆ ที่มีลักษณะเป็นการจำกัดเสรีภาพเอาไว้ในมาตรานั้น ซึ่งถือได้ว่ารัฐได้ให้หลักประกันในเรื่องสิทธิและเสรีภาพที่เด็ดขาด⁵² รวมถึงกรณีที่รัฐธรรมนูญได้กำหนดให้สิทธิและเสรีภาพนั้นไม่อยู่ภายใต้การจำกัดสิทธิโดยกฎหมายใด ๆ ทั้งสิ้น เช่น เสรีภาพในการนับถือศาสนา ตามมาตรา 38 ซึ่งรัฐธรรมนูญ

มาตรา 38 บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในการนับถือศาสนา นิิกายของศาสนา หรือลัทธินิยมในทางศาสนา และย่อมมีเสรีภาพในการปฏิบัติตามศาสนบัญญัติหรือปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อของตน เมื่อไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของพลเมืองและไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน

ในการใช้เสรีภาพดังกล่าวตามวรรคหนึ่ง บุคคลย่อมได้รับความคุ้มครองมิให้รัฐกระทำการใด ๆ อันเป็นการรอนสิทธิหรือเสียประโยชน์อันควรได้เพราะเหตุที่นับถือศาสนา นิิกายของศาสนา ลัทธินิยมในทางศาสนา หรือปฏิบัติตามศาสนบัญญัติ หรือปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อที่แตกต่างจากบุคคลอื่น

จากบทบัญญัติดังกล่าวตามมาตรา 38 นี้ รัฐธรรมนูญได้ใช้คำว่า “เสรีภาพบริบูรณ์” ในการรับรองและคุ้มครองเสรีภาพในการนับถือศาสนา จึงทำให้มาตรา 38 นี้มีความแตกต่างไปจากบทบัญญัติเรื่องเสรีภาพประการอื่นที่รัฐธรรมนูญได้บัญญัติรับรองและคุ้มครองไว้ โดยพิจารณาจากคำว่า “บริบูรณ์” นั้น ย่อมน่าที่จะหมายความเช่นเดียวกับเสรีภาพที่ได้รับการรับรองและคุ้มครองโดยเด็ดขาด ตามรัฐธรรมนูญโดย ไม่ปรากฏว่ารัฐธรรมนูญได้กำหนดข้อจำกัดภายใต้การรับรองและคุ้มครองเสรีภาพในการนับถือศาสนาที่มีลักษณะเป็นการจำกัดเสรีภาพภายใต้เงื่อนไขของกฎหมายทั่วไป หรือที่มีลักษณะเป็นการจำกัดเสรีภาพเฉพาะเท่าที่เงื่อนไขของรัฐธรรมนูญกำหนด หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า เสรีภาพในการนับถือศาสนาเป็นเสรีภาพที่ได้รับการรับรองและคุ้มครองโดยเด็ดขาดและไม่ถูกจำกัด และถ้าพิจารณาจากข้อจำกัดของคำว่า “เว้นแต่โดยอาศัยตามบทบัญญัติแห่งกฎหมาย”

⁵² ไพศาล กุมาลย์วิสัย, “วิจารณ์กฎหมาย : รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย หมวด 3 สิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย,” 15: 102.

และคำว่า “เว้นแต่โดยอาศัยอำนาจตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายเฉพาะเพื่อ...” ซึ่งไม่ปรากฏในมาตรา 38 แต่การที่รัฐธรรมนูญได้บัญญัติว่าเสรีภาพในการนับถือศาสนาเป็นเสรีภาพโดยบริบูรณ์นั้นย่อมเป็นการแสดงออกอย่างชัดเจนถึงความเป็นเสรีภาพที่ได้รับการรับรองและคุ้มครองโดยเด็ดขาดตามรัฐธรรมนูญ

นอกจากนี้ การที่รัฐธรรมนูญให้ความสำคัญกับเสรีภาพในการนับถือศาสนานั้น มีเหตุผลมาจากประวัติศาสตร์ความเป็นมาในอดีตที่มีการเรียกร้องไม่ให้มีการจำกัดเสรีภาพทางความคิด ความเชื่อ และการนับถือศาสนาของบุคคลในอดีต ทั้งนี้ เป็นเพราะว่าเสรีภาพในการนับถือศาสนานั้นเป็นเรื่องของมโนธรรมทางความคิดที่ไม่มีใครสามารถใช้กฎเกณฑ์ เครื่องมือ หรือวิชาการใดๆ ในการสั่งให้บุคคลใดๆ มีความคิดในเรื่องหนึ่งเรื่องใด หรือห้ามมิให้มีความคิดในเรื่องหนึ่งเรื่องใด อีกทั้งความคิด ความเชื่อ การเคารพและการนับถือศาสนา หลักการในเรื่องหนึ่งเรื่องใดนั้นเป็นสิ่งที่ไม่สามารถปรากฏให้เห็นประจักษ์ จึงเป็นการยากที่จะพิสูจน์ความคิด ความเชื่อ และการนับถือได้อย่างชัดเจน เว้นแต่เมื่อได้มีการแสดงออกในทางความคิด ความเชื่อ การเคารพ และการนับถือปรากฏให้เห็นด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การพูด การเขียน การแสดงท่าทาง กริยาต่างๆ เป็นต้น

ดังนั้น ถ้าปรากฏให้เห็นถึงการแสดงออกดังกล่าวแล้ว รัฐจึงจะได้พิจารณาถึงการแสดงออกดังกล่าวนั้นว่ารัฐจะให้การรับรองและคุ้มครองเสรีภาพดังกล่าวอย่างไรนั้นได้กล่าวแล้วในหัวข้อดังกล่าวข้างต้น

ข้อพิจารณาในเรื่องเสรีภาพทางวิชาการนั้น มีลักษณะพิเศษที่แตกต่างไปจากเสรีภาพอื่นๆ กล่าวคือ เสรีภาพทางวิชาการนั้น ประกอบด้วยกระบวนการที่สำคัญคือความสนใจในการที่จะศึกษาค้นคว้าในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง และต่อมาได้ลงมือศึกษา ค้นคว้าวิจัยและแสวงหาคำตอบตามหลักเกณฑ์ทางวิชาการเพื่อให้ได้มาซึ่งคำตอบหรือข้อเท็จจริงในเรื่องหนึ่งเรื่องใดตามความคิดหรือความเชื่อในเรื่องดังกล่าว และเมื่อค้นพบคำตอบหรือข้อเท็จจริงดังกล่าวแล้ว จึงได้มีการนำเสนอผลงานทางวิชาการดังกล่าวโดยเป็นการแสดงออกให้เห็นถึงผลงานทางความคิดและการศึกษาค้นคว้าวิจัยโดยบุคคล คณะบุคคลใดคณะหนึ่ง หรือองค์กรใดองค์กรหนึ่ง

โดยที่มาตรา 42 ของรัฐธรรมนูญได้บัญญัติว่า

เสรีภาพทางวิชาการที่ได้รับการรับรองและคุ้มครองโดยเด็ดขาดตามรัฐธรรมนูญ นั้น อยู่ที่กระบวนการแสวงหาความจริงในทางวิชาการเป็นสำคัญ เพราะถือว่าเป็นศาสตร์บริสุทธิ์ที่จะนำไปสู่ความรู้และความจริงทางวิชาการตามหลักเกณฑ์โดยปราศจากการปรุงแต่งใดๆ ในทางความคิดเห็นของบุคคลหรือเป็นการศึกษาวิจัยแบบบริสุทธิ์ (Pure research) ซึ่งเป็นการศึกษาวิจัยตามหลักเกณฑ์ทางวิชาการและยึดถือในทางความเชื่อในทฤษฎีทางวิชาการอันเป็นมโนธรรมและเป็นนามธรรมเช่นเดียวกับเสรีภาพในการนับถือศาสนา แต่กรณีนี้เป็นกรณีการคิดและการเชื่อในทฤษฎีทางวิชาการของบุคคลที่ไม่สามารถบังคับจับต้องได้เสรีภาพทางวิชาการจึงมีลักษณะที่

มุ่งค้นคว้าเพื่อที่จะเพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจในศาสตร์หรือในสาขาวิชาใดวิชาหนึ่งโดยเฉพาะ โดยที่
ไม่ได้มุ่งหวังหรือไม่สนใจว่าการวิจัยนั้นจะเป็นประโยชน์หรือจะสามารถนำไปใช้ประโยชน์แก่
ผู้ใดในทางใดและอย่างไร เพียงแต่มุ่งหวังที่จะให้ได้ความรู้เพิ่มพูนขึ้นเพียงด้านเดียว การศึกษาวิจัยนี้
จึงมีลักษณะคล้ายกันมากกับการวิจัยเชิงทฤษฎี ซึ่งเป็นเรื่องทฤษฎีแท้ๆ หรือเป็นการวิจัยเชิงประจักษ์
เพื่อทดสอบบททฤษฎีด้วยข้อมูลจริงๆ ก็ได้⁵³ หรืออาจเป็นการทำวิจัยเพื่อขยายขอบเขตของความรู้
ให้กว้างขวางออกไปและเป็นการสร้างทฤษฎีและแนวความคิดใหม่ๆ เสริมสร้างวิชาการให้สมบูรณ์
ยิ่งขึ้น⁵⁴ จึงกล่าวได้ว่าเสรีภาพทางวิชาการและกระบวนการแสวงหาความจริงทางวิชาการเป็นสิ่งที่อยู่
คู่กัน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าเสรีภาพทางวิชาการมุ่งคุ้มครองถึงกระบวนการในการแสวงหาความ
จริงซึ่งถือเป็นสาระสำคัญของเสรีภาพทางวิชาการ

และเนื่องจากวิชาการที่รัฐธรรมนูญรับรองและคุ้มครองจนเป็นเสรีภาพประเภท
หนึ่งตามรัฐธรรมนูญนั้น คำว่าวิชาการอันเป็นผลงานทางด้านการคิดและการศึกษาค้นคว้า
ในศาสตร์ต่างๆ นั้น ศาสตร์อันเป็นวิชาความรู้ซึ่งคำว่าศาสตร์ (Science) ตามพจนานุกรมฉบับ
เฉลิมพระเกียรติ พ.ศ. 2530 ได้ให้ความหมายว่าเป็นระบบวิชาความรู้ ส่วนความรู้ (Knowledge) นั้น
มีความหมายกว้างๆ ว่าเป็นบรรดาข่าวสารต่างๆ แนวความคิดต่างๆ รวมทั้งวิธีการต่างๆ ที่ทำให้ได้
ข่าวสารและแนวความคิดนั้นๆ ดังนั้น ศาสตร์จึงเป็นองค์ความรู้ ความจริงที่ประกอบด้วยเนื้อหาวิชา
(Content) และวิธีการ (method) แสวงหาความรู้ในเนื้อหาวิชานั้น แบ่งออกเป็น 2 สาขาใหญ่ๆ⁵⁵
ซึ่งเป็นกระบวนการแสวงหาความจริงทางวิชาการ คือ

(1) วิทยาศาสตร์ (Science)

วิทยาศาสตร์เป็นศาสตร์ที่เกี่ยวกับธรรมชาติทั้งที่เป็นสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตไม่
ว่าจะเป็นวิทยาศาสตร์กายภาพและชีวภาพซึ่งสามารถเรียนรู้และเข้าใจได้ด้วยการสังเกตการณ์ การ
คำนวณ และการทดลองต่างๆ ดังนั้น ในการศึกษาค้นคว้าในทางวิทยาศาสตร์ในระดับอุดมศึกษา
หรือระดับใดก็ตาม การวิจัยนับว่าเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด เพราะวิทยาศาสตร์เป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สุด
ของการพัฒนาความรู้ทางวิชาการในแขนงต่างๆ

วิทยาศาสตร์ (Science) คือความรู้ (Knowledge) หรือความจริง (fact) ของสิ่งที่
มีอยู่ในธรรมชาติ ความรู้หรือความจริงของสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาตินี้ ได้แก่ สิ่งที่มีชีวิต และ สิ่งไม่มีชีวิต
สิ่งมีชีวิต ได้แก่ พืช สัตว์ จุลินทรีย์ ความรู้เหล่านี้จัดเป็น “วิทยาศาสตร์ชีวภาพ” (Biological

⁵³ เทียนฉาย กิระนันท์, สังคมศาสตร์วิจัย. (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544),
หน้า 16.

⁵⁴ บุญธรรม กิจปรีดาบริสุทธิ์, ระเบียบวิชาการวิจัยทางสังคมศาสตร์. (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัย
มหิดล, 2544), หน้า 16.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 2.

Science) ความรู้เกี่ยวกับสิ่งไม่มีชีวิต ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับโลก ดวงดาว อวกาศ เทหวัตถุ วัตถุ แรง ฯลฯ เป็นต้น ความรู้เหล่านี้จัดเป็น “วิทยาศาสตร์กายภาพ” (Physical Science) ความรู้เกี่ยวกับ สสาร อนินทรีย์สาร อินทรีย์สาร เป็น “วิทยาศาสตร์เคมี” (Chemical Science) ความรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมรอบตัวเราก็จจัดอยู่ในเรื่องของ “วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม” (Environmental Science) หรือความรู้เกี่ยวกับทะเลและมหาสมุทรก็คือ “วิทยาศาสตร์ทางทะเล” (Marine Science) เป็นต้น

การวิจัยทางวิทยาศาสตร์เป็นการวิจัยที่ศึกษาเน้นทางด้านกายภาพที่มีลักษณะค่อนข้างเป็นเชิงรูปธรรมมาก สามารถมองเห็นและจับต้องด้วยประสาทสัมผัสได้ แบ่งเป็น 7 สาขา ได้แก่ วิทยาศาสตร์กายภาพ , คณิตศาสตร์ , การแพทย์ เคมี และเภสัช , เกษตรศาสตร์ และชีววิทยา วิศวกรรมศาสตร์ , และอุตสาหกรรมวิจัย⁵⁶ ทั้งหลายเหล่านี้สามารถจัดกลุ่มวิทยาศาสตร์โดยแบ่งออกเป็น 2 สาขาใหญ่ๆ คือ

วิทยาศาสตร์บริสุทธิ์

วิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ (Pure Science) คือ วิชาความรู้ของสิ่งธรรมชาติที่เป็นความจริงพื้นฐานสาขาต่างๆ เช่น วิชาเคมี (Chemistry) เป็นวิชาที่ว่าด้วย สสาร อนินทรีย์สาร อินทรีย์สาร ฯลฯ วิชาชีววิทยา (Biology) คือวิชาที่ว่าด้วย สิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ได้แก่ พืช สัตว์ รวมถึงสิ่งที่มีชีวิตเล็กๆ (microorganisms) วิชาฟิสิกส์ (Physics) คือวิชาที่ว่าด้วย สารเทหวัตถุ สสาร พลังงาน ฯลฯ วิชาจุลชีววิทยา (Microbiology) เป็นวิชาที่ว่าด้วย จุลินทรีย์ ได้แก่ แบคทีเรีย ยีสต์ เห็ด รา ไวรัส และเชื้อโรคต่างๆ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีวิชาต่างๆ อีกมากมาย วิชาเหล่านี้เป็นวิชาที่ศึกษากันในมัธยมศึกษาของประเทศไทย ก็ศึกษาตามหลักสูตรและแบบเรียนของสถาบันส่งเสริมการสอนวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และของกรมวิชาการ ซึ่งเป็นหลักสูตรที่ได้รับการปรับปรุงแล้วสำหรับในระดับอุดมศึกษานั้น มีการศึกษาวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์กันอย่างกว้างขวาง ในระดับวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยซึ่งเรียนเป็นวิชาๆ (courses) มากมาย เช่น วิชาเคมี : อนินทรีย์เคมี (Inorganic Chemistry) อินทรีย์เคมี (Organic Chemistry) เคมีวิเคราะห์ (Analytical Chemistry) วิชาฟิสิกส์ : วิชาที่ว่าด้วยแสง ความร้อนและเสียง (Light, Heat and Sound) วิชาแม่เหล็กไฟฟ้า (Magnetic and Electricity) วิชาชีววิทยา : วิชาพฤกษศาสตร์ (Botany) วิชาสัตวศาสตร์ (Zoology) วิชาสรีรวิทยา (Physiology) วิชากายวิภาคศาสตร์ (Anatomy) และวิชาอนุกรมวิธาน (Taxonomy) เป็นต้น

วิทยาศาสตร์ประยุกต์

วิทยาศาสตร์ประยุกต์ (Applied Science) คือวิชาที่ว่าด้วยการนำความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่ได้จากการค้นคว้าวิจัยทางวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ไปประยุกต์ใช้ให้เกิดผลผลิตในด้านเกษตรกรรม อุตสาหกรรม วิศวกรรมการแพทย์และสาธารณสุข เป็นต้น ตัวอย่าง เช่น วิชาการเลี้ยงสัตว์ (Animal Husbandry) วิชาชลประทาน (Irrigation) วิชาพืชสวน (Horticulture) วิชาวิศวกรรม

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

ศาสตร์ (Engineering) วิชาวิทยาศาสตร์การแพทย์ (Medical Science) วิชาสาธารณสุขศาสตร์ (Public Health) และวิทยาศาสตร์การอาหาร (Food Science) เป็นต้น⁵⁷

ดังนั้น ไม่ว่าจะเป็นวทยาศาสตร์ในแขนงใดๆ นั้น จึงมีความแตกต่างจากการวิจัยทางสังคมศาสตร์ เพราะวิทยาศาสตร์มีกฎเกณฑ์ ระเบียบ แบบแผนในทางทฤษฎีที่แน่นอน ในทางวิชาการ ดังนั้น การพิสูจน์ถึงความจริงในทางวิทยาศาสตร์จึงชัดเจนแน่นอน โดยไม่มีปัจจัยทางสังคม ที่จะทำให้ผลงานทางวิชาการวิทยาศาสตร์ผิดหลักเกณฑ์ในการศึกษาวิจัย

(2) สังคมศาสตร์ (Social Sciences)

เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยพฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์หรือปรากฏการณ์ทางสังคม ซึ่งเกิดขึ้นตลอดเวลาและมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ⁵⁸ และเป็นกรวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของมนุษย์ มองไม่เห็นและจับต้องด้วยประสาทสัมผัสโดยตรงไม่ค่อยได้ แบ่งเป็น 7 สาขาวิชาได้แก่ สังคมวิทยา, เศรษฐศาสตร์, รัฐศาสตร์, มานุษยวิทยา, จิตวิทยา, นิติศาสตร์ และปรัชญา⁵⁹

ดังนั้น การวิจัยทางสังคมศาสตร์จึงเป็นการศึกษาค้นคว้าเพื่อพิสูจน์หรือค้นหาข้อเท็จจริงบางอย่างที่เกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคม ไม่ว่าจะเป็นวติกรรมในอดีต ปัจจุบัน หรือที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคต แต่เนื่องจากพฤติกรรมของมนุษย์มีการผันแปรเกือบตลอดเวลา และเป็นเรื่องยากที่จะศึกษาและทำความเข้าใจอยู่แล้ว การวิจัยทางสังคมศาสตร์จึงจะต้องพยายามที่จะจับประเด็นและสร้างระบบของการวิจัยเองให้มั่นคง แน่นอน และยอมรับให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ กล่าวง่ายๆ ก็คือ ถ้าสามารถวางระบบวิธีการวิจัยทางสังคมศาสตร์ให้แน่นอนและยอมรับกันโดยทั่วไปได้แล้ว ปัญหาที่จะต้องถกเถียงกันเกี่ยวกับผลการวิจัยหรือข้อค้นพบอันจะเนื่องมาจากข้อบกพร่องหรือจุดอ่อนในระบบและวิธีการวิจัยเองแล้วย่อมไม่เกิดขึ้นหรือเกิดขึ้นน้อยมาก ซึ่งแน่นอนว่าถ้าหากวิธีการวิจัยเองยังไม่แน่ชัดและไม่เป็นที่ยอมรับกันแล้ว ผลการวิจัยที่ได้คงจะไม่เป็นที่ยอมรับหรืออธิบายอะไรไม่ได้เลยนั่นเอง ด้วยเหตุผลนี้การวิจัยทางสังคมศาสตร์จึงได้มีการพัฒนาระบบและวิธีการของตนขึ้นให้เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป และด้วยการอาศัยกลยุทธ์และเทคนิคในศาสตร์สาขาอื่นที่มีความแน่นอนและชัดเจนอยู่แล้วมาประยุกต์เข้า ศาสตร์ที่มีความคงตัวแน่นอนในตัว ของศาสตร์เอง คือวิทยาศาสตร์ การวิจัยทางสังคมศาสตร์ในปัจจุบันที่เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปก็คือ การวิจัยที่ประยุกต์ใช้กลยุทธ์และเทคนิคทางวิทยาศาสตร์ที่เรียกกันว่าการวิจัยเชิงวิทยาศาสตร์ (คือเป็น Scientific methods) อย่างไรก็ตาม การที่สังคมศาสตร์จะประยุกต์วิธีทางวิทยาศาสตร์นั้น มิได้เป็นข้ออ้างให้ถือได้ว่าสังคมศาสตร์เป็นวิทยาศาสตร์ เพราะสังคมศาสตร์จะยังเป็นสังคมศาสตร์อยู่

⁵⁷ ทวี หอมขง. หลักการทำงานวิจัยทางวิทยาศาสตร์ชีวภาพ (กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น, 2545), หน้า 11.

⁵⁸ บุญธรรม กิจปรีดาบริสุทธ์, ระเบียบวิธีการวิจัยทางสังคมศาสตร์, หน้า 2.

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 18-19.

นั่นเอง (และด้วยเหตุนี้ งานวิจัยทางสังคมศาสตร์ที่ผู้วิจัยเองมั่นใจตนเองอย่างมากถึงขนาดสรุปผลการวิจัยด้วยความแน่ใจโดยสมบูรณ์นั้น จึงเป็นเรื่องที่ถกเถียงและไม่ใช่ที่ยอมรับกันในหลายโอกาส)

วิธีการทางวิทยาศาสตร์ที่นำมาประยุกต์ใช้ในการวิจัยทางสังคมศาสตร์นั้น โดยสรุปแล้วก็คือ การพิจารณาค้นคว้าหาเหตุผลของพฤติกรรมโดยมีลักษณะสำคัญ ๆ 3 ประการคือ

ก. ความเป็นระบบ (Systematic) กล่าวคือเป็นการศึกษาอย่างมีขั้นตอนเป็นลำดับของเหตุและผล โดยจัดเป็นระบบที่ถูกต้องและสอดคล้องโดยอิงหลักของตรรกวิทยา ทั้งนี้ไม่ควรจะเป็นเพียงการเก็บรวบรวมหรือหาข้อเท็จจริงบางอย่างเท่านั้น แต่ควรจะมีการพยายามหาคำอธิบายถึงข้อเท็จจริงนั้น อย่างมีเหตุมีผล อย่างเป็นระบบด้วย

ข. มีการศึกษาถึงปฏิสัมพันธ์ (Interaction) ระหว่างพฤติกรรมต่างๆ หรือระหว่างเหตุและผลของพฤติกรรมนั้นๆ กล่าวคือเป็นการใช้เครื่องมือหรือเทคนิคบางอย่างที่จะวิเคราะห์เจาะลึกถึงปฏิสัมพันธ์ของพฤติกรรมต่างๆ นั้น เพื่อให้ได้ผลหรือยืนยันได้แน่ชัดว่าปฏิสัมพันธ์เชิงเหตุเชิงผลนั้นเป็นไปได้และมีน้ำหนักมากพอ

ค. ในหลายๆ กรณีแล้ว พฤติกรรมบางอย่างที่ศึกษานั้น จะมีลักษณะเป็นพลวัต (Dynamic) ซึ่งเป็นเรื่องของการเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา โดยไม่มีลักษณะสถิตย์ (Static) คงที่อยู่ตลอดในระยะยาว วิธีการทางวิทยาศาสตร์ที่นำมาประยุกต์นั้น จะต้องคำนึงถึงภาวะพลวัตดังกล่าวนี้ด้วย กล่าวง่ายๆ ก็คือ จะต้องยอมรับว่า มีการเปลี่ยนแปลงในพฤติกรรมได้ และหาวิธีที่จะอธิบายการเปลี่ยนแปลงในพฤติกรรมเช่นนั้น ทั้งในเชิงเหตุผลและในเชิงของ “ความเป็นไปได้” ว่าอาจจะเป็นไปได้หรือไม่อีก⁶⁰

โดยเนื้อหาและวิธีการในการวิจัยทางสังคมศาสตร์ในปัจจุบันแล้ว สังคมศาสตร์บางสาขาได้พัฒนาไปถึงระดับที่มีพื้นฐานและความสามารถมากพอที่จะทำนายหรือพยากรณ์พฤติกรรมในอนาคตได้พอสมควร เช่น ประชากรศาสตร์อาจทำการฉายภาพประชากร หรือเศรษฐศาสตร์อาจทำการพยากรณ์สถานะทางเศรษฐกิจ แต่ขณะเดียวกันในบางสาขาวิชายังพัฒนาไปเพียงแค่อธิบายพฤติกรรมในอดีตและปัจจุบันเท่านั้น อย่างไรก็ตาม โดยแนวโน้มของสังคมศาสตร์แล้ว งานวิจัยทางสังคมศาสตร์มุ่งไปในทางที่จะอธิบายพฤติกรรมที่เป็นเหตุและพฤติกรรมที่เป็นผลสำหรับเหตุการณ์หนึ่งๆ ให้ได้ (ซึ่งเป็นพื้นฐานที่จะนำไปใช้ทำนายหรือพยากรณ์พฤติกรรมในอนาคตได้) ทั้งนี้โดยไม่เพียงแต่หยุดอยู่แค่การหาข้อเท็จจริงหรือข้อมูลพื้นฐานอะไรบางอย่างเท่านั้น การที่จะศึกษาพฤติกรรมอย่างหนึ่งว่าอะไรเป็นสาเหตุให้เกิดพฤติกรรมเช่นนั้นจึงมักจะเริ่มต้นด้วย “ข้อสงสัย” ซึ่งในทางวิจัยแล้วเราเรียก “ข้อสงสัย” นี้ว่า “สมมติฐาน” สมมติฐานจึงเป็นประเด็น

⁶⁰ เทียนฉาย กิระนันท์, สังคมศาสตร์วิจัย, หน้า 5-6.

ปัญหาที่ตั้งขึ้นเพื่อหาคำตอบสำหรับงานวิจัยหนึ่งๆ ดังนั้นกระบวนการวิจัยทางสังคมศาสตร์ในปัจจุบันจึงมักจะเป็นเรื่องของการตอบคำถามหรือประเด็นปัญหาที่ได้ตั้งไว้เป็น “สมมติฐาน” นั่นเอง แนวทางของการวิจัยทางสังคมศาสตร์ที่จะใช้ทดสอบ “สมมติฐาน” นั้น โดยสรุปแล้วก็คือหาทางตอบคำถามต่อไปนี้

ก. ปัจจัยที่เชื่อว่าเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกันนั้นมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในทางหนึ่งทางใดจริงหรือไม่ และถ้ามีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันจะเป็นไปในทิศทางใด

ข. ปัจจัยที่เชื่อได้ว่าจะเป็เหตุ นั้นเกิดขึ้นก่อนผลหรือไม่ เพราะแน่นอนว่าเหตุต้องเกิดก่อนผล แต่อาจมีหลายๆ กรณีที่ปัจจัย 2 ปัจจัย ต่างก็เป็นเหตุและเป็นผลด้วยตัวของปัจจัยเองทั้งคู่

ค. ปัจจัยที่เชื่อว่าเป็นเหตุ นั้นเป็นเหตุที่แท้จริงหรือไม่ ในหลายกรณีปัจจัยที่นักวิจัยเชื่อว่าเป็นเหตุ นั้นมิได้เป็นเหตุที่แท้จริง อาจเรียกว่ามีความสัมพันธ์ลวง (spurious correlation) ก็ได้

ง. ปัจจัยที่เป็นเหตุ นั้นมีเพียงปัจจัยเดียว หรือว่ายังมีปัจจัยอื่นๆ อีกหลายประการที่ร่วมกันเป็นเหตุให้เกิดผลอย่างหนึ่งขึ้น

จ. ความเป็นเหตุเป็นผลที่ต้องการศึกษานั้นเป็นไปในทุกกรณีหรือในกรณีเฉพาะใดๆ บ้าง กล่าวคือความสัมพันธ์เชิงเหตุเชิงผลที่ทดสอบนั้นอยู่ภายใต้ข้อกำหนดหรือเงื่อนไขใดๆ บ้างหรือไม่และมีเงื่อนไขอะไรบ้าง

ในการทดสอบสมมติฐานดังกล่าวข้างต้นนั้นการวิจัยทางสังคมศาสตร์จะต้องใช้ข้อมูลเข้ามาเกี่ยวข้อง ข้อมูลนั้นอาจเป็นข้อมูลตัวเลขหรืออาจเป็นข้อมูลในรูปอื่นใดที่มีใช้ตัวเลขก็ได้ เช่น ข้อมูลเกี่ยวกับความชอบ ซึ่งบอกได้แต่เพียงว่า ชอบมาก ชอบน้อย หรือเฉยๆ เท่านั้น ข้อมูลเหล่านี้เป็นเพียงกรณีที่ใช้ศึกษา กล่าวคือการทดสอบสมมติฐานโดยใช้ข้อมูลชุดหนึ่งชุดใด ผลสรุปของการศึกษาที่ได้ก็มีความหมายเฉพาะชุดของข้อมูลนั้นๆ เท่านั้น มิได้หมายความว่ากับข้อมูลชุดอื่นๆ แล้วจะทดสอบสมมติฐานโดยให้ผลลัพธ์ที่เหมือนๆ กันเสมอไป การนำข้อมูลมาใช้ทดสอบสมมติฐานในการวิจัยทางสังคมศาสตร์ก็จะต้องมีเครื่องมือที่สามารถทดสอบได้และเป็นที่ยอมรับและยอมรับกันโดยทั่วไป เครื่องมือสำคัญคือสถิติ (ซึ่งในทางเศรษฐศาสตร์ได้พัฒนาขึ้นไปเป็นสาขาย่อยเรียกว่าเศรษฐมิติ หรือ econometrics)⁶¹

งานวิจัยประเภทหนึ่งจะมีลักษณะเป็นงานวิจัยเชิงวิชาการแท้ๆ เป็นการศึกษาวิจัยเจาะลึกลงไปในการมุ่งค้นคว้าหาทฤษฎีใหม่ๆ เพื่อนำมาอธิบายพฤติกรรม หรือการขยายความหรือขอบเขตของทฤษฎีที่มีอยู่เดิม งานวิจัยในลักษณะนี้นับว่ามีประโยชน์อย่างยิ่งในทางวิชาการ เพราะเกี่ยวข้องและเป็นสาเหตุโดยตรงของความก้าวหน้าและพัฒนาความรู้ความสามารถของศาสตร์ในแต่ละสาขาวิชาโดยตรง การที่สังคมศาสตร์ได้พัฒนามาถึงขั้นที่กำหนดแนวความคิดและทฤษฎี

⁶¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 8-9.

อธิบายพฤติกรรมต่างๆ ได้หลายอย่าง ดังเช่นในปัจจุบันนี้ก็สืบเนื่องมาจากงานวิจัยประเภทนี้ที่ได้ทำมาแล้วในอดีตทั้งนั้น แม้แต่งานวิจัยอื่นๆ ก็มีส่วนในการเพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจในศาสตร์สาขานั้นๆ ได้เพิ่มขึ้น หรืออาจทำให้เกิดความรู้ใหม่ๆ เพิ่มขึ้น

งานวิจัยยังสามารถช่วยในการพิจารณาปัญหาหนึ่งๆ ของส่วนรวม ให้เห็นรากฐานต้นเหตุที่แท้จริงของปัญหา รวมถึงแนวทางและวิธีการแก้ปัญหาที่ถูกต้องเหมาะสมที่สุดได้ ปัญหาของส่วนรวมนั้นมีอยู่เสมอและมีมาก และโดยทั่วไปแล้วการมองปัญหาและการแก้ปัญหา มักจะทำโดยคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ซึ่งถ้าขาดการวิจัยเพื่อวิเคราะห์ให้เห็นถึงรากฐานสาเหตุแท้จริงของปัญหานั้นๆ แล้ว โอกาสที่คนกลุ่มนั้นจะมองปัญหาผิดไปก็มีได้มาก ดังที่เราพบเห็นกันอยู่ในปัจจุบันที่เรียกกันว่า “แก้ปัญหาไม่ถูกจุด” กล่าวคือไม่รู้ว่าจะจุดของปัญหาที่แท้จริงอยู่ที่ใดกันแน่ ปัญหาบางอย่างเกี่ยวข้องกับส่วนรวมมากๆ และมีความสำคัญกว้างขวาง เช่น ปัญหาความยากจนในชนบท หรือปัญหาเกี่ยวกับประสิทธิภาพในการจัดสรรและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ การวิเคราะห์ถึงสาเหตุของปัญหาเช่นนี้ต้องอาศัยการวิจัยเข้ามาช่วย และการที่พิจารณาทางเลือกหลายๆ ทางในการแก้ปัญหานั้นๆ ว่าทางแก้ปัญหานั้นจะเหมาะสมที่สุดและเป็นไปได้มากที่สุดก็จะต้องอาศัยการวิจัยเช่นกัน

อีกลักษณะหนึ่งของงานวิจัยจะช่วยในการวินิจฉัยตัดสินปัญหารวมทั้งในการติดตามและประเมินผลการปฏิบัติงาน ซึ่งเท่ากับว่างานวิจัยมีส่วนช่วยเสริมสร้างสมรรถนะทางการบริหาร งานวิจัยเช่นนี้มีมักเรียกกันว่า “งานวิจัยสถาบัน” (institutional research) เป็นงานวิจัยที่ใช้ความรู้ทางวิชาการมาอธิบายพฤติกรรมและปัญหาทางบริหาร เช่นในวงการมหาวิทยาลัยอาจจัดให้มีการวิจัยเพื่อใช้ผลการวิจัยไปในการบริหารมหาวิทยาลัยเอง เป็นต้นว่าการวิเคราะห์ถึงต้นทุนและค่าใช้จ่ายทางการศึกษาทั้งในส่วนของรัฐและเอกชน ซึ่งอาจช่วยในการกำหนดอัตราค่าเล่าเรียนที่เหมาะสมรวมทั้งการจัดสรรงบประมาณประจำปีหรืออื่นๆ หรือการวิจัยถึงเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสวัสดิการของข้าราชการก็จะมีผลให้ได้จัดวางระบบการให้สวัสดิการข้าราชการอย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ นอกจากนั้นยังจะได้อาศัยการวิจัยในการติดตามประเมินผลการปฏิบัติงานไปในตัว การปฏิบัติงาน โดยเฉพาะในราชการส่วนมากแล้วมิได้มีการติดตามประเมินผลการปฏิบัติงานเลย ต่อเมื่อการวิจัยเริ่มจะแพร่หลายขึ้นก็ได้ใช้วิธีการวิจัยนั้นทำการศึกษาวิเคราะห์เพื่อประเมินประสิทธิภาพของการทำงานในรอบเวลาที่ผ่านไปมาได้ โดยจะชี้ถึงทั้งประสิทธิภาพปัญหาอุปสรรค และทางแก้ไขได้ด้วย

งานวิจัยยังมีประโยชน์สำคัญยิ่งอีกประการหนึ่ง โดยเฉพาะที่เรียกกันว่าการวิจัยเชิงนโยบาย (policy research) ซึ่งเป็นงานวิจัยที่มีวัตถุประสงค์อย่างแน่ชัดที่จะนำผลได้จากการวิจัยนั้นไปใช้กำหนดนโยบายหรือวางแผน ตลอดจนนำไปใช้ในการปฏิบัติการตามนโยบาย หรือแผนที่ได้วางไว้ที่เห็นได้ชัดเจนก็คืองานวิจัยที่นำไปใช้ประโยชน์ในการกำหนดนโยบายและวางแผนในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ ที่มาของงานวิจัยเช่นนี้อาจจะเนื่องมาจาก (ก) ผู้กำหนดนโยบาย (ซึ่งอาจหมายถึงรัฐบาล) เป็นผู้ระบุนโยบายหรือความต้องการให้ทำการ

ศึกษาวิจัยเพื่อที่จะหาทางกำหนดนโยบายให้รอบคอบรัดกุมและเหมาะสมที่สุด โดยอาจจะบอกความประสงค์อย่างกว้างๆ เป็นต้นว่าให้หาคำตอบว่ารัฐควรกำหนดนโยบายเกี่ยวกับพลังงานอย่างไรจึงจะเหมาะสม หรืออาจจะบอกให้แคบลง เป็นต้นว่ารัฐบาลมีนโยบายต้องการให้ประหยัดพลังงานจึงให้หาคำตอบว่าควรวางแผน และกำหนดมาตรการอย่างไรบ้างจึงจะมีประสิทธิผลสูงสุดตามนโยบายนั้น หรือ (ข) สืบเนื่องมาจากการที่ผู้วิจัยทำการวิจัยเองแล้วได้ข้อค้นพบสำคัญที่คิดว่าจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งกับทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ จึงได้นำเสนอข้อค้นพบจากการวิจัยนั้นให้ผู้กำหนดนโยบายหรือรัฐบาลได้นำไปพิจารณาต่อไป ตัวอย่างที่สำคัญตัวอย่างหนึ่งที่อาจยกมาประกอบการทำความเข้าใจในเรื่องที่จะนำผลการวิจัยไปใช้ในการกำหนดนโยบายและวางแผนนี้คงจะสืบเนื่องมาจากนโยบายของรัฐเมื่อต้นทศวรรษ 2500 ซึ่งแน่ชัดว่าไม่ประสงค์ให้มีนโยบายการจำกัดขนาดครอบครัว โดยเฉพาะด้านการวางแผนครอบครัวต่างๆ ที่งานวิจัยพื้นฐานชี้ชัดว่าประชากรของประเทศไทยในขณะนั้นกำลังมีอัตราเพิ่มที่ค่อนข้างสูงและจะกลายเป็นภาระหนักในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในอนาคต ทั้งนี้ด้วยเหตุผลที่ประมวลสรุปได้ว่าประเทศยังต้องการกำลังพลทางทหารอีกมาก ประกอบกับความเชื่อที่ว่าคนจีนไม่นิยมวิธีการวางแผนครอบครัว ฉะนั้นเมื่อกำหนดนโยบายให้มีการวางแผนครอบครัวไปแล้วจะเท่ากับว่าเป็นการควบคุมการเพิ่มประชากรไทย แล้วในที่สุดก็วิตกว่าประชากรจีนจะทวีจำนวนขึ้นโดยเปรียบเทียบและจะเข้าคุมบังเหียนเศรษฐกิจของชาติไป นักวิชาการในขณะนั้น โดยเฉพาะกลุ่มที่ไม่เห็นด้วยกับความคิดของรัฐบาลและกลับเห็นปัญหาของชาติในอนาคตจากการเพิ่มประชากรในอัตราสูงจึงได้เริ่มจับการศึกษาวิจัยและค้นคว้าอย่างจริงจัง เช่น โครงการวิจัยโพธาราม (สถาบันประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2514) หรือโครงการบางเขน (Donald O. Cowgill and others, 2512) ในระยะต่อมา เป็นต้น ผลการวิจัยต่างๆ ในสมัยนี้ยืนยันและค้นพบว่าความจริงแล้วคนจีนมีทั้งทัศนคติที่ดี มีทำที่ที่ยอมรับ และมีการปฏิบัติการวางแผนครอบครัวด้วยวิธีการต่างๆ มากเสียกว่าคนไทยโดยเปรียบเทียบ นอกจากนั้นในแง่ของกำลังพลของกองทัพก็มีประเด็นโต้แย้งได้ว่าคุณภาพของกำลังพลย่อมมีความสำคัญมากกว่าปริมาณกำลังพลในกองทัพ ผลงานวิจัยเหล่านี้ได้นำเสนอรัฐบาลในรูปแบบและวิธีการต่างๆ จนในที่สุดรัฐบาลจึงได้ยอมรับและกำหนดเป็นนโยบายในการจำกัดขนาดครอบครัวด้วยการส่งเสริมการวางแผนครอบครัวซึ่งเริ่มต้นตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (ในระหว่างปี 2514 – 2519) โดยการระบุไว้ในแผนพัฒนาฯ โดยตรง ตัวอย่างนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงบทบาทของงานวิจัยที่มีต่อการกำหนดนโยบายและวางแผนของประเทศ นอกจากประเด็นในการกำหนดนโยบายหรือวางแผนดังกล่าวข้างต้นแล้ว งานวิจัยยังจะมีส่วนช่วยให้การปฏิบัติตามนโยบายและแผนที่กำหนดไว้นั้นเป็นไปอย่างรอบคอบรัดกุมและเหมาะสมด้วย โดยที่การทำวิจัยจะสามารถช่วยให้ได้คำตอบถึงวิธีปฏิบัติตามนโยบายและแผนได้เป็นอย่างดี⁶²

⁶² เรื่องเดียวกัน, หน้า 9-11.

ดังนั้น เมื่อพิจารณาถึงศาสตร์ในการศึกษาค้นคว้าเพื่อให้ได้มาซึ่งความจริงในทางวิชาการ อันเป็นสาระสำคัญของเสรีภาพทางวิชาการนั้น สรุปได้ว่า ความแตกต่างของกระบวนการแสวงหาความจริงในทางวิชาการซึ่งมีผลต่อความน่าเชื่อถือในทางวิชาการว่าจะเป็นการวิจัยที่เป็นศาสตร์อันบริสุทธิ์หรือเป็นการวิจัยโดยมีการกำหนดคำตอบในการวิจัยไว้ล่วงหน้าซึ่งถ้าเป็นการวิจัยทางสังคมศาสตร์ อาจมีความไม่น่าเชื่อถือในงานวิจัยนั้นได้ เช่นการทำโพลหรือแบบสำรวจความคิดเห็นทางการเมือง อาจมีการกำหนดคำตอบในลักษณะที่เป็นอคติในการวิจัย หรืออาจมีการศึกษาค้นคว้าวิจัยเพื่อเป็นเครื่องมือในทางการเมืองได้ ดังนั้น จึงสรุปความแตกต่างของการวิจัยของทั้งสองศาสตร์ดังนี้ คือ

วิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์แตกต่างกันดังนี้⁶³

1. การคาดการณ์ (predict) สังคมศาสตร์จะคาดการณ์ในลักษณะความน่าจะเป็น (probability) คาดการณ์เหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นได้ไม่แน่นอน ส่วนวิทยาศาสตร์จะคาดการณ์ลักษณะแน่นอน (certainty) เช่น $1+1 = 2$ ไม่ว่าจะบวกกันในสภาพแวดล้อมอย่างไรก็จะได้ 2 เสมอ

2. หน่วยวิเคราะห์ (unit of analysis) หน่วยวิเคราะห์ที่ใช้ในการศึกษานั้น สังคมศาสตร์จะมุ่งที่ศึกษาหน่วยของสังคม ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ของมนุษย์ในฐานะที่มนุษย์อยู่ร่วมกันเป็นสังคม ส่วนวิทยาศาสตร์จะมุ่งศึกษาหน่วยหรือปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นและมีอยู่ตามธรรมชาติ เช่นนักวิทยาศาสตร์อาจจะศึกษาว่า เชื้อไวรัส HIV ทำให้เกิดภูมิคุ้มกันบกพร่องได้อย่างไร แต่นักสังคมศาสตร์จะศึกษาว่า โรคเอดส์มีผลกระทบต่อสภาพทางสังคมเศรษฐกิจอย่างไร เป็นต้น

3. กระบวนวิธีการศึกษา (procedural rules) กระบวนวิธีการศึกษาทางวิทยาศาสตร์จะใช้แบบปริมาณ (quantitative approach) เป็นหลักในการวัด ส่วนสังคมศาสตร์ยังคงใช้แบบคุณภาพ (qualitative approach) เป็นหลักในการวัด แม้ว่าสังคมศาสตร์จะนำเอาหลักทางสถิติมาใช้มากขึ้น แต่ก็ยังไม่สามารถทำได้เหมือนวิทยาศาสตร์ เพราะเครื่องมือที่ใช้ในการสังเกตและใช้ในการวัดยังมีความตรง (validity) ความเที่ยง (reliability) ไม่สมบูรณ์ รวมทั้งในการวัดแต่ละครั้งมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องมากมาย และไม่สามารถควบคุมหรือจัดสภาพให้คงที่ได้ การวัดจึงยังมีประสิทธิภาพไม่มากเท่ากับการวัดทางวิทยาศาสตร์

4. ความผูกพันกับหน่วยที่ศึกษา วิทยาศาสตร์จะมีความผูกพันกับหน่วยที่ศึกษาน้อยกว่าสังคมศาสตร์ เช่น แพทย์ ศึกษาการทำงานของหัวใจมนุษย์จะมีความเป็นกลาง ไม่มีอคติในการศึกษา ซึ่งต่างกับนักการศึกษาสนใจศึกษาประสิทธิภาพการสอนของอาจารย์ จะขาดความเป็นกลางหรือมีอคติต่อการศึกษาได้ง่ายกว่า เพราะถ้านักการศึกษาท่านนั้นชอบการสอนแบบครูเป็นศูนย์กลาง ก็ย่อมจะเห็นว่า การสอนแบบครูเป็นศูนย์กลางมีประสิทธิภาพมากกว่าการสอนแบบนักเรียนเป็นศูนย์กลาง ฉะนั้น จึงสรุปได้ว่า การวิจัยทางสังคมศาสตร์มีโอกาสที่จะมีอคติต่อ

⁶³ บุญธรรม กิจปรีดาบริสุทธิ์, ระเบียบวิธีการวิจัยทางสังคมศาสตร์, หน้า 2-3.

การศึกษาได้มากกว่าการวิจัยทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งในบางประเทศเช่นประเทศฝรั่งเศสนั้น เมื่อจะมีการศึกษาวิจัยโดยใช้แบบสอบถามความคิดเห็นนั้น จะมีกฎหมายกำหนดเกี่ยวกับการดำเนินการในการทำโพล และหากพิจารณาในจุดนี้จะทำให้สรุปได้ว่า การศึกษาวิจัยในทางวิทยาศาสตร์นั้นย่อมมีเสรีภาพทางวิชาการอย่างเด็ดขาด แต่ถ้าเป็นการศึกษาในทางสังคมศาสตร์ยังไม่เป็นเสรีภาพทางวิชาการที่มีลักษณะที่เป็นเสรีภาพที่ได้รับการรับรองและคุ้มครองแบบเด็ดขาดตามรัฐธรรมนูญดังเหตุและผลที่ได้กล่าวมาในเบื้องต้น

ผลจากการแบ่งกระบวนการแสวงหาความจริงออกเป็นวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ดังกล่าวนี้ ทำให้มีข้อพิจารณาถึงขอบเขตของการใช้เสรีภาพทางวิชาการ ซึ่งมีลักษณะที่เป็นการจำกัดการใช้เสรีภาพทางวิชาการ โดยเนื้อหาสาระทางวิชาการนั่นเอง และเกิดขอบเขตการใช้เสรีภาพทางวิชาการที่แตกต่างกันไปด้วย โดยแบ่งการพิจารณาดังนี้

(1) ขอบเขตการใช้เสรีภาพทางวิชาการในการแสวงหาความจริงทางวิทยาศาสตร์

ขอบเขตการใช้เสรีภาพทางวิชาการในการแสวงหาความจริงทางวิทยาศาสตร์ คงถูกจำกัดแต่ในเรื่องของ “ศีลธรรมอันดีของประชาชน” ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปในหัวข้อ 3.5.1 ทั้งนี้ เนื่องจากการแสวงหาความจริงทางวิทยาศาสตร์ ประกอบกับวิทยาศาสตร์มีลักษณะที่เป็นรูปธรรมมากกว่าการวิจัยทางสังคมศาสตร์ อีกทั้ง ยังเป็นศาสตร์ที่มีลักษณะเป็นการศึกษาวิจัยแบบบริสุทธิ์ ดังนั้น ในการวิจัยทางวิทยาศาสตร์จึงต้องมีจริยธรรมและจรรยาบรรณในการวิจัยควบคู่ไปกับการศึกษาค้นคว้าวิจัยไปด้วย ซึ่งจริยธรรมและจรรยาบรรณนี้มีลักษณะใกล้เคียงกับข้อกำหนดในเรื่องศีลธรรมอันดีของประชาชน หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าจริยธรรมและจรรยาบรรณนี้ได้ยอมรับเอาขอบเขตการใช้เสรีภาพทางวิชาการในเรื่องศีลธรรมอันดีของประชาชนมาบัญญัติเอาไว้

จริยธรรมเป็นความเชื่อและความศรัทธาในระบบค่านิยมที่เกี่ยวกับความถูกต้องและความดีงามที่คนในสังคมเดียวกันมีร่วมกัน ซึ่งบุคคลสามารถรับรู้ได้โดยการขัดเกลาโดยตรงหรือโดยอ้อม โดยทั่วไปการขัดเกลาโดยตรงมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลสูงกว่าการขัดเกลาโดยทางอ้อม

เนื่องจากกระบวนการขัดเกลาทางสังคมที่คนแต่ละคนได้รับไม่ว่าจะเป็นทางตรงหรือทางอ้อมไม่เท่าเทียมกัน คนแต่ละคนจึงมีความรู้ความเข้าใจ (ถูกผิด) ไม่เท่าเทียมกันในเรื่องจริยธรรม อีกทั้งจริยธรรมนั้นเป็นความเชื่อและความศรัทธาในระบบค่านิยมคุณงามความดีโดยทั่วไป มิได้มีการเขียนเป็นกฎข้อบังคับให้สมาชิกทุกคนต้องยึดถือปฏิบัติตาม ซึ่งหากมีการละเมิดจะถูกลงโทษตามสถานภาพของการกระทำละเมิด

จริยธรรมแตกต่างจากจรรยาบรรณ เพราะจรรยาบรรณเป็นบรรทัดฐานของพฤติกรรมที่เป็นลายลักษณ์อักษรที่สมาชิกขององค์กรหรือวงการศึกษาเดียวกันพึงปฏิบัติตาม

ในวงการวิชาการสมาคมวิชาชีพของประเทศที่เจริญแล้ว เช่น ในสหรัฐอเมริกา อังกฤษ ฝรั่งเศส ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ สมาคมแต่ละแห่งจะออกจรรยาบรรณทางวิชาชีพของตนไว้บังคับกับผู้ประกอบอาชีพในสาขาเดียวกัน ส่วนใหญ่จรรยาบรรณทางวิชาชีพของแต่ละวงการหรือของแต่ละสาขาวิชาจะมีเนื้อหาหรือบรรทัดฐานของพฤติกรรมในการประกอบอาชีพหรือในการศึกษาวิจัยที่คล้ายคลึงกันหรือแทบจะเหมือนกันก็ได้

สำหรับประเทศไทย จรรยาบรรณทางวิชาการมีเฉพาะในบางวงการวิชาชีพเท่านั้น เช่น ในสาขาวิศวกรรมศาสตร์ สถาปัตยกรรมศาสตร์ แพทยศาสตร์ พยาบาลศาสตร์ ทนายความ และสื่อมวลชน จรรยาบรรณทางวิชาชีพของไทยส่วนใหญ่จะสอดคล้องกับระบบสากล⁶⁴

นอกจากนี้ การวิจัยเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดของความก้าวหน้าทางด้านวิชาการของแต่ละศาสตร์ ในกระบวนการวิจัยผู้ที่ทำการวิจัยจะพยายามทำกิจกรรมต่างๆ ที่จะให้ได้มาซึ่งสิ่งต่างๆ มากมาย และในแต่ละขั้นตอนมักจะมีช่องทางให้ผู้ทำการวิจัยกระทำการใดๆ ที่มีขอบหรือผิดจริยธรรมทางวิชาการได้ บ่อยครั้งที่การกระทำเกิดความไม่ชัดเจนว่าถูกหรือผิด และนำไปสู่ประเด็นความขัดแย้งระหว่างการวิจัยและจริยธรรมทางวิชาการได้

เนื่องจากจริยธรรมเป็นเรื่องของจิตใจและความรู้สึกนึกคิดของแต่ละคนในวงการวิชาการหรือวงการปฏิบัติบางวงการที่มีผลกระทบต่อสาธารณชน ไม่อาจปล่อยให้สมาชิกของวงการของตนขึ้น จรรยาบรรณ โดยทั่วไป หมายถึง กฎเกณฑ์ กติกา ระเบียบ ข้อบังคับต่างๆ ที่มีการกำหนดขึ้น เพื่อให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับวงการยึดถือปฏิบัติตาม⁶⁵

สิ่งที่ถือได้ว่าเป็นพฤติกรรมที่เลวร้ายมาก (The most insidious) ของการวิจัย คือ การรายงานเท็จเกี่ยวกับกระบวนการศึกษาและข้อค้นพบของการศึกษา เพราะการกระทำดังกล่าวนอกจากทำให้นักวิชาการผู้อื่นหลงผิดทำการศึกษาวิจัยตามแนวทางข้อค้นพบเหล่านั้นแล้ว ยังทำให้ผลงานศึกษาวิจัยต่างๆ ที่นักวิชาการผู้ไร้จริยธรรมผู้นั้น ได้ทำมาในอดีตและต่อไปในอนาคตขาดความเชื่อถือ นักวิจัยและผู้ที่ยังบางคนทำการแก้ไขข้อค้นพบ เช่น ทำการเปลี่ยนระดับนัยสำคัญทางสถิติของการทดสอบหรือแก้ตัวเลขต่างๆ เพื่อให้เกิดความแตกต่างสอดคล้องกับสมมติฐานที่ตั้งไว้ แทนที่พยายามหาเหตุผลหรือคำอธิบายอื่นๆ ที่เหมาะสมกับข้อค้นพบ อันจะเป็นประโยชน์ต่อความเข้าใจหรือเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาวิจัยต่อไปในอนาคต ในกรณีที่ข้อค้นพบไม่ชัดเจนหรือขัดแย้งกับทฤษฎีหรือสมมติฐานที่ตั้งไว้ การฉ้อโกงแก้ไขข้อค้นพบดังกล่าวนี้ยากแก่การตรวจสอบ ยกเว้นแต่จะกระทำโดยนักวิชาการ/วิจัยที่เกี่ยวข้องชาญอยู่ในวงการนั้นๆ

⁶⁴ สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, จริยธรรมทางวิชาการ, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เฟื่องฟ้า, 2542), หน้า 6-7.

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 19.

สำหรับความเชื่อตรงต่อประชากรเป้าหมายของการศึกษาวิจัยเราได้กล่าวนำเสนอไปข้างแล้ว ตัวอย่างที่เป็นคลาสสิกนิยามอย่างกันมากที่สุดที่ได้กล่าวมาแล้ว คือ การกล่าวอ้างเพื่อความก้าวหน้าของศาสตร์ซึ่งนักวิทยาศาสตร์ของพวกนาซีนำมาใช้ เพื่อทดลองศึกษาวิจัยเกี่ยวกับความเจ็บปวดที่คนเราสามารถจะทนได้ก่อนที่จะตาย เช่น ผลของความสูงของเครื่องบินที่ไม่มีการปรับแรงกดดันของอากาศ หรือการหลอกให้ชาวยิวไปอาบน้ำทำความสะอาดก่อนจะจัดที่พักรให้แล้วปล่อยแก๊สพิษฆ่าทั้งเด็ก ผู้ใหญ่ ชาย หญิง (Holocaust) เป็นต้น หรืออย่างที่นักวิจัยญี่ปุ่นทำกับชาวเกาหลีในสมัยสงครามโลก เพื่อทดสอบความอดทนของมนุษย์และของอวัยวะต่างๆ ของมนุษย์ในสภาวะต่างๆ

การได้รับคำยินยอมที่เพียบพร้อมด้วยข้อสนเทศ (Informed consent) แม้ว่าการทดลองกับคนในลักษณะของนาซีกระทำต่อชาวยิวและญี่ปุ่นต่อชาวเกาหลีคงจะไม่เกิดขึ้นอีกในวงการวิจัย ในปัจจุบันนี้ได้มีการกำหนดเป็นบรรทัดฐานว่าผู้ศึกษาวิจัยจะต้องชี้แจงให้ผู้เป็นเป้าหมายของการศึกษาวิจัยทราบถึงข้อเท็จจริงต่างๆ ที่เกี่ยวกับงานวิจัยที่ตนเองทำ โดยไม่มีการปิดบังอำพรางหรือหลอกลวงให้ผู้ที่เป็นเป้าหมายของการศึกษาวิจัยเข้าใจผิด และในประเทศที่พัฒนาแล้วจะต้องมีการทำหลักฐานเป็นเอกสารแสดงการให้ความยินยอม โดยที่ผู้ให้คำยินยอมมีอิสระที่จะร่วมหรือไม่ร่วมก็ได้ตามความต้องการของตน⁶⁶ อีกทั้ง การวิจัยในทางสังคมนั้นมีลักษณะที่เป็นนามธรรมและอาจมีการสอดแทรกอคติเข้าไปในงานวิจัยทางสังคมได้ ดังนั้นกระบวนการแสวงหาความจริงทางสังคมศาสตร์นั้น จึงถือว่าเป็นเสรีภาพทางวิชาการที่ได้รับการรับรองและคุ้มครองตามรัฐธรรมนูญแต่อาจถูกจำกัดได้ตามที่เงื่อนไขรัฐธรรมนูญกำหนดไว้ได้ ดังนั้น การที่รัฐธรรมนูญจะยินยอมให้มีการจำกัดเสรีภาพทางวิชาการในการแสวงหาความจริงทางสังคมศาสตร์ได้โดยบัญญัติเป็นบทบัญญัติของกฎหมายเท่าที่รัฐธรรมนูญกำหนด และจะต้องเป็นไปตามข้อจำกัดของการใช้เสรีภาพทางด้านหน้าที่พลเมืองและศีลธรรมอันดีของประชาชน อีกทั้งยังต้องอยู่ภายใต้ข้อจำกัดทั่วไปของรัฐธรรมนูญตามมาตรา 28 ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปในหัวข้อ 3.5.1 และ 3.5.2 ซึ่งถ้าพิจารณาถึงข้อจำกัดในการใช้เสรีภาพทางวิชาการในการแสวงหาความจริงด้านสังคมศาสตร์จะมีมากกว่าการใช้เสรีภาพในการแสวงหาความจริงทางด้านวิทยาศาสตร์

(2) ขอบเขตการใช้เสรีภาพทางวิชาการในการแสวงหาความจริงทางสังคมศาสตร์

เนื่องจากการวิจัยพื้นฐานทางสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์ในปัจจุบันส่วนใหญ่ไม่ก่อให้เกิดผลร้ายต่อประชากรที่เป็นเป้าหมายและไม่มีการบังคับหรือข่มขู่ให้ประชากรเป้าหมายเข้าอยู่ในโครงการการศึกษาวิจัย ดังเช่นการวิจัยของพวกนาซีในอดีต ปัญหาเรื่องของการ

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 29-31.

ได้รับคำยินยอมอย่างเป็นทางการเป็นลายลักษณ์อักษรจึงมักไม่ค่อยเกิดขึ้น ถึงกระนั้นผู้ที่กระทำการศึกษาวิจัยจะต้องชี้แจงให้ผู้ที่เกี่ยวข้องทราบเป้าหมายของการศึกษาได้ทราบว่าตนเองทำการศึกษาอะไร ทำอย่างไร และจะนำเอาไปใช้ประโยชน์อะไร โดยไม่มีการปิดบังอำพราง หรือโกหกหลอกลวงให้เกิดความเข้าใจผิด⁶⁷ อีกทั้ง การวิจัยในทางสังคมศาสตร์นั้นมีลักษณะที่เป็นนามธรรม และอาจมีการสอดแทรกอคติเข้าไปในงานวิจัยทางสังคมได้ ดังนั้น กระบวนการแสวงหาความจริงทางสังคมศาสตร์นั้น จึงถือว่าเป็นเสรีภาพทางวิชาการที่ได้รับการรับรองและคุ้มครองตามรัฐธรรมนูญแต่อาจถูกจำกัดเสรีภาพทางวิชาการในการแสวงหาความจริงทางสังคมศาสตร์ได้โดยบัญญัติเป็นบทบัญญัติของกฎหมายเท่าที่รัฐธรรมนูญกำหนด และจะต้องเป็นไปตามข้อจำกัดของการใช้เสรีภาพทางด้านหน้าที่พลเมืองและศีลธรรมอันดีของประชาชน อีกทั้งยังต้องอยู่ภายใต้ข้อจำกัดทั่วไปของรัฐธรรมนูญตามมาตรา 28 ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปในหัวข้อ 3.5.1 และ 3.5.2 ซึ่งถ้าพิจารณาถึงข้อจำกัดในการใช้เสรีภาพทางวิชาการในการแสวงหาความจริงด้านสังคมศาสตร์จะมีมากกว่าการใช้เสรีภาพทางวิชาการในการแสวงหาความจริงทางด้านวิทยาศาสตร์

อย่างไรก็ตาม เสรีภาพทางวิชาการในการแสวงหาความจริงทางด้านสังคมศาสตร์จะเป็นเสรีภาพทางวิชาการที่ได้รับการรับรองและคุ้มครองโดยเด็ดขาดตามรัฐธรรมนูญก็ต่อเมื่อยังคงอยู่ในกระบวนการทางด้านความคิด และความเชื่อในทางทฤษฎีหรือหลักวิชาการใดๆ ก็ตาม ซึ่งเป็นลักษณะทางมโนธรรมที่รัฐไม่สามารถคุมได้ เว้นแต่เมื่อได้มีการกระทำการบางอย่างเพื่อแสดงออกถึงความคิดหรือความเชื่อในทางทฤษฎีหรือหลักวิชาการทางสังคมศาสตร์แล้ว จึงมีลักษณะที่เป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้นซึ่งเมื่อนั้นรัฐจึงจะสามารถกำหนดข้อจำกัดบางประการได้ เพราะการวิจัยทางสังคมศาสตร์นั้น อาจมีการใส่อคติของผู้ศึกษาค้นคว้าวิจัยหรือมีการจัดทำเพื่อตอบสนองหรือสนับสนุนให้เกิดผลในทางการเมืองได้

ในกระบวนการวิจัยและการแสวงหาความจริงทางสังคมศาสตร์ จุดมุ่งหมายสูงสุดคือการได้มาซึ่งความรู้ที่จะนำมาใช้เป็นประโยชน์ต่อชุมชน สังคม หรือแม้แต่บุคคลผู้วิจัยเอง และผู้ที่เป็นเป้าหมายของการวิจัย แต่หากกระบวนการดำเนินการวิจัยได้ก่อให้เกิดทุกข์ เกิดปัญหาเกิดความไม่พึงงาม สร้างความลำบาก ความไม่สบายใจและทุกข์ใจทุกข์กายให้แก่ทุกคนที่เกี่ยวข้องแล้ว การวิจัยดังกล่าวนั้นจะต้องมีการทบทวนว่าสมควรทำหรือไม่ ในเมื่อแต่แรกเริ่มทำก็ขัดแย้งกับเป้าหมายสูงสุดของการวิจัยเสียแล้ว

ในวงการสังคมศาสตร์ สิ่งที่เราศึกษาค้นคว้าวิจัยคือ คนและกิจกรรมของคนหรือกลุ่มคน ซึ่งอาจก่อให้เกิดความเสียหายแก่บุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่เป็นเป้าหมายของการศึกษาได้ การคำนึงถึงจริยธรรมจึงเป็นสิ่งที่สำคัญยิ่ง อย่างไรก็ตาม เพื่อให้ศาสตร์พัฒนาไปได้จริยธรรมที่เหมาะสมจะต้องไม่ดึงจนผู้วิจัยไม่สามารถวิจัยได้ หรือหย่อนจนผู้ที่ถูกวิจัยได้รับความเสียหาย

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

จากการวิจัย โดยไม่รู้เรื่องอะไรหรือไม่ได้รับการบอกกล่าวถึงผลเสียที่อาจเกิดขึ้นจากการเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของการวิจัย ด้วยเหตุนี้ การประนีประนอมกันระหว่างผลประโยชน์ทางวิชาการ (คือการได้มาซึ่งข้อมูลที่ผู้วิจัยต้องการตามหลักวิชาการเพื่อความก้าวหน้าของศาสตร์และผลประโยชน์ทางด้านจิตใจ ร่างกาย และเศรษฐกิจสังคมของผู้ที่เป็นเป้าหมายของการวิจัย) จึงเป็นสิ่งจำเป็นและต้องมีการวางกฎเกณฑ์เป็นจรรยาบรรณที่เหมาะสม เพื่อให้เกิดประโยชน์ทั้งสองฝ่าย มิใช่หกละหลวมเกินไป จนผู้ที่ถูกวิจัยนั้นเสียหายอย่างมากมาย หรือรัดกุมจนให้งานวิจัยหรือผลงานทางวิชาการไม่อาจเกิดขึ้นได้

ตัวอย่างของการวิจัยทางสังคมศาสตร์ ที่มักได้รับการอ้างถึงเมื่อมีการพูดถึงจริยธรรมของการวิจัย คือ งานวิจัยของมิลแกรม นักจิตวิทยาสังคม (Milgram, 1964 อ้างใน Crono and Brewer, 1986.) มิลแกรมศึกษาเรื่องการเชื่อฟังแบบทำลายล้างมีพิษภัย (Destructive Obedience) ซึ่งผู้เข้าร่วมโครงการวิจัย (นาย ก) ถูกหลอกให้หลงเชื่อว่าตนเองนั้น ได้ทำการช็อตไฟฟ้าแก่ผู้เข้าร่วมโครงการอีกคนหนึ่ง (นาย ข) (ซึ่งโดยแท้จริงแล้ว (ข) เป็นผู้สมรู้ร่วมคิดกับนักวิจัย และไม่ได้รับการช็อตด้วยไฟฟ้าจริง เพียงแต่แสร้งทำว่าได้รับ) ทั้งนี้ เพราะมิลแกรมต้องการศึกษาความเครียดซึ่งเกิดขึ้นจากการที่ผู้เข้าร่วมโครงการ (ก) ต้องทำการลงโทษ (ข) ผู้ที่ตนคิดว่าเป็นผู้ร่วมโครงการวิจัยอีกคนหนึ่งโดยการช็อตด้วยไฟฟ้าแรงสูง และในที่สุดผู้เข้าร่วมโครงการเอง (ก) ทนความเครียดดังกล่าวไม่ไหวเลยประสาทเสียไป ซึ่งมิลแกรมได้ให้เหตุผลว่า ถ้าผู้เข้าร่วมโครงการ (ก) เป็นตัวของตนเองแล้วและมีความเป็นมนุษย์อยู่บ้าง ไม่จำเป็นต้องเชื่อฟังว่าจะต้องช็อตไฟฟ้าผู้เข้าร่วมโครงการด้วยไฟฟ้าแรงสูงแล้วก็จะไม่ประสาทเสีย และการวิจัยดังกล่าวก็คงไม่มีใครโจมตีว่าผิดจรรยาบรรณแต่ที่โจมตีกันจริงๆแล้ว คือการหลอกผู้ที่เข้าร่วมโครงการ (ก) เข้าใจว่าได้มีการช็อตไฟฟ้าด้วยไฟฟ้าแรงสูง ซึ่งจริงๆแล้วไม่มีการใช้ไฟฟ้าแรงสูง เพียงแต่ผู้สมรู้ร่วมคิด (ข) แสร้งทำว่าตนเองได้รับไฟฟ้าแรงสูง การวิจัยดังกล่าวจะเกิดขึ้นไม่ได้ถ้ามีการบอกข้อเท็จจริงให้ทุกฝ่ายได้ทราบ อย่างไรก็ตามหลังจากการสิ้นสุด โครงการมิลแกรมได้เปิดเผยให้ผู้เข้าร่วมโครงการ (ก) ได้ทราบถึงความเป็นจริงและได้เสริมประสบการณ์ให้ผู้เข้าร่วมโครงการ (ก) ได้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับตนเอง (Self-awareness) มากขึ้น

ตัวอย่างอีกตัวอย่างหนึ่ง เป็นการศึกษาในประเทศสหรัฐอเมริกาของฮัมฟรีย์ส (Humphreys) (อ้างใน Sanders and Pinhey, 1989.) เกี่ยวกับพฤติกรรมร่วมเพศเดียวกันของผู้ชาย (Male homosexual behavior) ที่เกิดขึ้นในห้องน้ำสาธารณะ ซึ่งตัวฮัมฟรีย์สเองทำเป็นผู้ที่หาความสนุกจากการแอบมองดูพฤติกรรมดังกล่าว บทบาทดังกล่าวนี้เรียกว่า ราชนิเฝ้ามอง (Watch queen) ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งปกติในสภาวะการณ์และสถานที่เช่นนั้น การที่ฮัมฟรีย์สปรากฏตัวในสถานที่เช่นนั้น ไม่ได้ก่อให้เกิดความวิตกกังวลใดแก่ชายที่มาหาความสุขจากเพศเดียวกัน และนอกจากนั้น ยังถือว่าตัวราชนิเฝ้ามองช่วยเป็นยามคอยดูแลสถานการณ์ให้ด้วยแต่ถ้าหากประชากรที่เป็นเป้าหมายของ

การศึกษาทราบบทบาทที่แท้จริงของฮัมพรีส์ก็อาจจะไม่พอใจหรือมีปัญหาเกิดขึ้นและทำการวิจัยไม่ได้

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ทำให้เกิดเป็นประเด็นปัญหาทางด้านจริยธรรมคือการที่ฮัมพรีส์ได้ทำการวิจัยติดตามโดยการจดบันทึกเลขทะเบียนรถที่ผู้ร่วมเพศเดียวกันได้นำมาจอดไว้ในบริเวณใกล้เคียงและทำการสืบจนได้ชื่อและที่อยู่ของเจ้าของรถโดยเชื่อว่าจะเป็นประโยชน์ต่อการวิจัยหากมีการติดตามไปจนถึงบ้าน แล้วทำเป็น ไม่รู้เรื่องมาก่อนขอสัมภาษณ์เกี่ยวกับสถานภาพทางเศรษฐกิจสังคม และทัศนคติต่างๆ ที่จะนำมาใช้วิเคราะห์เชื่อมโยงเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาพฤติกรรมการรักร่วมเพศ

การที่ฮัมพรีส์มาเปิดเผยถึงเทคนิควิธีการศึกษาดังกล่าว โดยเชื่อว่ามีได้เป็นการผิดจรรยาบรรณ และข้อค้นพบของเขาได้ก่อให้เกิดความกระจ่างแจ้งอย่างมากในเรื่องที่ไม่มีผู้ใดรู้อะไรเท่าใดนัก แต่การให้เหตุผลว่าข้อค้นพบนั้น เป็นเหตุผลที่สนับสนุนความคุ้มค่าของวิธีการศึกษาที่ใช้ เท่ากับเป็นการเปิดช่องทางให้มีการนำเอาวิธีการใดๆ ก็ได้มาใช้ เพื่อการวิจัย ขอเพียงแต่ให้ได้มาซึ่งข้อค้นพบที่มีคุณค่าทางวิชาการเท่านั้น ไม่เพียงพอและอาจนำไปถึงกรณีค้ากักกันของพวกนาซีที่ทารุณกรรมกับชาวยิวโดยอ้างเพื่อศึกษาและวิจัยลักษณะการตายจากการทารุณกรรมแบบต่างๆ ตัวอย่างการศึกษาของฮัมพรีส์แม้ว่าจะห่างไกลจากค้ากักกันของพวกนาซี แต่ก็ชี้ให้เห็นถึงความเสี่ยงต่อการละเมิดสิทธิมนุษยชนของวิธีการศึกษาบางวิธี

ตัวอย่างทั้งสองตัวอย่างข้างต้น ชี้ให้เห็นถึงปัญหาที่เกิดจากความขัดแย้งทางจริยธรรม ปัญหาของความต้องการทางด้านวิจัยกับผลประโยชน์ของผู้ที่ตกเป็นเป้าหมายของการวิจัย นอกจากตัวอย่างข้างต้นแล้ว ยังมีตัวอย่างอื่นๆ อีกมากมาย เช่น การดัดยาเสพติดของผู้ที่อยู่ในโครงการฟื้นฟูสุขภาพหรือในสถานกักกัน หรือของนักโทษในเรือนจำ ซึ่งผู้วิจัยไม่สามารถบอกให้ผู้ใดโดยเฉพาะประชาชนเป้าหมายรู้ล่วงหน้าอย่างชัดเจนว่าตนต้องการจะศึกษาเรื่องอะไรอย่างแท้จริง⁶⁸

จากหัวข้อดังกล่าวข้างต้น จึงสรุปได้ว่า เสรีภาพทางวิชาการมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างไปจากเสรีภาพด้านอื่นๆ โดยเสรีภาพทางวิชาการจะได้รับการรับรองและคุ้มครองโดยเด็ดขาดตามรัฐธรรมนูญไม่ว่าจะเป็นด้านวิทยาศาสตร์หรือสังคมศาสตร์ ในกระบวนการทางด้านความคิดและความเชื่อทางวิชาการหรือในทางทฤษฎีที่เป็นวิชาการ เปรียบเทียบได้เช่นเดียวกับเสรีภาพในการนับถือศาสนาเพราะมีลักษณะเป็นนามธรรมที่ไม่สามารถพิสูจน์หรือจับต้องได้ เป็นผลให้รัฐไม่สามารถควบคุมความคิด หรือความเชื่อที่อยู่ในจิตใจของบุคคลไม่ว่าจะเป็นด้านศาสนาหรือวิชาการก็ตาม และถือเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนที่ควรจะได้รับ การรับรองและคุ้มครองในการมีเสรีภาพทางด้านความคิดและความเชื่อดังกล่าว และต่อเมื่อได้มีการกระทำด้วยประการใดๆ อันเป็นการ

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 20-24.

แสดงออกทางความคิดและความเชื่อ โดยเฉพาะทางวิชาการแล้ว จึงเริ่มปรากฏให้เห็นเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น ซึ่งวิชาการอันเป็นศาสตร์โดยทั่วไปแบ่งออกเป็นสังคมศาสตร์และวิทยาศาสตร์ โดยที่กระบวนการแสวงหาความจริงทางวิทยาศาสตร์นั้น ได้รับการรับรองและคุ้มครองเสรีภาพทางวิชาการโดยเด็ดขาดตามรัฐธรรมนูญ แต่ในทางสังคมศาสตร์ไม่ได้รับการรับรองและคุ้มครองโดยเด็ดขาดตามรัฐธรรมนูญ แต่จะถูกจำกัดได้เท่าที่รัฐธรรมนูญกำหนด ทั้งนี้ เพราะวิทยาศาสตร์มีลักษณะที่เป็นศาสตร์และเป็นรูปธรรม ในขณะที่สังคมศาสตร์มีลักษณะเป็นนามธรรม แม้ว่าจะได้มีการกำหนดขั้นตอนในการแสวงหาความจริงแล้วก็ตาม การจัดทำกรกล่าวอ้างงานวิจัยทางสังคมศาสตร์อาจมีการจัดทำเพื่อผลประโยชน์ไปในทางที่มิชอบด้วยกฎหมาย หรือเป็นการนำไปใช้เพื่อวัตถุประสงค์ในทางการเมือง แม้จะไม่ขัดต่อกฎหมายแต่ก็ถือว่าเป็นการผิดจริยธรรมและจรรยาบรรณในการวิจัยได้ ด้วยเหตุนี้เองกระบวนการนำเสนอผลงานในการวิจัยทางสังคมศาสตร์ซึ่งเป็นกระบวนการแสวงหาความจริงทางสังคมจึงสามารถถูกบทบัญญัติแห่งกฎหมายจำกัดได้ เป็นผลให้เสรีภาพทางวิชาการในด้านสังคมศาสตร์นี้ไม่ได้รับการรับรองและคุ้มครองโดยเด็ดขาดตามรัฐธรรมนูญ

2.6 ผู้ทรงสิทธิและเสรีภาพทางวิชาการตามรัฐธรรมนูญ

สิทธิและเสรีภาพก่อให้เกิดสิทธิแก่บุคคล ทำให้เกิดอำนาจในทางกฎหมายแก่บุคคลนั้นและเป็นการก่อให้เกิดความผูกพันต่อบุคคลอื่นด้วย ซึ่งผลประการนี้ย่อมทำให้บุคคลมีสิทธิเรียกร้องให้มีการกระทำและละเว้นกระทำหรือเรียกร้องให้กระทำการหรือให้การยอมรับการกระทำของบุคคลนั้นด้วยเหตุนี้เองจึงเป็นที่มาของผู้ทรงสิทธิ อันเป็นหลักทั่วไปในการพิจารณาเรื่องผู้ทรงสิทธิและเสรีภาพ ส่วนในเรื่องของผู้ทรงสิทธิและเสรีภาพทางวิชาการตามรัฐธรรมนูญ แบ่งแยกออกเป็น 2 ประการ คือ ผู้ทรงสิทธิและเสรีภาพทางวิชาการที่เป็นบุคคลธรรมดาและนิติบุคคล

2.5.1 ผู้ทรงสิทธิและเสรีภาพทางวิชาการตามรัฐธรรมนูญที่เป็นบุคคลธรรมดา

พัฒนาการในเรื่องกำเนิดสิทธิและเสรีภาพ อันสืบเนื่องมาจากแนวความคิดในเรื่องสำนักกฎหมายธรรมชาติ และสำนักกฎหมายบ้านเมืองที่ก่อให้เกิดผู้ทรงสิทธิและเสรีภาพขึ้นโดยในส่วนของผู้ทรงสิทธิและเสรีภาพทางวิชาการที่เป็นบุคคลธรรมดานั้นแบ่งแยกได้ 2 ประเภทคือ

(1) ผู้ทรงสิทธิและเสรีภาพทางวิชาการตามรัฐธรรมนูญ ที่เป็นบุคคลธรรมดา โดยถือหลักสิทธิมนุษยชน

การยอมรับสิทธิและเสรีภาพของบุคคลในรัฐธรรมนูญนั้นน่าจะเป็นการยอมรับในภาวะที่เป็นนามธรรมว่าเป็นสิทธิเสรีภาพที่เกิดแต่โดยสภาพธรรมชาติของมนุษย์ที่รัฐไม่สามารถปฏิเสธได้และรัฐไม่สามารถเข้าไปยกเลิกหรือเพิกถอนสิทธิเสรีภาพเหล่านั้นได้ แต่รัฐอาจจะมีอำนาจในการจำกัดสิทธิเสรีภาพบางอย่างได้ถ้ากฎหมายได้ให้อำนาจไว้ซึ่งตรงกับหัวใจของหลักกฎหมายมหาชนว่า ถ้ากฎหมายไม่ให้อำนาจไว้ ก็ทำไม่ได้ ขณะเดียวกันลักษณะสภาพที่เป็นของจริงของเสรีภาพดังกล่าวนั้นได้รับการเคารพและยอมรับโดยสอดคล้องตามสภาพของกฎหมายเอกชนที่เกี่ยวข้องด้วยซึ่งทั้งหมดก็เป็นกฎหมายฝ่ายบ้านเมืองทั้งสิ้น และถ้ามองโดยภาพรวมทั้งหมด สิทธิเสรีภาพดังกล่าวมาจากสภาพธรรมชาติของมนุษย์ตามแนวคิดของสำนักกฎหมายฝ่ายธรรมชาตินั่นเอง

ดังนั้น แนวความคิดของสิทธิมนุษยชนที่แท้จริงแล้วมาจากกฎหมายธรรมชาติ⁶⁹ แนวความคิดดังกล่าวกล่าวว่่ามนุษย์นั้นเป็นผู้ทรงสิทธิตามกฎหมายธรรมชาติทั้งหมดและทุก ๆ คน จะต้องเคารพสิทธิตามกฎหมายธรรมชาติดังกล่าว ในทางตรงกันข้ามฝ่ายกฎหมายบ้านเมืองนั้นไม่มีใครให้ความสำคัญเท่าไร ถึงแม้จะมีการยอมรับในเรื่องดังกล่าวอยู่บ้างก็เป็นเพียงการยอมรับในหลักการสำคัญ ๆ เท่านั้น ดังได้ปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษร ดังนั้นจึงปรากฏว่ามีเรื่องดังกล่าวอยู่ไม่มากนัก การยอมรับแนวความคิดดังกล่าวจากกฎหมายฝ่ายบ้านเมืองนั้นแสดงให้เห็นถึงการแปรสภาพแนวความคิดในเรื่องดังกล่าวของฝ่ายกฎหมายธรรมชาติมาเป็น กฎหมายที่เป็นลายลักษณ์อักษรอย่างแท้จริงโดยกฎหมายบ้านเมือง โดยมองว่าเป็นรูปธรรมว่า ทุกคนเป็นเจ้าของหรือผู้ทรงสิทธิดังกล่าวปรากฏอยู่ในกฎหมายระหว่างประเทศ เช่น ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ค.ศ.1948 บัญญัติว่า “ศักดิ์ศรีและสิทธิที่มวลมนุษย์มีอยู่อย่างเท่าเทียมกันและที่มนุษย์ไม่อาจสละทิ้งไปเสียได้ เป็นรากฐานของเสรีภาพ และสันติภาพของโลก”

แต่อย่างไรก็ตาม ไม่ใช่ว่าทำ ๆ ประเทศจะดำเนินรูปแบบดังกล่าวข้างต้น เช่น ประเทศฝรั่งเศสไม่ได้กล่าวถึงสิทธิมนุษยชนในภาพรวมทั้งหมดและไม่ได้มีการจำแนกและไม่ได้มีการสร้างสภาพให้แก่สิทธิมนุษยชนโดยเฉพาะ กล่าวคือ มีการยอมรับสิทธิมนุษยชนในลักษณะเชิงบวกที่อยู่ภายใต้คุณภาพที่แตกต่างกันและนำไปสู่ผลทางกฎหมายที่แตกต่างกัน โดยสิทธิเสรีภาพตามกฎหมายฝ่ายบ้านเมืองนั้นเป็นสิทธิมนุษยชนโดยสภาพ โดยนัยคือมีอำนาจที่จะเลือกใช้หรือไม่ก็ได้ แต่อย่างไรก็ตามมีสิทธิมนุษยชนบางประเภทที่ผู้ทรงสิทธิดังกล่าวไม่สามารถมี โอกาสเลือกได้มากนัก แต่ในขณะเดียวกันก็ได้สร้างและกำหนดให้สังคม (รัฐ) เป็นผู้ดำเนินการดังกล่าวให้แก่

⁶⁹ เสน่ห์ จามริก. สิทธิมนุษยชนกับลูกจ้างในประเทศไทย. หน้า 13.

ประชาชนผู้ทรงสิทธินั้น เช่น มาตรฐานความปลอดภัยและความมั่นคงโดยเฉพาะในเรื่องสุขภาพ ในเรื่องการหางานทำ เป็นต้น ถ้าพิจารณาในรูปแบบดังกล่าวจะพบว่าสิทธิเสรีภาพตามกฎหมายบ้านเมืองนั้น เป็นสิทธิมนุษยชนแต่ไม่ใช่สิทธิมนุษยชนทุกชนิดจะต้องเป็นสิทธิเสรีภาพตามกฎหมายบ้านเมือง ดังนั้นในกฎหมายบ้านเมืองแล้วกฎเกณฑ์พิเศษบางอย่างของระบบกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสิทธิเสรีภาพตามกฎหมายบ้านเมืองนั้นมีความเกี่ยวข้องกับกฎเกณฑ์ทั้งหมดของสิทธิมนุษยชน⁷⁰

บุคคลธรรมดาที่เป็นผู้ทรงสิทธิและเสรีภาพในทางสิทธิมนุษยชนแล้วถือว่าเป็นสิทธิและเสรีภาพของบุคคลโดยไม่มีข้อจำกัดในลักษณะตัวบุคคล บุคคลทุกคนเป็นผู้ทรงสิทธิและเสรีภาพและเป็นสิทธิและเสรีภาพที่ผูกพันอยู่กับความเป็นมนุษย์⁷¹ นอกจากนี้ยังถือเป็นสิทธิที่ติดตัวมนุษย์เมื่อถือหลักการว่าเป็นสิทธิติดตัวมนุษย์⁷² การบัญญัติกฎหมายให้บุคคลมีสิทธิและเสรีภาพต่าง ๆ นั้นจึงเป็นสิ่งที่ขัดแย้งกับแนวความคิดในเรื่องสิทธิมนุษยชน หากแต่การบัญญัติกฎหมายเรื่องสิทธิและเสรีภาพนั้นเป็นการที่รัฐได้เข้ามารับรองสิทธิและเสรีภาพของบุคคลไว้ในกฎหมาย และไม่มีเงื่อนไขในเรื่องอายุ ในเรื่องความสามารถในการเป็นผู้ทรงสิทธิและเสรีภาพ⁷³

จากแนวความคิดและหลักการดังกล่าว ข่อมสรุปได้ว่าการกล่าวอ้างถึงหลักกฎหมายสิทธิมนุษยชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิทธิมนุษยชนที่มีลักษณะเป็นสิทธิและเสรีภาพขั้นพื้นฐานตามที่รัฐธรรมนูญได้บัญญัติรับรองเอาไว้อย่างเด็ดขาด ตามที่กล่าวมาในหัวข้อที่แล้วนั้น ไม่ว่าบุคคลใดก็ตาม จะเป็นบุคคลที่เป็นพลเมืองของรัฐนั้นหรือไม่ก็ย่อมสามารถกล่าวอ้างสิทธิและเสรีภาพดังกล่าวได้ เช่นเสรีภาพในการนับถือศาสนา และเสรีภาพทางวิชาการ โดยอาศัยหลักสิทธิมนุษยชนแต่รัฐธรรมนูญไม่มีหน้าที่ไปให้หลักประกันแก่คนต่างด้าว เพราะคนต่างด้าวก็มีสิทธิตามรัฐธรรมนูญของประเทศตนเอง เป็นไปตามหลักที่ว่ารัฐธรรมนูญกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับคนสัญชาติของรัฐ

⁷⁰ เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์, “วิเคราะห์แนวความคิดสิทธิเสรีภาพตามกฎหมายบ้านเมือง,” 20: 112-113.

⁷¹ บรรเจิด สิงคะเนติ, หลักพื้นฐานของสิทธิเสรีภาพและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ตามรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540, หน้า 60.

⁷² วรพจน์ วิศรุตพิชญ์, สิทธิและเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540, หน้า 49.

⁷³ บรรเจิด สิงคะเนติ, หลักพื้นฐานของสิทธิเสรีภาพและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ตามรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540, หน้า 68.

(2) ผู้ทรงสิทธิและเสรีภาพทางวิชาการตามรัฐธรรมนูญที่เป็นบุคคลธรรมดา โดยถือหลักสิทธิพลเมือง

ข้อพิจารณาในเรื่องความหมายของสิทธิพลเมือง หมายถึง สิทธิและเสรีภาพของบุคคลซึ่งเป็นพลเมืองของรัฐนั้น ๆ เท่านั้น จึงเป็นผู้ทรงสิทธิและเสรีภาพดังกล่าว สิทธิและเสรีภาพที่ตกได้แก่พลเมืองของรัฐนั้น และมักจะเป็นสิทธิและเสรีภาพเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในทางการเมือง⁷⁴

ดังนั้นจึงเกิดความแตกต่างในเรื่องของผู้ทรงสิทธิและเสรีภาพตามหลักสิทธิมนุษยชนกับผู้ทรงสิทธิและเสรีภาพตามหลักสิทธิพลเมือง โดยถ้าหากจะพิจารณาถึงบทบัญญัติต่าง ๆ ภายในรัฐที่ได้มีการรับรองและคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพแล้ว รัฐธรรมนูญมุ่งไปที่จะให้การรับรองและคุ้มครองพลเมือง หรือผู้ทรงสิทธิและเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญที่มากกว่าผู้ทรงสิทธิและเสรีภาพตามหลักสิทธิมนุษยชน ทั้งนี้ก็เพราะรัฐธรรมนูญคือกฎหมายสูงสุดที่กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับราษฎร และรัฐธรรมนูญของรัฐเกือบทุกรัฐ ไม่ได้บัญญัติถึงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับคนต่างด้าวเลย ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับคนต่างด้าวเป็นเรื่องของกฎหมายธรรมดาไม่ใช่กฎหมายรัฐธรรมนูญ ฉะนั้น รัฐธรรมนูญของบางประเทศเช่น พม่า ค.ศ.1947 มาตรา 10 และรัฐธรรมนูญฟิลิปปินส์ ค.ศ.1935 มาตรา 4 จึงได้กำหนดเงื่อนไขการได้มาซึ่งสัญชาติลงไว้ในรัฐธรรมนูญด้วย แต่รัฐธรรมนูญของประเทศต่าง ๆ ส่วนมากได้เห็นว่าเรื่องสัญชาติเป็นเรื่องรายละเอียด ควรจะได้บัญญัติไว้ในกฎหมายธรรมดาเพื่อแก้ไขได้ง่ายและจะได้แก้ไขให้เหมาะสมกับสถานการณ์ได้ สำหรับประเทศไทยเข้าใจว่าผู้ร่างรัฐธรรมนูญคงจะเห็นว่าเป็นรายละเอียดปลีกย่อย จึงไม่ได้บัญญัติเรื่องสัญชาติไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย⁷⁵

ดังนั้น ผู้ทรงสิทธิและเสรีภาพทางวิชาการตามรัฐธรรมนูญที่เป็นบุคคลธรรมดา และเป็นพลเมืองของรัฐ ย่อมได้รับการรับรองและคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพทางวิชาการในฐานะที่เป็นพลเมืองของรัฐภายใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญ เช่น รัฐธรรมนูญของไทยใช้คำว่า “สิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย” ไว้ในหมวด 3 ซึ่งคำว่า “ชนชาวไทย” ในที่นี้หมายถึงผู้มีสัญชาติไทยหรือพลเมืองของรัฐไทยนั่นเอง

นอกจากนี้ รัฐธรรมนูญของประเทศสหรัฐอเมริกาบัญญัติเอาไว้ในลักษณะเป็นการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของพลเมืองโดยปรากฏในคำปรารภของรัฐธรรมนูญว่า “เราพลเมืองชาวอเมริกัน...” ซึ่งคำปรารภดังกล่าวนี้หมายถึงผู้ที่มีสัญชาติอเมริกัน จึงจะได้รับการรับรองและคุ้มครองสิทธิเสรีภาพ รวมทั้งเสรีภาพทางวิชาการตามรัฐธรรมนูญอเมริกัน

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 60.

⁷⁵ หุค แสงอุทัย, หลักรัฐธรรมนูญทั่วไป, (กรุงเทพฯ: วิญญูชน, 2538), หน้า 153.

ในกรณีที่ผู้ทรงสิทธิและเสรีภาพของคนต่างด้าว รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย หมวด 3 ได้บัญญัติหมวดหมู่ว่า “สิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย” คำว่า ชนชาวไทยนั้น หมายถึง ผู้มีสัญชาติไทยไม่ได้หมายถึงคนต่างด้าวดังที่รัฐธรรมนูญของประเทศขยายสิทธิและเสรีภาพไปถึง⁷⁶ เพราะกฎหมายรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายที่กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับคนสัญชาติของรัฐเท่านั้น เสรีภาพทางวิชาการตามมาตรา 42 จึงไม่คุ้มครองคนต่างด้าว หากจะรับรองสิทธิและเสรีภาพของคนต่างด้าวก็ต้องบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญโดยตรง⁷⁷ ดังนั้น หากชาวต่างด้าวจะอ้างสิทธิและเสรีภาพจนได้รับการรับรองและคุ้มครองตามกฎหมายที่มีลักษณะเป็นกฎหมายสิทธิมนุษยชน เช่น สิทธิและเสรีภาพในกระบวนการทางอาญา และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ตามมาตรา 4 เท่านั้น มาตรา 4 ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์นั้น สิทธิและเสรีภาพของบุคคลย่อมได้รับความคุ้มครอง ซึ่งมาตรา 4 ใช้คำว่า “บุคคล” จึงหมายถึงบุคคลต่างด้าวด้วย เพราะศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์โดยทั่วไปแล้ว ย่อมผูกพันอยู่กับความเป็นมนุษย์โดยไม่เลือกเชื้อชาติ⁷⁸

ข้อพิจารณาในเรื่องสิทธิมนุษยชนกับสิทธิพลเมืองก็คือ รัฐธรรมนูญฝรั่งเศสฉบับปัจจุบัน ถือว่าปฏิญญาสิทธิมนุษยชนและพลเมืองที่ได้ประกาศไว้เมื่อ 26 สิงหาคม ค.ศ.1789 ยังคงมีผลใช้ได้และยังมีการรับรองความข้อนี้ไว้ในคำปรารภและเพิ่มเติมสิทธิเสรีภาพบางอย่างลงไปไว้ในคำปรารภนั้นด้วย⁷⁹

สรุปได้จากหลักการในเรื่องดังกล่าวนี้ นำมาพิจารณากับหลักสิทธิมนุษยชน และหลักในเรื่องสิทธิและเสรีภาพทางวิชาการที่ได้รับการรับรองและคุ้มครองเสรีภาพทางวิชาการไว้อย่างเด็ดขาด เช่นเดียวกับเสรีภาพในการนับถือศาสนาแล้วนั้น ทำให้บุคคลผู้ทรงสิทธิและเสรีภาพตามหลักสิทธิมนุษยชนหรือไม่ว่าจะเป็นบุคคลผู้ทรงสิทธิและเสรีภาพตามหลักสิทธิพลเมืองทั้ง 2 ประเภทนี้ ต่างก็ได้รับการรับรองและคุ้มครองเสรีภาพทางวิชาการเช่นเดียวกัน

ข้อพิจารณาในเรื่องของผู้ทรงสิทธิและเสรีภาพทางวิชาการตามรัฐธรรมนูญของประเทศสหรัฐอเมริกานั้นมีข้อพิจารณาที่แตกต่างจากประเทศอื่น ๆ คือเสรีภาพทางวิชาการในประเทศสหรัฐอเมริกามีวัตถุประสงค์ที่สำคัญอยู่ที่การนำเอาทั้งการศึกษาและการค้นคว้าวิจัยไปใช้ได้จริง เสรีภาพในการค้นคว้าวิจัยจึงเป็นการนำไปสู่การค้นหาคำความจริง และเสรีภาพทางวิชาการมีหลักการสำคัญอยู่ที่การสอนเพื่อให้เกิดความรู้อันเป็นสิทธิและหน้าที่ที่สำคัญของครูผู้สอนใน

⁷⁶ วิษณุ เครืองาม, กฎหมายรัฐธรรมนูญ, หน้า 654.

⁷⁷ บรรณเจด สึงคะเนติ, หลักพื้นฐานของสิทธิเสรีภาพและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ตามรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2540, หน้า 65.

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 66.

⁷⁹ หยุด แสงอุทัย, หลักรัฐธรรมนูญทั่วไป, หน้า 153.

การทำหน้าที่ในการสอนแก่นักเรียน และนักเรียนก็มีเสรีภาพในการเรียนด้วยเช่นเดียวกัน จึงเป็นเสรีภาพของครูและนักเรียนซึ่งมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน⁸⁰

นอกจากนี้ แนวความคิดในเรื่องเสรีภาพทางวิชาการในประเทศสหรัฐอเมริกา นั้นได้รับอิทธิพลในเรื่องแนวความคิดในเรื่องเสรีภาพทางวิชาการจากประเทศเยอรมัน ในช่วงศตวรรษที่ 19 เมื่อมหาวิทยาลัยต่าง ๆ พากันค้นหาความจริงอันบริสุทธิ์ทางวิชาการเพื่อนำมาถ่ายทอดแก่นักเรียนที่ต้องการความรู้ที่บริสุทธิ์สำหรับการศึกษาของนักเรียนเอง และสามารถแสดงออกอย่างเสรีถึงสิ่งที่ได้ศึกษาค้นคว้าวิจัยมา โดยในช่วงเวลาดังกล่าว ได้มีการถ่ายทอดความรู้กันไปมาระหว่างมหาวิทยาลัยในเยอรมันกับมหาวิทยาลัยในประเทศสหรัฐอเมริกา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำเอา นักวิชาการชาวเยอรมันเข้ามาเป็นสมาชิกในมหาวิทยาลัย⁸¹ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 ที่เยอรมันมีความเห็นว่าบรรดาศาสตราจารย์ที่มีความเห็นต่อต้านการทำสงครามแล้วถือว่าเป็นกบฏของรัฐ และถือว่าเป็นการกระทำเพื่อช่วยเหลือศัตรู ในช่วงเวลาดังกล่าวนั้น เสรีภาพทางวิชาการจึงถูกจำกัดด้วยเหตุปัจจัยแห่งสงคราม หรือแม้แต่การสอนวิชาว่าด้วยคอมมิวนิสต์⁸² ในประเทศสหรัฐอเมริกาก็ถูกจำกัด เพราะเกรงว่าจะเป็นการเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์ในประเทศสหรัฐอเมริกา เมื่อประเทศสหรัฐอเมริการับเอาแนวความคิดในเรื่องเสรีภาพทางวิชาการมาจากประเทศเยอรมัน ก็ได้แบ่งแยกผู้ทรงเสรีภาพออกเป็น 2 แบบ โดยยึดหลักจากเสรีภาพในการเรียนและการสอน จึงส่งผลให้ประเทศสหรัฐอเมริกาแบ่งแยกผู้ทรงสิทธิใน เสรีภาพทางวิชาการออกเป็น 2 ส่วนคือ เสรีภาพของครูผู้สอนและเสรีภาพของนักเรียนในระดับอุดมศึกษา

- เสรีภาพทางวิชาการของครูหรืออาจารย์ผู้สอนหรือ (Lehrfreiheit) Freedom of the teacher

เสรีภาพทางวิชาการของครูหรืออาจารย์ คือ⁸³

(1) เสรีภาพในการค้นคว้าวิจัยและการเผยแพร่ผลงานการวิจัย โดยเป็นไปตามหน้าที่และความสามารถในการศึกษาที่มีความรับผิดชอบอยู่ แต่จะต้องเป็นการศึกษาค้นคว้าวิจัยภายใต้การรับรู้และการกระทำโดยได้รับอำนาจจากสถาบันการศึกษา

⁸⁰ Ralph F. Fuchs, "Academic Freedom : Its basic philosophy, function, and history," *Academic Freedom and Tenure*, pp. 246-247.

⁸¹ Ibid, p.248.

⁸² Ibid, p.251.

⁸³ Louis Joughin, *Academic Freedom and Tenure*, (Madisio: The University of Wisconsin Press, 1967), p.157.

(2) ครูหรืออาจารย์มีเสรีภาพอย่างเต็มที่ ภายในวิชาที่ทำการเรียนการสอน ภายในห้องเรียน แต่ก็จะต้องมีความระมัดระวังในการสอน เพื่อป้องกันไม่ให้นำไปสู่เรื่องอื่นใด อันไม่มีความเกี่ยวข้องกับวิชาที่มีการเรียนการสอน

(3) ครูหรืออาจารย์ในสถาบันการศึกษา มีเสรีภาพเช่นเดียวกับพลเมืองแห่งรัฐ และยังคงมีความรับผิดชอบในทางวิชาการ และยังเป็นบุคลากรภายในสถาบันการศึกษาอีกด้วย

ดังนั้น เมื่อครูหรืออาจารย์พูดหรือเขียนอะไรก็ย่อมมีเสรีภาพเช่นคนธรรมดา แต่อยู่ในฐานะอันมีหน้าที่อันเป็นพิเศษ อันสืบเนื่องมาจากการศึกษาและการค้นคว้าวิจัยทางด้านวิชาการ โดยมีสังคมและสถาบันเป็นตัวกำหนดความถูกต้องและชอบธรรม

ผู้ทรงสิทธิในเสรีภาพทางวิชาการที่เป็นครูหรือผู้สอนภายในสถาบันการศึกษานี้ มีที่มาจากแนวความคิดในเรื่อง *Lehrfreiheit* หรือเสรีภาพในการสอนและถือได้ว่าเป็นเสรีภาพของครูหรือผู้สอนไม่ว่าจะเป็นการศึกษาในระดับพื้นฐาน ก่อนมหาวิทยาลัย ไปจนกระทั่งศาสตราจารย์ในมหาวิทยาลัยต่างก็มีเสรีภาพทางวิชาการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งศาสตราจารย์ในมหาวิทยาลัยของสหรัฐอเมริกา นั้น ในสังคมอเมริกาจะให้ความเคารพเชื่อถือและยกย่องเป็นอย่างมาก แม้ว่าในประเทศสหรัฐอเมริกา นั้นจะถือว่าครูหรือผู้สอนจะมีลักษณะเป็นคู่สัญญาในสถาบันการศึกษา หรือมหาวิทยาลัยตามสัญญาจ้างก็ตาม แต่ก็ถือว่าเป็นผู้ที่ประกอบวิชาชีพด้วยความรู้ทางวิชาการ จนบางครั้งมีการเรียกเสรีภาพในการสอนนี้ว่าเป็นเสรีภาพทางวิชาชีพ ดังนั้น ขอบเขตการคุ้มครองของเสรีภาพทางวิชาการของครูหรือผู้สอนภายในสถาบันการศึกษา ครูหรือผู้สอนมีเสรีภาพโดยสมบูรณ์ในการเข้าถึงการเรียนการสอน และการศึกษาค้นคว้าและการเผยแพร่ผลงานการเรียนการสอนและการศึกษาค้นคว้าวิจัยทางวิชาการตามหน้าที่ที่มีต่อความผูกพันในทางวิชาการภายใต้ความสัมพันธ์ข้อตกลงที่มีอยู่กับสถาบันการศึกษาหรือมหาวิทยาลัยที่ได้ทำการเรียนการสอนในชั้นเรียน ซึ่งแนวความคิดดังกล่าวนี้สอดคล้องกับเรื่องเสรีภาพในการสอน ความคิดเห็นและการแสดงออกหรือเสรีภาพในการพูดตามรัฐธรรมนูญแห่งประเทศสหรัฐอเมริกา แต่เสรีภาพในการสอนนี้ไม่ได้มีความหมายจำกัดแต่เพียงการสอนเท่านั้น เพราะการรับรองเอาแนวความคิดในเรื่อง *Lehrfreiheit* นี้ ประเทศสหรัฐอเมริกา รับเอามาจากประเทศเยอรมันแต่เพียงบางส่วนเท่านั้น ไม่ได้รับมาทั้งหมด ดังนั้น ครูหรือผู้สอนสามารถแสดงความคิดเห็นทางวิชาการได้อย่างเต็มที่ โดยปราศจากการแทรกสอดใด ๆ แม้แต่สถาบันการศึกษาหรือมหาวิทยาลัยที่สังกัดอยู่ และในขณะที่เดียวกันหากเป็นการศึกษาค้นคว้าวิจัยในนามของสถาบันการศึกษา, มหาวิทยาลัย, คณะวิชาและภาควิชาการศึกษา ก็จะได้รับ การรับรองและคุ้มครองทางวิชาการ ในฐานะเป็นนิติบุคคล เช่นเดียวกับการให้การรับรองและคุ้มครองเสรีภาพทางวิชาการแก่ครูหรือผู้สอน

ครูหรือผู้สอนมีเสรีภาพในการรวมกลุ่ม หรือเสรีภาพในการสมาคมกันในทางการ ในประเทศสหรัฐอเมริกานั้นครูหรือผู้สอนมีเสรีภาพในการรวมกลุ่มหรือสมาคมกันทางวิชาการ เช่น มีการรวมกลุ่มเป็นสมาคมวิชาการต่าง ๆ ได้แก่ สมาคมศาสตราจารย์ผู้สอนกฎหมาย, สมาคม

ศาสตราจารย์ผู้สอนคณิตศาสตร์, สมาคมศาสตราจารย์ผู้สอนฟิสิกส์ เป็นต้น แต่การรวมกลุ่มในการสมาคมนั้นจะได้รับการรับรองและคุ้มครองภายในขอบเขตที่เป็นการดำเนินการในทางวิชาการเท่านั้น จึงจะได้รับการรับรองและคุ้มครองตามกฎหมาย นอกจากนี้ ในประเทศสหรัฐอเมริกายังได้มีการรวมกันเป็นสมาคมศาสตราจารย์ในมหาวิทยาลัยอเมริกัน (American Association of University Professors (AAUP) เมื่อ ค.ศ.1915 ประกอบด้วยอาจารย์จากมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ในประเทศสหรัฐอเมริกา โดยมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญที่สุด คือ การมีเสรีภาพทางวิชาการ โดยส่งเสริมให้ศาสตราจารย์ในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ มีเสรีภาพในการค้นคว้าวิจัยและเสรีภาพในการแสดงออกทางวิชาการ อีกทั้งยังมีหน้าที่ในการคุ้มครองสิทธิของครูและนักเรียนในการเรียนการสอน ตลอดจนหน้าที่และกิจกรรมอื่นอันเกี่ยวเนื่องทางวิชาการอีกด้วย ดังนั้น บรรดาคณาจารย์ต่าง ๆ ในมหาวิทยาลัยจึงได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนในฐานะที่เป็นสมาชิกผู้เกี่ยวข้องกับงานวิชาการไม่ใช่ในฐานะผู้มีสิทธิและเสรีภาพเช่นพลเมืองทั่วไป ดังนั้น หากบรรดาคณาจารย์ได้พูดหรือเขียนสิ่งใดในฐานะประชาชนหรือพลเมืองตามรัฐธรรมนูญก็จะเป็นการใช้เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและแสดงออกเช่นเดียวกับที่ประชาชนพึงมี แต่ถ้าเป็นการกระทำในฐานะที่เป็นนักวิชาการหรืออาจารย์ผู้สอนซึ่งเป็นการใช้เสรีภาพทางวิชาการจึงจะได้รับการรับรองและคุ้มครอง เมื่อเกิดข้อพิพาทขึ้นสู่ศาลโดยกรณีที่ใช้เสรีภาพทางวิชาการ สมาคมศาสตราจารย์ในมหาวิทยาลัยอเมริกัน (AAUP) จะทำหน้าที่พิจารณาถึงข้อกล่าวหาใด ๆ ที่มีต่ออาจารย์หรือผู้สอนนั้นในเบื้องต้นเสียก่อนว่าเป็นการใช้เสรีภาพทางวิชาการหรือไม่ ก่อนที่จะได้มีการนำคดีขึ้นสู่การพิจารณาของศาลยุติธรรมต่อไป และศาลก็มักจะรับฟังและมีความเห็นไปในทิศทางเดียวกันกับสมาคมดังกล่าว

นอกจากนี้ครูหรือผู้สอนในมหาวิทยาลัยยังได้รับการคุ้มครองโดยผลในทางกฎหมายประการอื่นอีก กล่าวคือ

- (1) การที่ตามกฎหมายที่เกี่ยวกับสิทธิเสรีภาพทางวิชาการนั้น จะต้องตีความโดยเคร่งครัด
- (2) การบังคับตามคำพิพากษาของศาลจะต้องไม่ขัดหรือแย้งกับกฎหมายรัฐธรรมนูญของสหรัฐอเมริกา
- (3) คำพิพากษาของศาล ที่มีผลทำให้เกิดการบังคับตามคำพิพากษาของศาลจะต้องมีลักษณะเป็นการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพต่อการกระทำด้วยประการใด ๆ อันมีลักษณะเป็นการจำกัดต่อเสรีภาพทางวิชาการเท่านั้น

- เสรีภาพของนักเรียน (Freedom of Student หรือ Lernfreiheit)⁸⁴

⁸⁴ Ibid, pp.157-159.

เสรีภาพของนักเรียนนั้นจะมีขึ้นได้ก็แต่ภายในขอบเขตแห่งการศึกษา โดยต้องพิจารณาประกอบกับเสรีภาพของผู้สอนในการกำหนดขอบเขตการศึกษาวิจัย ดังนั้น นักเรียนจึงมีเสรีภาพภายในกรอบวิชาที่กำลังศึกษาภายใต้การกำกับดูแลของผู้สอนอีกชั้นหนึ่ง เช่น นักเรียนมีเสรีภาพในการเข้าสืบค้นข้อมูล แหล่งที่มา รายละเอียด การสรุป และนำเสนอความรู้ที่ได้ถูกกำหนดให้ศึกษา มา โดยปราศจากการกีดกัน แทรกสอด โดยอาศัยอายุ เชื้อชาติ เพศ ศาสนา ความเชื่อในทางการเมือง ใด ๆ อันจะทำให้ นักเรียนถูกจำกัดเสรีภาพภายใต้กฎเกณฑ์ในการศึกษาค้นคว้าวิจัยในวิชาต่าง ๆ ที่ได้รับมอบหมาย

ข้อพิจารณาในเรื่องผู้ทรงสิทธิในเสรีภาพทางวิชาการของประเทศสหรัฐอเมริกา นั้น มีความสัมพันธ์กันระหว่างเสรีภาพของผู้สอน ครู หรืออาจารย์ กับเสรีภาพของนักเรียน หรือนักเรียน การกระทำใด ๆ อันเป็นการลิดรอน สอดแทรก จำกัดเสรีภาพของครู หรืออาจารย์ ก็จะเป็นการจำกัดเสรีภาพของนักเรียนหรือนักเรียน ในทางกลับกัน การจำกัดเสรีภาพของนักเรียนหรือผู้เรียนนั้นก็เป็นการจำกัดเสรีภาพของครูหรืออาจารย์ด้วย และไม่ว่าฝ่ายใดก็ตามที่ถูกจำกัดลิดรอน สอดแทรก เสรีภาพทางวิชาการแล้ว ก็ย่อมเป็นการกระทบต่อเสรีภาพทางวิชาการด้วย

ผู้ทรงสิทธิในเสรีภาพทางวิชาการที่เป็นนักเรียนหรือนักศึกษานั้นมีที่มาจากแนวความคิดในเรื่อง Lemfreiheit หรือเสรีภาพในการเรียนและถือได้ว่าเป็นเสรีภาพของนักเรียนในประเทศเยอรมัน เมื่อประเทศสหรัฐอเมริกาได้รับแนวความคิดในเรื่องเสรีภาพทางวิชาการมาจากประเทศเยอรมัน แต่แนวความคิดในเรื่องขอบเขตการคุ้มครองของเสรีภาพทางวิชาการในประเทศสหรัฐอเมริกา นั้น จำกัดเฉพาะเจาะจงว่าจะต้องเป็นผู้ทรงสิทธิในเสรีภาพทางวิชาการที่เป็นนักเรียน นิสิต หรือนักศึกษาในระดับอุดมศึกษา High learner ขึ้นไปเท่านั้น เพราะการศึกษาในระดับอุดมศึกษาในประเทศสหรัฐอเมริกาถือว่าการศึกษาในระดับอุดมศึกษาจึงเป็นการศึกษาเพื่อความรู้ที่ได้จากการศึกษามาใช้ได้จริงกับสังคม ซึ่งตรงกับแนวความคิดของจอห์น ดิวอี้ ผู้ซึ่งมีอิทธิพลแนวความคิดในทางการศึกษาของประเทศสหรัฐอเมริกา สภาพทางสังคมของสหรัฐอเมริกาที่ถือว่านักเรียนในระดับอุดมศึกษานั้นมีวุฒิภาวะในทางสังคมแล้ว กล่าวคือมีวุฒิในระดับที่สามารถใช้สิทธิในการเลือกตั้งได้ มีสิทธิในการสมรส และมีสิทธิต่าง ๆ โดยชอบธรรมตามกฎหมายรัฐธรรมนูญของสหรัฐอเมริกาได้แล้ว ดังนั้น นักเรียนหรือนักศึกษาในประเทศสหรัฐอเมริกาจึงได้รับการรับรองว่าเป็นผู้ทรงสิทธิในเสรีภาพทางวิชาการ 2 ประการ คือ

- เสรีภาพในการจัดตั้งสมาคม, ชมรม หรือการรวมกลุ่มทางวิชาการ

แนวความคิดในเรื่องนี้ ได้รับอิทธิพลจากแนวความคิดในเรื่องเสรีภาพในการสมาคมตามรัฐธรรมนูญ แต่ในกรณีนี้เป็นการสมาคมของนักเรียนหรือนักศึกษาภายในสถาบันการศึกษาที่นักเรียนหรือนักศึกษาได้ศึกษาอยู่ และมีวัตถุประสงค์ในการดำเนินการทางวิชาการเท่านั้น ไม่ว่าวิชา

การนั้นจะเกี่ยวกับวิชาการด้านใด ๆ ก็ตาม นอกจากนี้ยังรวมถึงการใช้เสรีภาพในการคัดเลือกตัวแทนของสมาคม ชมรม กลุ่มทางวิชาการ ตลอดจนการคัดเลือกตัวแทน หรือคณะกรรมการนักเรียนภายในโรงเรียนอีกด้วย เพราะในสังคมประเทศสหรัฐอเมริกาถือว่าการดำเนินการดังกล่าวนี้เป็นพื้นฐานที่จะทำให้นักเรียนหรือนักศึกษาได้นำไปใช้ในสังคมอเมริกันต่อไป

- เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นหรือการแสดงออกโดยวิธีการต่าง ๆ ทางวิชาการ

แนวความคิดในเรื่องนี้ ได้รับอิทธิพลจากแนวความคิดในเรื่องเสรีภาพในการพูดหรือเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและแสดงออกนั่นเอง โดยการแสดงความคิดเห็นหรือการพูดในทางวิชาการนั้น นักเรียนหรือนักศึกษาจะได้รับการคุ้มครองหากกระทำภายในชั้นเรียนในขณะที่ทำการศึกษารวมไปถึงการแสดงออกด้านวิชาการต่าง ๆ ของนักเรียน หรือนักศึกษาภายในสถาบันการศึกษา เสรีภาพในการสืบค้นคว้า หาข้อมูล เสรีภาพในการสอบถามความคิดเห็น หรือการซักถามในห้องเรียนอันเกี่ยวกับงานทางวิชาการต่อครู ผู้สอน หรือสถาบันการศึกษาได้และถือว่าเสรีภาพในเรื่องดังกล่าวนี้คือปัจจัยสำคัญที่สุดของเสรีภาพทางวิชาการของนักเรียนหรือนักศึกษา ทั้งนี้ เนื่องจากแนวความคิดในทางสังคมของชาวอเมริกันที่ถือว่าการซักถามถึงแหล่งที่มาแห่งความรู้ การซักถามของนักเรียน จึงถือเป็นเสรีภาพในการพูดหรือเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและการแสดงออกทางวิชาการ นอกจากนี้ยังขยายความคุ้มครองของเสรีภาพทางวิชาการ โดยมีขอบเขตไปถึงการทำรายงานแสดงผลงานการศึกษาวิจัย และการจัดทำสิ่งพิมพ์หรือหนังสือพิมพ์โดยนักเรียน หรือนักศึกษาภายในสถาบันการศึกษาหรือมหาวิทยาลัยอีกด้วย

ดังนั้น จึงสรุปลักษณะของผู้ทรงสิทธิและเสรีภาพทางวิชาการในประเทศสหรัฐอเมริกา นั้น ไม่จำเป็นจะต้องเป็นพลเมืองของประเทศสหรัฐอเมริกา เพราะได้รับรองและคุ้มครองเสรีภาพทางวิชาการโดยผลจากการตีความของศาลยุติธรรมในเรื่องเสรีภาพทางวิชาการประกอบกับ Bill of Rights ของสหรัฐอเมริกาเป็นสำคัญ แต่มีการแบ่งส่วนของการใช้เสรีภาพทางวิชาการที่แตกต่างกันออกเป็น 2 ส่วน คือ เสรีภาพทางวิชาการของนักศึกษาในระดับอุดมศึกษา กับครูหรือศาสตราจารย์ในระดับมหาวิทยาลัย โดยผู้ทรงสิทธิและเสรีภาพทางวิชาการที่เป็นครูหรือศาสตราจารย์ในมหาวิทยาลัย ไม่มีการจำกัดระดับการศึกษา เหมือนนักศึกษาในระดับอุดมศึกษาเท่านั้น จึงจะเป็นผู้ทรงสิทธิและเสรีภาพทางวิชาการได้ เพราะถือว่านักศึกษาในระดับดังกล่าวนี้ เป็นการศึกษาในระดับการนำผลจากการเรียนการสอนในระดับพื้นฐานที่ผ่านมานั้น นำมาประยุกต์ใช้กับการศึกษาและปรากฏการณ์ทางสังคมได้ จึงสมควรที่จะเป็นผู้ทรงเสรีภาพทางวิชาการได้

2.6.2 ผู้ทรงสิทธิและเสรีภาพทางวิชาการตามรัฐธรรมนูญที่เป็นนิติบุคคลและกลุ่มบุคคล

แนวความคิดในเรื่องนิติบุคคลนั้น มีความหมายคือกลุ่มบุคคล องค์กร หรือ ทรัพย์สินที่จัดสรรไว้เป็นกองทุนเพื่อดำเนินกิจการอันใดอันหนึ่ง ซึ่งกฎหมายบัญญัติให้เป็นบุคคล อีกประเภทหนึ่งที่ไม่ใช่บุคคลธรรมดา เว้นแต่สิทธิและหน้าที่ซึ่งโดยสภาพจะพึงมีหรือพึงเป็นได้ เฉพาะแก่บุคคลธรรมดาเท่านั้น⁸⁵

ข้อพิจารณาในเรื่องนิติบุคคล ผู้ทรงสิทธิและเสรีภาพทางวิชาการมีที่มาจากบทบัญญัติ ในหมวด 3 ของรัฐธรรมนูญ เกิดขึ้นจากการที่รัฐธรรมนูญบัญญัติว่า “บุคคลย่อมมีเสรีภาพ...” คำว่า บุคคลในทางกฎหมายนั้นมี 2 ประเภท บุคคลธรรมดาที่เป็นปัจเจกชน และบุคคล โดยกฎหมายที่เป็น นิติบุคคล ดังนั้น จึงเกิดข้อพิจารณาว่านิติบุคคลจะเป็นผู้ทรงสิทธิและเสรีภาพทางวิชาการได้หรือไม่ และหากพิจารณาถึงที่มาของนิติบุคคล โดยเฉพาะแล้วแยกพิจารณาออกเป็น 2 แนวทางคือ นิติบุคคลตามกฎหมายเอกชน และนิติบุคคลตามกฎหมายมหาชน⁸⁶

(1) ผู้ทรงสิทธิและเสรีภาพทางวิชาการตามรัฐธรรมนูญที่เป็นนิติบุคคลตามกฎหมายเอกชนและกลุ่มบุคคล

บทบัญญัติของกฎหมายที่เกี่ยวกับการเป็นนิติบุคคลตามกฎหมายเอกชนของไทย คือ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ได้บัญญัติเรื่องนิติบุคคลไว้ดังนี้

มาตรา 65 นิติบุคคลจะมีขึ้นได้ก็แต่โดยอาศัยอำนาจแห่งประมวลกฎหมายนี้ หรือกฎหมายอื่น

จากบทบัญญัตินี้ดังกล่าว หากกลุ่มบุคคลใดหรือกองทรัพย์สินใดไม่มีกฎหมาย แพ่งและพาณิชย์ หรือกฎหมายอื่นรับรองไว้ก็ไม่นับเป็นนิติบุคคล คำว่า “กฎหมายอื่น” ตามมาตรานี้ หมายถึง พระราชบัญญัติต่าง ๆ ที่มีการกำหนดให้หน่วยงานราชการต่าง ๆ มีสถานะเช่นเดียวกับ บุคคลธรรมดา เว้นแต่สิทธิและหน้าที่ซึ่งโดยสภาพจะพึงมีได้เฉพาะแก่บุคคลธรรมดาตามมาตรา 67 และต้องใช้สิทธิและหน้าที่ภายใต้ขอบเขตแห่งอำนาจหน้าที่หรือวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ใน กฎหมาย ข้อบังคับ หรือตราสารจัดตั้งตามมาตรา 66 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

⁸⁵ ประยูร กาญจนกุล, คำบรรยายกฎหมายปกครอง, (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538), หน้า 127-129.

⁸⁶ บรรเจิด สิงคะเนติ, สิทธิ เสรีภาพ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ตามรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540, หน้า 67-68.

ข้อพิจารณาในเรื่องนิติบุคคลตามกฎหมายเอกชนนั้น จึงน่าจะตีความให้กลุ่มบุคคลหรือองค์กรเป็นผู้ใช้สิทธิและเสรีภาพทางวิชาการได้ เพราะการกระทำของกลุ่มบุคคลหรือนิติบุคคลตามกฎหมายเอกชนนั้นอาจถูกแทรกแซงโดยอำนาจตามกฎหมายมหาชนได้ เพราะเสรีภาพทางวิชาการเป็นเสรีภาพในการศึกษาอบรม การเรียนการสอน การวิจัย และการเผยแพร่งานวิจัย ซึ่งนิติบุคคลตามกฎหมายเอกชนสามารถดำเนินการได้ เพราะเสรีภาพทางวิชาการไม่ได้เป็นเสรีภาพที่มีลักษณะโดยสภาพแล้วจะพึงมีได้กับบุคคลธรรมดาเท่านั้น นิติบุคคลก็ย่อมมีได้และถือเป็นลักษณะพิเศษของเสรีภาพทางวิชาการอย่างหนึ่งที่สามารถกระทำโดยผ่านตัวแทนของนิติบุคคลตามกฎหมายเอกชนนั้น หรือกระทำโดยผ่านบุคลากรของนิติบุคคลตามกฎหมายเอกชนนั่นเอง รวมทั้งการใช้เสรีภาพทางวิชาการอย่างนิติบุคคลตามกฎหมายเอกชนด้วยกันเองอีกด้วย ซึ่งสมาชิกของสมาคมแต่ละคนอาจโต้แย้งการกระทำที่เป็นการละเมิดต่อสิทธิและเสรีภาพได้ แต่นิติบุคคลตามกฎหมายเอกชนไม่สามารถอ้างสิทธิและเสรีภาพในเนื้อตัวร่างกาย และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ได้⁸⁷ เพราะถือว่าสิทธิโดยสภาพที่จะพึงมีพึงได้แก่บุคคลธรรมดาเท่านั้น ตรงนี้จึงเป็นข้อแตกต่างของเสรีภาพทางวิชาการที่เป็นเสรีภาพที่ได้รับการรับรองและคุ้มครองแบบเด็ดขาดจากรัฐธรรมนูญ แต่ในขณะที่เดียวกันก็เป็นเสรีภาพที่ไม่ได้จำกัดเฉพาะตัวบุคคลโดยสภาพทางกายภาพเท่านั้น แต่รวมถึงนิติบุคคลตามกฎหมายอีกด้วย

(2) ผู้ทรงสิทธิและเสรีภาพทางวิชาการตามรัฐธรรมนูญที่เป็นนิติบุคคลตามกฎหมายมหาชนและกลุ่มบุคคล

กรณีผู้ทรงสิทธิในเสรีภาพที่เป็นนิติบุคคลตามกฎหมายมหาชนนั้น โดยหลักทั่วไปแล้ว น่าจะยึดถือหลักเช่นเดียวกับที่ศาลรัฐธรรมนูญแห่งสหพันธ์ของเยอรมัน ได้วินิจฉัยว่า นิติบุคคลตามกฎหมายมหาชนนั้นไม่อาจเป็นผู้ทรงสิทธิและเสรีภาพได้ เพราะผู้อยู่เบื้องหลังนิติบุคคลตามกฎหมายมหาชนนั้นไม่ใช่บุคคลธรรมดา หากแต่เป็นรัฐที่อยู่เบื้องหลังนิติบุคคลตามกฎหมายมหาชน เพราะบุคคลเดียวกันนั้นมิอาจจะเป็นได้ทั้งผู้ทรงสิทธิและเสรีภาพ และผู้ที่ถูกผูกพันอยู่กับสิทธิและเสรีภาพ แต่ก็มีข้อยกเว้นในกรณีเสรีภาพในทางวิชาการของมหาวิทยาลัยตามที่ศาลรัฐธรรมนูญแห่งสหพันธ์ของเยอรมัน ได้วินิจฉัยว่าการที่นิติบุคคลตามกฎหมายมหาชนมิอาจเป็นผู้ทรงสิทธิผู้ผูกพันตามสิทธิดังกล่าวได้นั้น แต่ทั้งนี้จะต้องแยกพิจารณาประเภทของนิติบุคคลตามกฎหมายมหาชน ซึ่งมีนิติบุคคลตามกฎหมายมหาชนบางประเภทที่มีอิสระจากรัฐ เช่น องค์กรวิชาชีพ หรือมหาวิทยาลัยในกรณีของเสรีภาพในทางวิชาการ ซึ่งกรณีนี้ถือว่าไม่ได้เป็นความสัมพันธ์ระหว่างนิติบุคคลตามกฎหมายมหาชนแบบเท่าเทียมกัน แต่เป็น

⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรที่เป็นผู้ให้อำนาจ (รัฐ) กับองค์กรผู้ได้รับอำนาจ (องค์กรวิชาชีพ)⁸⁸ ดังนั้น ความสัมพันธ์ในลักษณะนี้ ทำให้นิติบุคคลตามกฎหมายมหาชน สามารถกล่าวอ้างเสรีภาพทางวิชาการ ตามมาตรา 42 ของรัฐธรรมนูญของไทยได้ อีกหนึ่งลักษณะของเสรีภาพในทางวิชาการนี้ ไม่ได้เป็นเสรีภาพที่มีลักษณะเป็นเสรีภาพที่จะมีได้ก็แต่ทางกายภาพของบุคคลเท่านั้น ดังนั้น จึงเป็นเหตุผลในการสนับสนุนให้นิติบุคคลตามกฎหมายมหาชน เช่น มหาวิทยาลัยที่จัดตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัติต่างๆ ได้แก่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สามารถเป็นผู้ทรงสิทธิและเสรีภาพทางวิชาการตามรัฐธรรมนูญได้เช่นเดียวกัน

2.7 สิทธิและเสรีภาพอื่นที่ใกล้เคียงกับเสรีภาพทางวิชาการตามรัฐธรรมนูญ

หากจะมองย้อนกลับไปในอดีตนับแต่สมัยเริ่มต้นคริสตศตวรรษ สักคมในช่วงเวลาดังกล่าวมีความต้องการและเรียกร้องเสรีภาพในการเรียนรู้ ศึกษา และมีความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับศาสนาเป็นสำคัญ จนอาจกล่าวได้ว่าบุคคลในยุคนั้นได้เริ่มเรียกร้องเสรีภาพในการนับถือศาสนาแก่ตนเองเป็นประการแรก แต่บุคคลในยุคนั้นไม่ทราบว่าเสรีภาพที่พวกเขาเรียกร้องในอดีตนั้น จะได้เป็นจุดเริ่มต้นของพัฒนาการในเรื่องเสรีภาพในด้านอื่น ๆ ตามมาของบุคคลจนถึงปัจจุบัน

การกำหนดให้มีการบัญญัติคำว่า “เสรีภาพทางวิชาการ” นี้สืบเนื่องมาจากพัฒนาการในเรื่องเสรีภาพด้านอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องและมีความใกล้เคียงกันเป็นพื้นฐานก่อน แม้จะไม่ได้มีการบัญญัติคำว่า “เสรีภาพทางวิชาการ” ไว้ในอดีตก็ตามแต่ก็ไม่ได้หมายความว่าเสรีภาพทางวิชาการจะไม่เคยมีมาในอดีต แต่แท้ที่จริงแล้วเสรีภาพทางวิชาการนั้นเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับเสรีภาพด้านอื่น ๆ เพียงแต่เพียงจะได้มีการบัญญัติรับรองโดยกฎหมายในภายหลัง ต่อไปนี้จะได้ศึกษาถึงเสรีภาพอื่นที่มีลักษณะใกล้เคียงกับเสรีภาพทางวิชาการดังต่อไปนี้

2.7.1 เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและการแสดงออก

เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น และการแสดงออกเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่สำคัญของมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศเสรีประชาธิปไตยที่ถือว่าเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและการแสดงออกคือสัญลักษณ์ของความเป็นประชาธิปไตยของชาตินั้น แต่อย่างไรก็ตามการจะสรุปว่าประเทศใดมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและการแสดงออกแล้ว จะถือว่าเป็นประชาธิปไตยทันทีคงยังไม่ได้ แต่จะต้องพิจารณาถึงขอบเขตและข้อจำกัดต่าง ๆ ที่มีอยู่ด้วย เพราะแม้ว่าเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและการแสดงออกจะได้มีการปรากฏแต่ถ้าการถูกจำกัด

⁸⁸ เรื่องเดียวกัน , หน้า 69-71.

เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและการแสดงออกเป็นหลักใหญ่แล้ว การมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและการแสดงออกเป็นข้อยกเว้นแล้วก็ยังคงยังไม่มีความเป็นประชาธิปไตยทุก ๆ ประเทศในปัจจุบันนี้ต่างก็ให้เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและการแสดงออกเพียงแต่จะมากหรือน้อยแตกต่างกันไปเท่านั้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับรัฐธรรมนูญ และกฎหมายอื่นที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนผู้มีอำนาจในการตีความรัฐธรรมนูญด้วย

สิทธิเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น นับเป็นสิทธิเสรีภาพมูลฐานของมนุษย์ที่สำคัญที่สุดประการหนึ่ง จนอาจกล่าวได้ว่าประเทศใดก็ตามที่การแสดงความคิดเห็นไม่อาจกระทำได้โดยเสรีแล้ว ประเทศนั้นหาใช่ประชาธิปไตยไม่ แต่เมื่อพิจารณาถึงสิทธิเสรีภาพประการนี้ว่ามีอยู่หรือไม่เพียงใดในประเทศใดก็ตาม เราจะสรุปสั้น ๆ เพียงว่าการมีอยู่หรือไม่มีเป็นส่วนใหญ่โดยไม่ได้คำนึงว่าการมีอยู่นั้นมากน้อยเพียงใดหาได้ไม่ เพราะเราอาจกล่าวได้ว่าในประเทศทุกประเทศในปัจจุบันนี้ ต่างก็มีสิทธิเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นด้วยกันทั้งสิ้น เพียงแต่อาจต่างกันเล็กน้อยตามระดับความใจกว้างของผู้มีอำนาจจัดทำรัฐธรรมนูญ และผู้มีอำนาจตีความรัฐธรรมนูญเท่านั้น⁸⁹

เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นอาจประกอบด้วยเสรีภาพย่อย ๆ ต่อไปนี้⁹⁰

- เสรีภาพในการนับถือศาสนา นิยมศาสนา หรือลัทธินิยม ในทางศาสนาและเสรีภาพในการปฏิบัติตามศาสนบัญญัติหรือปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อถือของตน

- เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น การพูด การเขียน การพิมพ์ การโฆษณา และการสื่อความหมายโดยวิธีอื่น เช่น วิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์

- เสรีภาพหนังสือพิมพ์ เสรีภาพในการกระจายเสียงโดยทางวิทยุกระจายเสียงและเสรีภาพในการกระจายเสียงและภาพโดยทางวิทยุโทรทัศน์

- เสรีภาพของพนักงานหรือลูกจ้างของเอกชนที่ประกอบกิจการหนังสือพิมพ์ การเสนอข่าวและแสดงความคิดเห็น เสรีภาพของพนักงานหรือลูกจ้างของเอกชน ข้าราชการ พนักงาน หรือลูกจ้างของหน่วยราชการหน่วยงานของรัฐ ซึ่งรัฐวิสาหกิจในกิจการวิทยุ กระจายเสียง หรือวิทยุโทรทัศน์ในการเสนอและแสดงความคิดเห็นภายใต้ข้อจำกัดตามรัฐธรรมนูญ โดยไม่ต้องอยู่ภายใต้อาณัติของหน่วยราชการของรัฐ หรือรัฐวิสาหกิจหรือเจ้าของกิจการ

- เสรีภาพในทางวิชาการ การศึกษาอบรม การเรียน การสอน การวิจัย และการเผยแพร่งานวิจัยตามหลักวิชาการ เท่าที่ไม่ขัดต่อหน้าที่ของพลเมือง หรือศีลธรรมอันดีของประชาชน

ดังนั้น เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและการแสดงออก คือ เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นของบุคคลภายใต้บทบัญญัติของกฎหมาย ดังนั้น เสรีภาพทางวิชาการจะเกิดขึ้นไม่

⁸⁹ วิทยุ เครื่องาม, กฎหมายรัฐธรรมนูญ, หน้า 652.

⁹⁰ วรพจน์ วิสชุดพิชญ์, สิทธิและเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญ, หน้า 35.

ได้หากปราศจากเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและการแสดงออก และเป็นการแสดงออกทางความคิดในทางวิชาการ ตามที่บุคคลนั้นมีเสรีภาพในการที่จะศึกษาค้นคว้ามา

เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและการแสดงออก เป็นสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานที่สำคัญของมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศที่ปกครองระบอบประชาธิปไตยที่ถือว่าประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย⁹¹ และถือว่าเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและการแสดงออกคือสัญลักษณ์ของความเป็นประชาธิปไตยของชาติ อย่างไรก็ตามการจะสรุปว่าประเทศใดจะมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและการแสดงออกแล้วจะถือว่าเป็นประเทศประชาธิปไตยทันทีคงยังไม่ได้ แต่จะต้องพิจารณาถึงขอบเขตและข้อจำกัดต่าง ๆ ที่มีอยู่ด้วย เพราะทุก ๆ ประเทศในปัจจุบันนี้ต่างก็ให้เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและการแสดงออกเพียงแต่จะมากหรือน้อยแตกต่างกันไปเท่านั้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับรูปแบบการปกครองของแต่ละประเทศ รัฐธรรมนูญและกฎหมายอื่นที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งประวัติศาสตร์ความเป็นมาของแต่ละประเทศ ในกรณีของประเทศสหรัฐอเมริกา⁹² นั้นมีข้อพิจารณาในเรื่องเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น และการแสดงออก ดังนี้

เมื่อได้ศึกษาถึงความหมายของเสรีภาพทางวิชาการแล้ว พบว่า เสรีภาพทางวิชาการในประเทศสหรัฐอเมริกานั้นมีลักษณะใกล้เคียงกับเสรีภาพด้านอื่น ๆ ที่รัฐธรรมนูญของประเทศสหรัฐอเมริกาได้บัญญัติรับรองเอาไว้ แต่อย่างไรก็ตาม “เสรีภาพทางวิชาการ” ในประเทศสหรัฐอเมริกานั้นไม่ได้มีการบัญญัติรับรองเอาไว้เป็นลายลักษณ์อักษรในรัฐธรรมนูญของประเทศสหรัฐอเมริกาเหมือนเสรีภาพด้านอื่น ๆ⁹² เช่น เสรีภาพในการแสดงออก (Freedom of Expression) หรือเสรีภาพในการพูด (Freedom of speech) หรือเสรีภาพในการชุมนุมหรือสมาคม (Freedom of Association) เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตาม เสรีภาพทางวิชาการในสหรัฐอเมริกานั้นถือเป็นเสรีภาพทางวิชาการตามหลักเสรีภาพในรัฐธรรมนูญประการหนึ่ง⁹³ โดยได้รับการคุ้มครองให้เป็นไปตามบทบัญญัติแรกของรัฐธรรมนูญของประเทศสหรัฐอเมริกา⁹⁴ (First Amendment) โดยอาศัยหลักการ

⁹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁹² Daniel Oran, *Oran's Dictionary of The Law*, pp.6-7.

⁹³ Patricia A' Hollander, *Legal Hand Book for Education*, (Colorado: Westview, 1967), p.155.

⁹⁴ Constitutional Amendments

ARTICLE I

Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof; or abridging the freedom of speech, or of the press; or the right of the people peaceably to assemble, and to petition the government for a redress of grievances.

ARTICLE XIV

ในเรื่องเสรีภาพขั้นพื้นฐานแทน⁹⁵ ในเรื่องเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและแสดงออก โดยประชาชนมีเสรีภาพในการพูด (Freedom of Speech) นอกจากนี้เมื่อศาลสูงสุดของประเทศสหรัฐอเมริกาตัดสินคดีอันเกี่ยวกับการอ้างถึงเสรีภาพทางวิชาการ ศาลจะไม่กล่าวอ้างถึงเสรีภาพทางวิชาการว่าเป็นเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญโดยตรง แต่ศาลจะนำคดีต่าง ๆ ที่ผ่านมาในอดีตยกขึ้นเป็นข้อกล่าวอ้างในการคุ้มครองเสรีภาพทางวิชาการ โดยอาศัยทฤษฎีทางกฎหมายหลาย ๆ ทฤษฎีเป็นเหตุผลประกอบการพิจารณาตัดสินคดี⁹⁶

ข้อพิจารณาในเรื่องเสรีภาพในการพูด หรือ Freedom of speech นั้น ถือว่าเป็นเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น⁹⁷ (Freedom of expression) และนับเป็นสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานของมนุษย์ และถือเป็นเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญ นอกจากนี้ยังเป็นสัญลักษณ์ของการปกครอง⁹⁸ ในระบอบประชาธิปไตย ให้สิทธิและเสรีภาพแก่ประชาชนในการแสดงความคิดเห็นด้านต่าง ๆ ได้อย่างเสรี แต่ทั้งนี้ต้องเป็นไปตามรูปแบบหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขในการแสดงความคิดเห็นด้านต่าง ๆ ได้อย่างเสรี แต่ทั้งนี้ต้องเป็นไปตามรูปแบบหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขในการแสดงความคิดเห็น นับตั้งแต่ได้มีการจัดทำ Bill of Rights เมื่อ พ.ศ.2332 ในประเทศอังกฤษ จนเมื่อประเทศสหรัฐอเมริกาได้ประกาศเอกราชจากประเทศอังกฤษแล้ว และได้ร่างรัฐธรรมนูญเป็นลายลักษณ์อักษร ภายหลังจากการเป็นเอกราชจากอังกฤษเมื่อ พ.ศ.2319 แต่ในช่วงเวลาดังกล่าวรัฐธรรมนูญของประเทศสหรัฐอเมริกายังไม่สมบูรณ์ เนื่องจากยังไม่มียกบัญญัติที่ได้มีการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน จนเมื่อคราวให้สัตยาบันแก่ร่างรัฐธรรมนูญ โดยมีการตั้งเงื่อนไขว่าถ้ารัฐใดไม่มีบทบัญญัติในลักษณะที่เป็นการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพแล้ว ก็จะไม่มีการให้สัตยาบัน แต่เนื่องจากความจำเป็นทางความมั่นคงในช่วงเวลาก่อตั้งประเทศสหรัฐอเมริกาในระยะแรก และความจำเป็นต้องการกำหนดเกณฑ์การปกครองประเทศโดยรวดเร็ว จอร์จ วอชิงตัน

All person born or naturalized in the United States, and subject to the jurisdiction thereof, are citizens of the United States and of the State wherein they reside. No State shall make or enforce any law which shall abridge the privileges or immunities of citizens of the United States; nor shall any state deprive any person of life, liberty or property, without due process of law; nor deny to any person within its jurisdiction the equal protection of the law.

⁹⁵ Robert M. Maciver, "Academic Freedom and Academic Responsibility," New York Time, (19 April 1953): 12.

⁹⁶ Pritchett C. Herman, The American Constitution System, (New York : Mc Craw Hill, 1998), p.91.

⁹⁷ วิษณุ เครืองาม, กฎหมายรัฐธรรมนูญ, หน้า 652.

⁹⁸ Pritchett C. Herman, The American Constitutional System, p.91.

จึงได้รับปากว่าจะพยายามเร่งร่างบทบัญญัติคุ้มครองสิทธิเสรีภาพให้เป็นบทแก้ไขเพิ่มเติม (Amendments) หรือภาคผนวกของรัฐธรรมนูญฉบับใหม่โดยเร็วที่สุด⁹⁹ ดังนั้นบทบัญญัติในการรับรองสิทธิและเสรีภาพของประเทศสหรัฐอเมริกาจึงได้ถูกบัญญัติขึ้นในรูปแบบบทแก้ไขเพิ่มเติม หรือ Amendment นั่นเอง ซึ่งใน 1st Amendments ได้รับรองและคุ้มครองเสรีภาพในการแสดงออก ซึ่งประกอบไปด้วยเสรีภาพในการพูด (Freedom of speech), เสรีภาพในการเขียน (Freedom of writing), เสรีภาพในการชุมนุม (Freedom of assembly), และเสรีภาพในการเดินขบวน (Freedom of demonstration) และประท้วง (Protest)

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าเสรีภาพในการพูดจึงเป็นองค์ประกอบประการหนึ่งของเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นในประเทศสหรัฐอเมริกานั้นเอง

ดังนั้น เสรีภาพในการพูด คือการแสดงออกทางความคิดเห็นของบุคคลในเรื่องใด ๆ ก็ตามอย่างเสรี โดยปราศจากการจำกัด แทรกสอด หรือการคุกคามใด ๆ ในการพูด และวิธีการอื่นใดที่มีลักษณะในการติดต่อกัน แต่ทั้งนี้ต้องเป็นไปตามบทบัญญัติแห่งกฎหมาย

นอกจากนี้ ศาลฎีกาของประเทศสหรัฐอเมริกายังมีบทบาทในเรื่องเสรีภาพในการพูด กล่าวคือ ศาลฎีกาของสหรัฐอเมริกามีอำนาจในการวินิจฉัยกฎหมายที่ขัดต่อรัฐธรรมนูญหรือไม่ และการมีศาลในการตีความกฎหมายต่าง ๆ และศาลมักตีความและขยายความบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญให้กว้างออกไป¹⁰⁰ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบัญญัติในการคุ้มครองเสรีภาพในการพูด ในขณะที่ได้ร่างบทบัญญัติเรื่องนี้ขึ้นเมื่อสังคมมีการเปลี่ยนแปลง และได้มีการเรียกร้องให้แก้ไข รัฐธรรมนูญใหม่นั้น ศาลฎีกาได้วินิจฉัยโดยขยายความหมายของคำว่า “คำพูด” หรือ Speech ให้ครอบคลุมถึงการสื่อสารทุกประเภท โดยเป็นไปตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม ดังนั้นเสรีภาพในการพูดจึงได้ขยายความหมายออกไปอย่างกว้างขวาง เช่น การเขียน การพูด โทรทัศน์ โทรเลข โทรคมนาคม การส่งสัญญาณวิทยุโทรทัศน์ โทรพิมพ์ สัญญาณภาพยนตร์ ไมโครฟิล์ม เครื่องอัดเสียง การประท้วงโดยเดินขบวน นอกจากนี้ยังหมายความรวมถึงเสรีภาพในเชิงปฏิเสธหรือเสรีภาพในการไม่ยอมพูดอีกด้วย¹⁰¹ เสรีภาพทางวิชาการจึงมีลักษณะใกล้เคียงกับเสรีภาพในการพูด แต่ก็มีลักษณะที่แตกต่างกัน คือเสรีภาพทางวิชาการเป็นเสรีภาพในการแสดงออกทางความคิดเห็นในทางวิชาการที่เกี่ยวกับการศึกษา การเรียนการสอน การวิจัย รวมทั้งการแสดงออกในทางความคิดทางวิชาการ แต่ไม่ได้เป็นการใช้เสรีภาพในการพูดเช่นบุคคลทั่วไป แต่เป็นการใช้เสรีภาพในการพูด โดยผู้ทรงสิทธิในเสรีภาพทางวิชาการหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นการใช้เสรีภาพในการพูด โดยมีหลักเกณฑ์ทาง

⁹⁹ วิษณุ เครืองาม, กฎหมายรัฐธรรมนูญ, หน้า 133-134.

¹⁰⁰ Louis Joughin, Academic Freedom and Tenure, p.243.

¹⁰¹ วิษณุ เครืองาม, กฎหมายรัฐธรรมนูญ, หน้า 76.

วิชาการและกระทำโดยผู้ทรงสิทธิในเสรีภาพทางวิชาการเท่านั้น¹⁰² เช่น นักเรียน อาจารย์ และสถาบันการศึกษา เป็นต้น ในขณะที่เสรีภาพในการพูดนั้นเป็นเสรีภาพของประชาชนชาวอเมริกัน เมื่อผู้ทรงสิทธิในเสรีภาพทางวิชาการไม่ได้ใช้เสรีภาพทางวิชาการแล้ว บุคคลผู้ทรงสิทธิในเสรีภาพทางวิชาการก็มีเสรีภาพในการพูด เช่น ประชาชนทั่วไปนั่นเอง

ในส่วนของเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและการแสดงออกในประเทศสหพันธรัฐเยอรมัน อาจารย์บุญศรี มีวงศ์อุโฆษ ได้อธิบายไว้ดังนี้

การประกันสิทธิเสรีภาพแก่ประชาชนในการแสดงความคิดเห็นอย่างเสรี เสรีภาพในการรับฟังข่าวสารข้อมูลและเสรีภาพของหนังสือพิมพ์ตามมาตรา 5 อนุมาตรา 1 แห่งกฎหมายพื้นฐานเยอรมันนั้น ศาลรัฐธรรมนูญแห่งสหพันธ์ของเยอรมันเห็นว่าเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับการปกครองในระบอบเสรีประชาธิปไตย ทั้งนี้เพราะระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยจะดำรงอยู่ได้ก็ต่อเมื่อมีการถกเถียงกันทางปัญญาและมีการต่อสู้ทางความคิดในสังคมอยู่ตลอดเวลา หรืออาจจะกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่าการต่อสู้ทางความคิดก็คือชีวิตของความเป็นประชาธิปไตยมาตรา 5 อนุมาตรา 1 นี้ มิได้จำกัดเฉพาะเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นของปัจเจกชนเท่านั้น แต่รวมถึงเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นสาธารณะด้วย ทั้งนี้เพื่อให้เกิดกระบวนการสร้างความคิดมหาชนหรือมติมหาชนขึ้นมาได้ และเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นสาธารณะนี้จะได้รับความคุ้มครองเป็นพิเศษยิ่งกว่าเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นของปัจเจกชน และในปัญหาทางการเมืองต่าง ๆ ศาลรัฐธรรมนูญจะใช้มาตรฐานที่ต่างไปจากมาตรฐานสำหรับความขัดแย้งของปัจเจกชนโดยคำนึงถึงความสำคัญดังกล่าว

มาตรา 5 ของกฎหมายพื้นฐานนั้นครอบคลุมถึงเสรีภาพในการแสดงออกซึ่งความคิดเห็น เสรีภาพในการเผยแพร่ความคิดเห็น เสรีภาพในการรับข่าวสารข้อมูล เสรีภาพสำหรับหนังสือพิมพ์ เสรีภาพในการรายงานข่าวทางสถานีวิทยุโทรทัศน์ ตลอดจนหลักการห้ามเซ็นเซอร์¹⁰³ และเสรีภาพในการสอนใน (3) เสรีภาพในศิลปะ, วิทยาศาสตร์, การค้นคว้าวิจัย ซึ่งก็คือเสรีภาพทางวิชาการนั่นเอง

สิทธิขั้นพื้นฐานตามมาตรา 5 อนุมาตรา 1 ประกอบด้วยสิทธิที่จะแสดงความคิดเห็นได้อย่างเสรี เสรีภาพในการรับข่าวสารข้อมูล และเสรีภาพในการทำกิจการหนังสือพิมพ์นั้น ศาลรัฐธรรมนูญแห่งสหพันธ์ของเยอรมันเคยชี้ไว้ว่าเป็นสิทธิที่ช่วยเสริมสร้างการปกครองในระบอบเสรีประชาธิปไตย เพราะว่าต่อเมื่อมีสิทธิเหล่านี้เท่านั้น จึงจะสามารถก่อให้เกิดการต่อสู้ทางความคิด ซึ่งเป็นสาระสำคัญของการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ดังนั้น เสรีภาพใน

¹⁰² Louis Joughin, *Academic Freedom and Tenure* , pp.179-187.

¹⁰³ บุญศรี มีวงศ์อุโฆษ. คำอธิบายวิชากฎหมายรัฐธรรมนูญ : ศึกษาเปรียบเทียบ : รัฐธรรมนูญเยอรมัน. หน้า 141-142.

การสอน, ศิลปะ, วิทยาศาสตร์ และการค้นคว้าวิจัยก็สมควรที่จะได้รับการรับรอง และคุ้มครอง เช่นเดียวกัน ซึ่งมาตรา 5 ไม่ได้หมายถึงเฉพาะเสรีภาพของปัจเจกชนในเรื่องความคิดเห็นเท่านั้น แต่หมายรวมถึงเสรีภาพในเรื่องของความคิดเห็นของสาธารณชนด้วย ศาลรัฐธรรมนูญแห่งสหพันธ์ยอมรับแนวความคิดนี้และให้ความสำคัญแก่เสรีภาพในความคิดเห็นของสาธารณชน ยิ่งกว่าเสรีภาพในความคิดเห็นของปัจเจกชนเสียอีก และมาตรฐานที่จะนำมาใช้วัดสำหรับกรณีความขัดแย้งที่เกี่ยวกับความคิดเห็นของสาธารณชนก็จะแตกต่างไปจากมาตรฐานที่ใช้สำหรับวัดในกรณีความขัดแย้งระหว่างปัจเจกบุคคล มาตรา 5 นี้ จึงประกอบด้วยเสรีภาพในแง่ต่าง ๆ ตั้งแต่เสรีภาพในการแสดงออกซึ่งความคิดเห็น เสรีภาพในการเผยแพร่ความคิดเห็น เสรีภาพในการรับข่าวสาร เสรีภาพในการทำกิจการหนังสือพิมพ์ เสรีภาพในการรายงานข่าวสารทางสถานีวิทยุ โทรทัศน์ และทางภาพยนตร์ และท้ายที่สุดคือการห้ามรัฐตรวจข่าวก่อนออกรายงานที่เรียกว่า ทำการเซ็นเซอร์

เสรีภาพในความคิดเห็นมีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับเสรีภาพในการสอน , วิทยาศาสตร์, ศิลปะ และ การค้นคว้าวิจัย กฎหมายพื้นฐานนับว่าเป็นรัฐธรรมนูญฉบับแรกของเยอรมันที่บัญญัติให้มีการคุ้มครองในเรื่องนี้ ซึ่งเท่ากับเป็นการยกระดับความคุ้มครอง มิให้เรื่องนี้เป็นเพียงองค์ประกอบหนึ่งของเสรีภาพในความคิดเห็น ในแง่ของเสรีภาพในการสร้างความคิดเห็นเท่านั้น เสรีภาพในการสอนนี้ (Freedom Teaching) หมายถึง สิทธิที่จะแสวงหาความรู้ การค้นคว้าวิจัยด้วยตนเอง ซึ่งนับได้ว่าเป็นพื้นฐานของเสรีภาพในความคิดเห็นโดยส่วนรวม เหตุผลที่ทำให้มีการบัญญัติเสรีภาพข้อนี้ไว้ในรัฐธรรมนูญก็คือประสบการณ์จากเหตุการณ์ในช่วงก่อนและระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 เพราะในช่วงนั้นรัฐเข้ามาดำเนินการทุกด้าน เพื่อควบคุมความคิดเห็นของประชาชน มีการห้ามฟังวิทยุจากสถานีต่างประเทศ มีการห้ามเผยแพร่วรรณกรรม และงานศิลปะที่พวกนาซีเห็นว่าไม่สอดคล้องกับการปกครอง และมีการขนเอาหนังสือและศิลปวัตถุมาเผาทำลาย รวมทั้งมีการฆ่านักวิทยาศาสตร์ชาวยิวจำนวนมาก และทำให้นักวิชาการและนักวิทยาศาสตร์ต่างก็ต้องพากันหลบหนี และที่หนึ่งทีนักวิทยาศาสตร์และนักวิชาการชาวเยอรมันที่หนีไปด้วยก็คือประเทศสหรัฐอเมริกา ส่งผลให้สหรัฐอเมริกานำเอาแนวความคิดในเรื่องเสรีภาพทางวิชาการเข้ามาปรับใช้ด้วย ตรงนี้เองจึงเป็นจุดเชื่อมต่อในเรื่องเสรีภาพทางวิชาการของทั้ง 2 ประเทศที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน¹⁰⁴

แต่อย่างไรก็ตาม เสรีภาพทางวิชาการนี้ หมายถึง เสรีภาพทางวิชาการที่ไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อรัฐ เพราะในการบริหารประเทศก็ย่อมต้องเกี่ยวข้องกับความมั่นคงของประเทศ หรือเป็นเรื่องภายในของทางราชการ แต่ไม่ควรที่จะมีมากเกินไป แต่อย่างไรก็ตาม การตีความในเรื่องเสรีภาพในการสอนนี้ต้องคำนึงถึงลักษณะ โดยทั่วไปของสิทธิขั้นพื้นฐานซึ่งเป็นการปกป้อง

¹⁰⁴ Fritz Machlup, "On Some Misconception Concerning Academic Freedom," pp. 199-202.

การก้าวก้าวของรัฐที่จะเข้าไปแทรกแซงเสรีภาพทางวิชาการนั้น จะกระทำมิได้เพราะยังคงจำเป็นต้องมีการศึกษา แลกเปลี่ยนความรู้ทางวิชาการ และได้รับการสนับสนุนตามมาตรา 7 ในรัฐธรรมนูญเดียวกัน โดยรัฐมีหน้าที่ในการจัดการศึกษาให้กับประชาชน และประชาชนก็มีสิทธิในการที่จะตัดสินใจว่าจะเลือกศึกษาในแขนงใด รวมทั้งยังสนับสนุนการจัดการศึกษาโดยเอกชนและทางฝ่ายศาสนาอีกด้วย

นอกจากนี้ มาตรา 5 อนุมาตรา 1 ยังประกันเสรีภาพในการดำเนินกิจการหนังสือพิมพ์อีกด้วย ซึ่งเท่ากับว่ารัฐธรรมนูญรับรองความสำคัญของหนังสือพิมพ์ว่าเป็นสถาบันพื้นฐานสำหรับการสร้างความคิดความเห็นนั้นเอง สำหรับเสรีภาพในการดำเนินกิจการหนังสือพิมพ์นั้น ไม่เพียงแต่จะมีการประกันสิทธิในการแพร่ความคิดเห็นในรูปแบบอย่างหนึ่ง แต่จะต้องประกันความมีอยู่ของสถาบันหนังสือพิมพ์เสรีด้วย ศาลรัฐธรรมนูญแห่งสหพันธ์ของเยอรมันเคยตัดสินว่า หนังสือพิมพ์ที่มีอิสระไม่ถูกบังคับทิศทางจากอำนาจสาธารณะและไม่ถูกเซ็นเซอร์นั้นนับได้ว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญของรัฐที่มีการประกันเสรีภาพแก่ประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งหนังสือพิมพ์ที่รายงานข่าวสารการเมืองอย่างมีอิสระและอย่างสม่ำเสมอ ก็เป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้สำหรับรัฐประชาธิปไตย หนังสือพิมพ์มีภารกิจในการที่จะต้องให้ข้อมูลสำหรับกระบวนการสร้างความคิดเห็น ซึ่งเป็นหน้าที่กึ่ง ๆ หน้าที่ของรัฐ แต่แม้ว่าหนังสือพิมพ์เองจะประกาศตนว่าอยู่เหนือพรรค แต่ก็จะต้องมีแนวทางการเมืองแนวใดแนวหนึ่งเสมอ ฉะนั้น หนังสือพิมพ์แต่ละฉบับก็จะมีแนวทางเฉพาะของตน และดึงดูดกลุ่มคนที่มีแนวความคิดคล้าย ๆ กันให้มาอุดหนุน การรายงานข่าวทางหนังสือพิมพ์ฉบับนั้น จึงเป็นการสร้างความคิดเห็นทางการเมืองภายในกรอบของแนวความคิดนั้น ๆ เอง เพราะว่าจะต้องมีการถกเถียงปัญหาในประเด็นต่าง ๆ และหนังสือพิมพ์ฉบับต่าง ๆ ย่อมมีบทบาทอย่างมากในการสร้างเจตจำนงของประชาชน หนังสือพิมพ์จะมีส่วนในการควบคุมการดำเนินงานของรัฐ และมีแนวความคิดวิพากษ์วิจารณ์ เหตุการณ์ทางการเมืองหรือพฤติกรรมทางการเมืองต่าง ๆ เสรีภาพในการดำเนินกิจการหนังสือพิมพ์ตามมาตรา 5 อนุมาตรา 1 จึงสนับสนุนภารกิจของหนังสือพิมพ์ด้วยการคุ้มครองตามรัฐธรรมนูญเป็นพิเศษ (มาตรา 19 อนุมาตรา 2)¹⁰⁵

สำหรับเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและการแสดงออกนั้น รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย มาตรา 39 ได้บัญญัติรับรองเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและการแสดงออกเอาไว้ ดังนี้

มาตรา 39 บุคคลย่อมมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น การพูด การเขียน การพิมพ์ การโฆษณา และการสื่อความหมายโดยวิธีอื่น

¹⁰⁵ บุญศรี มีวงศ์อุโฆษ. คำอธิบายวิชากฎหมายรัฐธรรมนูญเปรียบเทียบ: รัฐธรรมนูญเยอรมัน. หน้า 144.

การจำกัดเสรีภาพตามวรรคหนึ่งจะกระทำมิได้ เว้นแต่โดยอาศัยอำนาจตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายเฉพาะเพื่อรักษาความมั่นคงของรัฐ เพื่อคุ้มครองสิทธิ เสรีภาพ เกียรติยศ ชื่อเสียง สิทธิในครอบครัวหรือความเป็นอยู่ส่วนตัวของบุคคลอื่น เพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน หรือเพื่อป้องกันหรือระงับความเสื่อมทรามทางจิตใจหรือสุขภาพของประชาชน

การสั่งปิดโรงพิมพ์ สถานีวิทยุกระจายเสียง หรือสถานีโทรทัศน์ เพื่อรื้อถอนเสรีภาพตามมาตรานี้จะกระทำมิได้

การให้นำข่าวหรือบทความไปให้เจ้าหน้าที่ตรวจก่อนนำไปโฆษณาในหนังสือพิมพ์ สิ่งพิมพ์ วิทยุกระจายเสียงหรือวิทยุโทรทัศน์ จะกระทำมิได้ เว้นแต่จะกระทำในระหว่างเวลาที่ประเทศอยู่ในภาวะการสงครามหรือการรบ แต่ทั้งนี้จะต้องกระทำโดยอาศัยอำนาจตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายซึ่งได้ตราขึ้นตามความในวรรคสอง

เจ้าของกิจการหนังสือพิมพ์ หรือสื่อมวลชนอื่นต้องเป็นบุคคลสัญชาติไทย ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ

การให้เงินหรือทรัพย์สินอย่างอื่นอุดหนุนหนังสือพิมพ์หรือสื่อมวลชนอื่นของเอกชน รัฐจะกระทำมิได้

จากบทบัญญัติในมาตรา 39 นี้ หากจะศึกษาเปรียบเทียบกับมาตรา 5 ของรัฐธรรมนูญแห่งสหพันธรัฐเยอรมันแล้วมีลักษณะคล้ายกัน กล่าวคือมีการรับรองเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและเสรีภาพของหนังสือพิมพ์ ดังนั้น มาตรา 39 คือ เป็นเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและสื่อสารถึงกันโดยรัฐธรรมนูญ¹⁰⁶ ได้ให้ความสำคัญกับสิทธิหน้าที่ของสื่อมวลชนในการแสดงความคิดเห็นเป็นอย่างมาก กล่าวคือ เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นนั้น หมายถึงการที่บุคคลมีเสรีภาพในการแสดงออกต่อปรากฏการณ์ต่าง ๆ เหตุการณ์หรือข้อเท็จจริงใด ๆ ในสังคมได้อย่างเสรี โดยปราศจากการแทรกสอดใด ๆ จากรัฐ โดยการแสดงออกในทางความคิดเห็นดังกล่าวนี้สามารถจะกระทำได้โดยวิธีการต่าง ๆ ได้แก่ การพูด การเขียน การพิมพ์ การโฆษณา และการสื่อความหมายโดยวิธีอื่น ๆ ซึ่งอธิบายได้ว่าบุคคลสามารถแสดงความคิดเห็นและแสดงออกโดยการพูด ซึ่งการพูดนี้สามารถกระทำได้หลาย ๆ ทาง ไม่ว่าจะเป็นภาษาใด เช่น ภาษาราชการ หรือภาษาท้องถิ่น รวมทั้งภาษาที่เกิดจากการแสดงอากัปกิริยาต่าง ๆ รวมทั้งภาษาใบ้ สำหรับคนหูหนวกด้วย หรือการแสดงความคิดเห็นและแสดงออกโดยการเขียนนี้หมายถึงการเขียนที่มีลักษณะเป็นการติดต่อสื่อสารด้วยลายลักษณ์อักษร ไม่ว่าจะเป็นวิธีการเขียนด้วยลายมือหรือการพิมพ์ด้วยตัวพิมพ์จากเครื่องพิมพ์ เป็นต้น ส่วนการแสดงความคิดเห็นและแสดงออกโดยการพิมพ์นี้หมายถึง

¹⁰⁶ บุญเลิศ ชาญยุทธเดช, รวมสารรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2541), หน้า 178-179.

การเผยแพร่ด้วยการตีพิมพ์เป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งตรงเสรีภาพของสื่อมวลชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หนังสือพิมพ์ ส่วนการโฆษณา นั้น หมายถึงการนำใจข่าวออกไปอย่างแพร่หลายสู่สาธารณชน นั้นเอง ดังนั้น การพิมพ์และการโฆษณาจึงมีความหมายใกล้เคียงกัน และถือเป็นสาระสำคัญของเสรีภาพของสื่อมวลชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งหนังสือพิมพ์ ส่วนการสื่อความหมายโดยวิธีอื่นนั้น รัฐธรรมนูญได้บัญญัติเอาไว้เพื่อให้มีการตีความหมายของรัฐธรรมนูญให้มีความหมายกว้างขึ้น เพราะปัจจุบันเทคโนโลยีในการติดต่อสื่อสารได้พัฒนามากขึ้น การสื่อความหมายโดยวิธีอื่น จึงกระทำได้หลายรูปแบบ เช่น การติดต่อสื่อสารทางคอมพิวเตอร์ เป็นต้น

นอกจากนี้ การที่รัฐธรรมนูญมาตรา 39 ได้บัญญัติรับรองเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและแสดงออกนี้ สอดคล้องกับปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนที่เกี่ยวกับการแสดงความคิดเห็นของมนุษย์ในข้อ 19 ซึ่งบัญญัติว่า

ข้อ 19. บุคคลมีสิทธิในเสรีภาพแห่งความเห็นและการแสดงออกสิทธินี้รวมถึงเสรีภาพที่จะยึดมั่นในความเห็น โดยปราศจากการแทรกสอดและที่จะแสวงหา รับ ตลอดจนจนข้อข่าว รวมทั้งความเห็น โดยผ่านสื่อใด ๆ และโดยมิต้องคำนึงถึงเขตแดน และต่อมาได้มีการร่างกติกา ระหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง ค.ศ.1976 ซึ่งบัญญัติว่า

ข้อ 19

1. บุคคลทุกคนมีสิทธิที่จะถือเอาความเห็นใดก็ได้โดยปราศจากการแทรกสอด
2. บุคคลมีสิทธิในเสรีภาพที่จะแสวงหา รับ และกระจายข่าว และความคิดเห็นทุกรูปแบบโดยไม่คำนึงถึงพรมแดน ทั้งนี้ไม่ว่าด้วยวาจา เป็นลายลักษณ์อักษร หรือการตีพิมพ์ ในรูปศิลปะ หรือโดยอาศัยสื่อประการอื่นตามที่ประสงค์
3. การใช้สิทธิตามที่บัญญัติในบทบัญญัตินี้ต้องเป็นไปโดยมีหน้าที่พิเศษและความรับผิดชอบจึงตกอยู่ได้ข้อจำกัดตัดทอนบางเรื่องแต่ทั้งนี้ต้องบัญญัติไว้ในกฎหมายและจำเป็นแก่
 - ก) การเคารพในสิทธิหรือชื่อเสียงของบุคคลอื่น
 - ข) การรักษาความมั่นคงของชาติหรือความสงบเรียบร้อยหรือการสาธารณสุข หรือศีลธรรม

เมื่อพิจารณาจากปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ข้อ 19 และกติกา ระหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางแพ่งและทางการเมืองข้อ 19 ได้มีการยอมรับว่าเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและแสดงออกโดยการพูด การเขียน การพิมพ์ และการโฆษณา เป็นสิทธิมนุษยชนอย่างหนึ่ง ซึ่งประเทศไทยได้ร่วมลงมติรับรองปฏิญญาดังกล่าวในฐานะเป็นสมาชิกสหประชาชาติ¹⁰⁷

ดังนั้น การที่รัฐธรรมนูญ มาตรา 39 ได้บัญญัติรับรองเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและแสดงออกในลักษณะต่าง ๆ เช่น การพูด การเขียน การพิมพ์ การโฆษณา และ

¹⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 186.

การสื่อความหมายโดยวิธีอื่น ๆ เป็นเสรีภาพที่รัฐธรรมนูญวางหลักประกันในเสรีภาพเรื่องดังกล่าวเอาไว้ และสื่อมวลชนก็ได้รับความคุ้มครองสิทธิเสรีภาพตามมาตรา 39 นี้ด้วย เพราะเสรีภาพของสื่อมวลชน โดยเฉพาะเสรีภาพของหนังสือพิมพ์มีความผูกพันอย่างใกล้ชิดกับสิทธิในการรับรู้ของประชาชนด้วยเช่นกัน¹⁰⁸ ทั้งนี้ถือว่าการที่บุคคลจะมีเสรีภาพในการพูด การเขียน การพิมพ์ การโฆษณา และการสื่อความหมายโดยวิธีใด ๆ ก็ตาม บุคคลย่อมที่จะต้องมีเสรีภาพในการรับข่าวสารด้วย โดยสื่อมวลชนโดยเฉพาะหนังสือพิมพ์นั้นถือว่าเสรีภาพในการรับข่าวสารนี้ไม่ได้เป็นผลของเสรีภาพในการพูด การเขียน การพิมพ์ การโฆษณา และการสื่อความหมายโดยวิธีอื่น แต่ถือว่าเสรีภาพในการรับข่าวสารนี้ เป็นสิ่งที่จำเป็นก่อนที่จะมีการแสดงความคิดเห็นและแสดงออกไม่ว่าจะด้วยวิธีการ ใด ๆ ก็ตาม

ดังนั้น การที่มาตรา 39 บัญญัติรับรองเสรีภาพของสื่อมวลชน โดยเฉพาะหนังสือพิมพ์ จึงมีความสำคัญ ทั้งนี้เป็นเพราะหน้าที่ของหนังสือพิมพ์มีหลายประการ เช่น หน้าที่ในการเสนอข่าว การแสดงความคิดเห็น และการบันเทิง แต่หน้าที่ประการสำคัญของหนังสือพิมพ์คือ หน้าที่ในการเสนอข่าว วิพากษ์วิจารณ์ และแสดงความคิดเห็น ถ้าวิเคราะห์จากลักษณะการทำงานของหนังสือพิมพ์ หน้าที่ของหนังสือพิมพ์ก็เปรียบได้กับนายด่านผู้รักษาประตูการไหลของข่าวสาร (Gatekeeper) กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ หนังสือพิมพ์เป็นผู้ใช้วิจารณญาณในการคัดเลือก กลั่นกรองประเภทของข่าวสาร และปัญหาต่าง ๆ เพื่อนำเสนอต่อประชาชน ฉะนั้น หนังสือพิมพ์ จึงเปรียบเสมือนตัวแทนของประชาชนที่ต้องทำหน้าที่รักษาผลประโยชน์ของประชาชน คอยสอดส่องดูแลสภาพความเป็นไปทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และการเสนอข่าวเฉพาะเหตุการณ์ที่เป็นประโยชน์และควรจะต้องรู้ต่อประชาชน¹⁰⁹

นอกจากนี้ ยังจะถือว่าหนังสือพิมพ์เป็นสื่อที่มีความเป็นอิสระมากกว่าสื่ออื่น ๆ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ ทั้งนี้เพราะรัฐบาลเข้ามาวางกฎเกณฑ์ควบคุมและบริหารหนังสือพิมพ์ไม่ได้มากเท่ากับวิทยุหรือโทรทัศน์ อีกทั้งยังเข้าถึงประชาชนได้ง่าย และมีราคาถูก เก็บไว้เป็นหลักฐานลายลักษณ์อักษรได้

แม้สื่อมวลชนโดยเฉพาะหนังสือพิมพ์จะได้รับการรับรองและคุ้มครองในสิทธิและเสรีภาพแต่ก็ไม่ได้หมายความว่าไม่มีข้อจำกัดแต่อย่างใด เพราะสิทธิเสรีภาพตามมาตรา 39 นี้ เป็นสิทธิและเสรีภาพที่อาจถูกจำกัดได้เฉพาะเงื่อนไขของรัฐธรรมนูญกำหนด ตามที่ได้ศึกษาไว้

¹⁰⁸ กลุพล พลวัน, “เสรีภาพของสื่อมวลชนในประเทศไทยในการแสวงหาข่าวสาร,” วารสารอัยการ 4 (สิงหาคม, 2529): 75.

¹⁰⁹ นันทวัน สุชาโต, “นักหนังสือพิมพ์กับเสียงเรียกหาทางจริยธรรม,” นิเทศสาร 7 (ตุลาคม, 2520): 64.

ในหัวข้อ 2.5.2 กล่าวคือ การจำกัดเสรีภาพตามมาตรา 39 นี้ จะกระทำได้อีกแต่โดยอาศัยอำนาจตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญคือ

- เว้นแต่จะอาศัยอำนาจตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายเฉพาะ เพื่อรักษาความมั่นคงของรัฐ
- เว้นแต่จะอาศัยอำนาจตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายเฉพาะเพื่อคุ้มครองสิทธิเสรีภาพ เกียรติยศ ชื่อเสียง สิทธิในครอบครัว หรือความเป็นอยู่ส่วนตัวของบุคคลอื่น
- เว้นแต่จะอาศัยอำนาจตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายเฉพาะ เพื่อรักษาความสงบเรียบร้อย หรือศีลธรรมอันดีของประชาชน
- เว้นแต่จะอาศัยอำนาจตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายเฉพาะ เพื่อป้องกัน หรือระงับความเสื่อมทรามทางจิตใจหรือสุขภาพของประชาชน

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและแสดงออกเป็นเสรีภาพของบุคคลในการแสดงออกทางความคิดเห็นส่วนบุคคล ไม่ว่าจะเป็นการพูดโดยส่วนตัว การพูดในที่ชุมนุมชน การเขียน การพิมพ์ การโฆษณา หรือเผยแพร่ด้วยวิธีการอย่างใด ๆ ก็ตามนั้นก็สามารถกระทำได้ ซึ่งเป็นไปตามหลักการปกครองระบอบประชาธิปไตยที่ต้องยอมรับความคิดเห็นของคนส่วนใหญ่ และรับฟังความคิดเห็นของคนส่วนน้อย และจะต้องเปิดโอกาสให้บุคคลในสังคมได้วิพากษ์วิจารณ์ปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในสังคมได้อย่างเสรีภาพ อันเป็นการสอดคล้องกับหลักการในการปกครองระบอบประชาธิปไตย ในส่วนของความแตกต่างกับเสรีภาพทางวิชาการนั้น อยู่ตรงที่ว่าเสรีภาพทางวิชาการเป็นเสรีภาพในการศึกษาอบรม และการค้นคว้าวิจัย การแสดงผลงานวิจัยทางวิชาการกับการแสดงความคิดเห็นของบุคคล แตกต่างกันตรงที่การแสดงความคิดเห็นของบุคคลนั้นไม่ต้องอยู่ในขอบของการศึกษาค้นคว้าวิจัยในเรื่องที่เกี่ยวข้อง ดังนั้นบุคคลต่าง ๆ จึงสามารถแสดงความคิดเห็นต่าง ๆ ได้ทุกเรื่องไม่ถูกจำกัดเหมือนกับเสรีภาพทางวิชาการที่ถูกจำกัดในเรื่องของการศึกษาค้นคว้าวิจัย และการแสดงผลงานการศึกษาวิจัยตามกระบวนการของหลักวิชาการเท่านั้น

2.7.2 เสรีภาพในการนับถือศาสนาหรือความเชื่อ

เสรีภาพในการนับถือศาสนา ถือเป็นเสรีภาพในเรื่องแรกที่มีการเรียกร้องให้รัฐจะต้องรับรองและคุ้มครอง เสรีภาพในการนับถือศาสนาของประชาชนแม้ว่าต่อมาแนวความคิดในเรื่องเสรีภาพทางวิชาการจะเกิดขึ้นและเกิดความขัดแย้งระหว่างฝ่ายศาสนจักรกับการเรียกร้องให้มีเสรีภาพทางวิชาการ อันสืบเนื่องจากการที่นักคิด นักปราชญ์ นักวิทยาศาสตร์ต่าง ๆ ได้นำเสนอผลงานทางวิชาการตามขั้นตอน กระบวนการ และแบบแผนทางวิชาการที่นำไปสู่ความขัดแย้งกับความเชื่อและคำสอนของทางศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลงานทางวิทยาศาสตร์กับคำสอนใน

ทางศาสนาเกิดความขัดแย้งกันอย่างรุนแรง เช่น การพิสูจน์ว่าโลกกลมแทนที่คำสอนหรือความเชื่อในทางศาสนาที่เชื่อว่าโลกแบน ซึ่งได้กล่าวมาแล้วในเรื่องพัฒนาการและแนวความคิดในเรื่องเสรีภาพทางวิชาการ ในเรื่องดังกล่าวนี้อาจารย์บรรเจิด สิงคะเนติ ได้อธิบายถึงการเรียกร้องเสรีภาพในอดีตว่า “...สิ่งที่เป็นข้อน่าสังเกตก็คือ การเรียกร้องต่อเสรีภาพในทางความคิดเห็น และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเสรีภาพในทางวิชาการยังไม่เคยปรากฏจนถึงศตวรรษที่ 16 ซึ่งอาจจะอยู่บนพื้นฐานข้อเท็จจริงว่า นักปฏิรูป นักปรัชญา และบรรดานักวิชาการในช่วงนั้นต่างยึดมั่นในความเชื่อของตนเองอย่างมั่นคง และในช่วงของการปฏิรูปเองก็ยังมีความคิดว่ามีเพียงความจริงในทางศาสนาอย่างเดียวเท่านั้นที่ไม่อาจจะอดทนต่อความแตกต่างได้ เสรีภาพในทางศาสนาประสบความสำเร็จเป็นครั้งแรกเมื่อสงครามกลางเมืองที่เกิดจากความแตกแยกในทางศาสนานั้นมักจะมิรัฐมาแก้ปัญหา ดังกล่าว รัฐจึงต้องมีความเป็นกลางในทางศาสนา เรื่องการนับถือศาสนาถือว่าเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคล...”¹¹⁰

ดังนั้น เราจะเห็นได้ว่าในอดีตนั้น การนับถือศาสนาหรือนิกายที่แตกต่างจากศาสนจักรของรัฐหรือผู้ปกครอง กับการแสดงความคิดเห็นหรือผลงานทางวิชาการที่ขัดแย้งหรือแตกต่างจากศาสนจักรของรัฐหรือผู้ปกครอง ต่างก็ต้องถูกทำลายหรือถูกลบล้างด้วยเหตุที่ศาสนจักรถือว่าเป็นการคุกคามต่อความมั่นคงของรัฐ เสรีภาพในการนับถือศาสนา กับเสรีภาพทางวิชาการ ซึ่งมีจุดยืนในการเรียกร้องให้มีเสรีภาพร่วมกัน

ข้อพิจารณาในเรื่องเสรีภาพในการนับถือศาสนาหรือความเชื่อนั้น มีข้อพิจารณา ดังนี้
เสรีภาพในการนับถือศาสนาเป็นเสรีภาพในความเชื่อของบุคคลประการหนึ่ง โดยเสรีภาพที่จะเชื่อนั้นมีความหมายรวมไปถึงเสรีภาพที่จะไม่เชื่อถืออีกด้วย เพราะการนับถือศาสนานั้น ถือได้ว่าเป็นความเชื่อเฉพาะบุคคลและเป็นเสรีภาพที่เกิดขึ้นและมีอยู่เฉพาะกับบุคคลธรรมดาโดยสภาพเท่านั้น โดยเสรีภาพในการนับถือศาสนานั้นคือเสรีภาพในทางความคิดและมโนธรรม ซึ่งเป็นความเชื่อของบุคคลตามคตินิยม และแสดงออกตามความเชื่อในทางศาสนา โดยการสักการะบูชา การประกอบพิธีกรรม การสั่งสอนในทางศาสนา ไม่ว่าจะกระทำโดยลำพังตนเอง หรือในการชุมนุมร่วมกับบุคคลอื่น¹¹¹

นอกจากนี้ ยังมีความหมายครอบคลุมไปถึงการมีเสรีภาพที่จะประพฤติปฏิบัติตนครองตนตามศาสนบัญญัติด้วย เช่น การคลุมหน้าของสตรีมุสลิม เป็นต้น¹¹²

¹¹⁰ บรรเจิด สิงคะเนติ, หลักพื้นฐานของสิทธิ เสรีภาพ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ตามรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2540, หน้า 41.

¹¹¹ กุลพล พลวัน, สิทธิมนุษยชนในสังคมไทย, หน้า 249-254.

¹¹² บุญเลิศ คชายุทธเดช, รวมสาระรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน, หน้า 170.

ดังนั้น เสรีภาพในการนับถือศาสนาหรือความเชื่อตามหลักกฎหมายรัฐธรรมนูญนั้น ถือว่าเป็นเสรีภาพที่ได้รับการรับรองแบบเด็ดขาดเช่นเดียวกับเสรีภาพทางวิชาการ โดยรัฐธรรมนูญ ได้บัญญัติให้บุคคลมีเสรีภาพบริบูรณ์ในการนับถือศาสนา และการปฏิบัติตามศาสนบัญญัติ หรือปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อของตน นอกจากนี้มีเสรีภาพในการนับถือศาสนาแล้ว รัฐก็ต้อง มีหน้าที่ในการไม่กระทำการใด ๆ อันเป็นการแทรกแซงต่อเสรีภาพในการนับถือศาสนา

และถ้าหากพิจารณาในด้านตรงกันข้ามกับเสรีภาพในการนับถือศาสนา และความเชื่อนั้น บุคคลก็ย่อมที่จะมีเสรีภาพในการที่จะไม่นับถือศาสนาใดก็ได้ หรือแม้จะไม่นับถือ ศาสนาหรือความเชื่อใด ๆ เลยก็ได้ แต่การนับถือหรือไม่นับถือศาสนานั้น จะต้องไม่ไปกระทบ ต่อการนับถือศาสนาหรือความเชื่อของบุคคลอื่นด้วย¹¹³

นอกจากนี้ ตามรัฐธรรมนูญแห่งสหพันธรัฐเยอรมัน ได้บัญญัติรับรองและคุ้มครอง เสรีภาพในการนับถือศาสนาไว้ในมาตรา 4 โดยอาจารย์ ดร.กมลชัยได้ให้คำอธิบายว่า¹¹⁴

ในมาตรา 4 ซึ่งมีหลักการสำคัญ โดยถือว่าเป็นหลักประกันเสรีภาพในการนับถือ ศาสนา ความศรัทธา และความเชื่อต่าง ๆ เนื่องจากสิทธิประเภทนี้มีประวัติศาสตร์อันยาวนานกว่า สิทธิเสรีภาพอื่น ๆ และไม่สามารถแยกออกจากสิทธิขั้นพื้นฐาน หรือศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และการพัฒนาของบุคคลไปได้เลย แนวความคิดในการที่จะคุ้มครองเสรีภาพนี้ยังรวมถึงความเชื่อ ที่ปฏิบัติกันเป็นประจำ โดยเฉพาะการเคารพความเชื่อในทางศาสนาตามมาตรา 4(2) ซึ่งความเชื่อใน ทางศาสนา รัฐควรที่จะวางตัวเป็นกลาง

ในส่วนของรัฐธรรมนูญของประเทศสหรัฐอเมริกา นั้นได้มีการรับรองเสรีภาพใน การนับถือศาสนาใช้ในบทบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมฉบับที่ 1 เนื่องจากรัฐธรรมนูญฉบับแรกของอเมริกา เมื่อ ค.ศ.1787 ไม่ได้บัญญัติรับรองเรื่องสิทธิและเสรีภาพเอาไว้ ดังนั้นในบทแก้ไขเพิ่มเติมฉบับที่ 1 นี้ ซึ่งได้มีการบัญญัติรับรองสิทธิและเสรีภาพด้านต่าง ๆ เอาไว้ เช่น เสรีภาพในการนับถือศาสนา, เสรี ภาพในการแสดงความคิดเห็นและการแสดงออก โดยการพูด, เสรีภาพของสื่อมวลชน เป็นต้น โดย บทบัญญัติดังกล่าวได้กำหนด ห้ามไม่ให้สภากองเกรสบัญญัติกฎหมายใด ๆ ในอันที่จะเป็นการจำกัด เสรีภาพในการนับถือศาสนา โดยถือว่าเสรีภาพที่เป็นหลักสำคัญของการใช้สิทธิและเสรีภาพใน ประการอื่น ๆ นอกจากนี้ยังกำหนดให้มีการรับรองและคุ้มครองในเสรีภาพในการศึกษาอบรม หลัก

¹¹³ Frity Mchlup, "On Some Misconceptions Concerning Academic Freedom," *Academic Freedom and Tenure*, pp.202-203.

¹¹⁴ กมลชัย รัตนสกาวงศ์, "ทฤษฎีกฎหมายมหาชน: ศึกษากฎหมายรัฐธรรมนูญเยอรมัน," บรรยาย ณ คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 9 กันยายน 2541. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

การในศาสนา รวมทั้งการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ¹¹⁵ ดังนั้น ถ้าหากจะพิจารณาตามหลักการรับรองและคุ้มครองเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญแล้ว เสรีภาพในการนับถือศาสนาตามรัฐธรรมนูญอเมริกัน จึงถือว่าเป็นเสรีภาพที่ได้รับการรับรองและคุ้มครองโดยเด็ดขาดจากรัฐธรรมนูญ ทั้งนี้สืบเนื่องจากประเทศสหรัฐอเมริกาที่มีความหลากหลายทางเชื้อชาติ ภาษา ศาสนา และวัฒนธรรม ซึ่งบางครั้งก็จะเกิดการพิพาทโต้แย้ง หรือเกิดความขัดแย้งกันของศาสนาต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้รัฐธรรมนูญอเมริกันจึงได้รับการรับรองเสรีภาพในการนับถือศาสนาเป็นเรื่องแรก และรับรองโดยเด็ดขาด

ในส่วนของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย มาตรา 38 ได้บัญญัติเอาไว้ดังนี้

มาตรา 38 บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในการถือศาสนา นิิกายของศาสนา หรือลัทธินิยมในทางศาสนา และย่อมมีเสรีภาพในการปฏิบัติตามศาสนบัญญัติหรือปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อของตน เมื่อไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของพลเมืองและไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน

ในการใช้เสรีภาพดังกล่าวตามวรรคหนึ่ง บุคคลย่อมได้รับความคุ้มครองมิให้รัฐกระทำการใด ๆ อันเป็นการรอนสิทธิหรือเสียประโยชน์อันควรมีควรได้เพราะเหตุที่ถือศาสนา นิิกายของศาสนา ลัทธินิยมในทางศาสนา หรือปฏิบัติตามศาสนบัญญัติ หรือปฏิบัติตามความเชื่อที่แตกต่างจากบุคคลอื่น

เสรีภาพในการนับถือศาสนา หรือความเชื่อตามมาตรา 38 นี้ ยังสอดคล้องกับกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง ค.ศ.1976 ข้อ 18 ซึ่งบัญญัติว่า

ข้อ 18

1. บุคคลย่อมมีสิทธิในเสรีภาพของความคิด มโนธรรม และศาสนา สิทธินี้ย่อมรวมถึงเสรีภาพในการมีหรือนับถือศาสนา หรือมีความเชื่อตามคตินิยมของตน และเสรีภาพในการแสดงออกทางศาสนา หรือความเชื่อของตน โดยการสักการบูชา การปฏิบัติพิธีกรรมประกอบพิธีกรรม และการสอนไม่ว่าจะทำโดยลำพังตนเองหรือในชุมชนร่วมกับผู้อื่น และไม่ว่าต่อสาธารณชนหรือเป็นการส่วนตัว

2. บุคคลจะถูกบีบบังคับให้เสื่อมเสียเสรีภาพในการมีหรือนับถือศาสนาหรือความเชื่อตามคตินิยมของตนมิได้

3. เสรีภาพในการแสดงออกทางศาสนา หรือความเชื่อของบุคคลอาจอยู่ภายใต้บังคับแห่งข้อจำกัดเฉพาะที่บัญญัติโดยกฎหมาย และตามความจำเป็น เพื่อรักษาความปลอดภัย ความ

115

Stephens Otis, *American Constitution Law*, (New York: International Thomson, 1936), pp.116-118.

สงบเรียบร้อยของสุขอนามัย หรือศีลธรรมของประชาชน หรือเพื่อคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพขั้นมูลฐานของบุคคลอื่นเท่านั้น

4. รัฐภาคีแห่งกติกาฯ รับที่จะเคารพเสรีภาพของบิดา มารดา หรือผู้ปกครองตามกฎหมายในการให้การศึกษาทางศาสนาและศีลธรรมแก่เด็กตามความเชื่อของตน

เสรีภาพในการนับถือศาสนานี้มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับเสรีภาพในความเชื่อของบุคคลและความคิด¹¹⁶ รวมทั้งเสรีภาพในการแสดงออกซึ่งเสรีภาพตามมาตรา 39 ซึ่งได้กล่าวไว้ในเบื้องต้น ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า บทบัญญัติมาตรา 38 นี้ ได้บัญญัติรับรองเสรีภาพในการนับถือศาสนา นิกายของศาสนา หรือลัทธินิยมในทางศาสนา เอาไว้อย่างสมบูรณ์ หรือเป็นการรับรองโดยเด็ดขาดตามรัฐธรรมนูญ ตามที่ได้กล่าวไปแล้วในหัวข้อ 2.5.3 ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับมาตรา 4 ของรัฐธรรมนูญแห่งสหพันธรัฐเยอรมัน นอกจากนี้เสรีภาพในการนับถือศาสนานี้ รวมไปถึงการปฏิบัติตามศาสนบัญญัติ หรือพิธีกรรมตามความเชื่อถือทางศาสนา โดยเสรีภาพในการนับถือศาสนานี้ รวมไปถึงเสรีภาพในการแสดงออกทางศาสนาที่กระทำโดยลำพังตนเอง หรือในชุมชนร่วมกับผู้อื่น และมีเสรีภาพในการแสดงออกทางศาสนานั้นต่อสาธารณชน หรือจะกระทำเป็นการส่วนตัว นอกจากนี้ ยังหมายรวมถึงการสักการะรูปบูชา หรือศาสนสถาน หรือสถานที่ หรือสัญลักษณ์ตามความเชื่อ การแต่งกาย และการใช้ภาษาตามธรรมเนียมประเพณี ธรรมเนียมปฏิบัติทางศาสนา รวมทั้งเสรีภาพในการเลือกผู้นำทางศาสนา นักบวช หรือครูสอนศาสนา และการจัดตั้งโรงเรียนสอนศาสนา รวมตลอดไปถึงเสรีภาพในการจัดพิมพ์ และเผยแพร่คำสอนในศาสนาด้วย¹¹⁷ นอกจากนี้ยังมีข้อพิจารณาในเรื่องศาสนาที่ทางราชการได้รับรองไว้ในปัจจุบัน ซึ่งปรากฏว่ามีระเบียบกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ ว่าด้วยองค์การศาสนาต่าง ๆ พ.ศ.2512 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2525 ได้แก่ ศาสนาพุทธ ศาสนาอิสลาม ศาสนาคริสต์ ศาสนาพราหมณ์ ฮินดู และศาสนาซิกข์ เท่านั้น ดังนั้น จึงสมควรพิจารณาต่อไปในภายหลังว่าระเบียบดังกล่าวยังมีความเหมาะสม และสอดคล้องกับรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันหรือไม่

แม้ว่าเสรีภาพในการนับถือศาสนาจะเป็นเสรีภาพโดยบริบูรณ์ ที่ได้รับการรับรองและคุ้มครองโดยเด็ดขาดจากรัฐธรรมนูญก็ตาม แต่ก็มีขอบเขตของเสรีภาพในการนับถือศาสนาตามความในมาตรา 38 วรรคแรก ตอนท้ายว่า

- การใช้เสรีภาพในการนับถือศาสนาจะต้องไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของพลเมือง
- การใช้เสรีภาพในการนับถือศาสนา จะต้องไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อย

หรือศีลธรรมอันดีของประชาชน

¹¹⁶ กุลพล พลวัน, สิทธิมนุษยชนในสังคมไทย, หน้า 250.

¹¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

นอกจากนี้ มาตรา 38 วรรคท้าย ยังบัญญัติรับรองเสรีภาพในการนับถือศาสนาจากการกระทำของรัฐเองในการที่กำหนดให้บุคคลได้รับความคุ้มครองมิให้รัฐกระทำใด ๆ ที่เป็น การรุกรานต่อสิทธิหรือกระทำการใดที่ก่อให้เกิดการเสียประโยชน์อันควรมีควรได้ เพราะเหตุ การใช้เสรีภาพตามมาตรา 38 หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่ารัฐจะเลือกปฏิบัติกับบุคคล โดยอาศัยความแตกต่างทางด้านศาสนาและความเชื่อของบุคคลไม่ได้ ซึ่งสอดคล้องกับหลักการในเรื่องความเสมอภาคในทางกฎหมาย ตามมาตรา 30 แห่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยอีกด้วย

2.7.3 สิทธิในการรับการศึกษาระดับขั้นพื้นฐานจากรัฐ

สิทธิในการได้รับการศึกษาระดับขั้นพื้นฐานจากรัฐ ถือเป็นบริการสาธารณะอย่างหนึ่ง โดยพิจารณาจากความหมายของคำว่าบริการสาธารณะ ซึ่งคำดังกล่าวนี้ มีที่มาจากประเทศฝรั่งเศส ตามหลักความเสมอภาคกันในสิทธิขั้นพื้นฐานซึ่งบัญญัติไว้ในคำประกาศสิทธิมนุษยชนและพลเมือง ค.ศ.1789 โดยประกาศดังกล่าวนี้ได้กล่าวถึงสองสิ่งสำคัญ คือ¹¹⁸

1. หลักการสำคัญในกฎหมายมหาชน เช่น หลักอำนาจอธิปไตยเป็นของชาติ (มาตรา 3) หลักการแบ่งแยกอำนาจ (มาตรา 16) หลักความยินยอมของพลเมืองในการเสียภาษี (มาตรา 14)

2. เสรีภาพและสิทธิขั้นพื้นฐาน เช่น เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น และความเชื่อ (มาตรา 10) เสรีภาพในการพิมพ์ (มาตรา 11) สิทธิในทรัพย์สินส่วนบุคคลที่จะล่วงละเมิดมิได้ (มาตรา 17) ความเท่าเทียมกันของทุกคน โดยปราศจากความแตกต่าง (มาตรา 1) สิทธิในการป้องกันโดยไม่ขัดกับกฎหมาย (มาตรา 5)

เมื่อพิจารณาตามประกาศดังกล่าวนี้จะเห็นได้ว่า สิทธิในการได้รับการศึกษาระดับขั้นพื้นฐานนี้ ทำให้ประชาชนได้รับการรับรองขั้นพื้นฐานของสิทธิที่จะได้รับความเสมอภาคกันทางกฎหมาย ตามข้อ 2 นี้ โดยหมายถึงความเสมอภาคทางด้านสถานภาพของผู้ใช้บริการสาธารณะ¹¹⁹ ที่เท่าเทียมกัน ภายใต้กฎเกณฑ์เดียวกัน โดยเป็นหน้าที่ของรัฐ แต่เพียงผู้เดียว ที่จะเป็นผู้ทำหรือเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นและมีความสำคัญต่อความเป็นอยู่ของประชาชนทั่วประเทศอย่างทั่วถึง¹²⁰

¹¹⁸ เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์, ระบบการเมืองการปกครองฝรั่งเศส, (กรุงเทพฯ: สยามศิลป์, 2543), หน้า 18-19.

¹¹⁹ นันทวัฒน์ บรมานันท์, บริการสาธารณะในระบบกฎหมายปกครองฝรั่งเศส, (กรุงเทพฯ: นิติธรรม, 2541), หน้า 19.

¹²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 28.

โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิทธิในการได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานจากรัฐเป็นสิทธิในการได้รับบริการสาธารณะทางด้านการศึกษาของชาติ¹²¹ ซึ่งถือเป็นหนึ่งในหลาย ๆ ประเภทของบริการสาธารณะระดับชาติด้วย

เมื่อพิจารณาโดยอาศัยจุดเชื่อมโยง ระหว่างสิทธิในการได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานกับการที่รัฐมีหน้าที่ในการจัดทำบริการสาธารณะทางด้านการศึกษาของชาติแล้ว ทำให้เข้าใจได้ว่าสิทธิในการได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานจากรัฐนั้น เป็นสิทธิที่รัฐจะต้องมีหน้าที่จัดการศึกษาแบบไม่เสียค่าตอบแทน หรือเป็นการจัดการศึกษาแบบให้เปล่าในการศึกษาภาคบังคับ ในระดับชั้นประถมไปจนถึงการศึกษาระดับมัธยม¹²² ซึ่งเป็นการจัดทำบริการสาธารณะโดยส่วนกลาง คือเป็นบริการสาธารณะที่ฝ่ายปกครองจัดทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวมของประชาชนทั้งประเทศ¹²³

และแนวความคิดนี้ก็แพร่หลายไปในประเทศสหรัฐอเมริกา โดยมีการกำหนดให้รัฐมีหน้าที่ในการจัดให้ประชาชนมีสิทธิในการได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐาน ตามพระราชบัญญัติว่าด้วยการศึกษาภาคบังคับ ค.ศ.1922 (Compulsory Education Act, November 7, 1922)¹²⁴ ซึ่งประเทศสหรัฐอเมริกาได้รับเอาแนวความคิดในเรื่องสิทธิในการได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานจากรัฐมาจากประเทศฝรั่งเศส ภายหลังจากที่ประเทศสหรัฐอเมริกาได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับแรก

ในส่วนของรัฐธรรมนูญของสหพันธรัฐเยอรมัน ได้บัญญัติรับรองสิทธิในการได้รับการศึกษาไว้ในมาตรา 7 โดยอาจารย์ ดร.กมลชัย รัตนสกววงศ์ ได้อธิบายว่า¹²⁵

มาตรา 7 นั้น ถือว่าการศึกษเป็นส่วนหนึ่งของสังคม และมาตรา7(1) ได้บัญญัติให้รัฐเป็นผู้ดูแลความสมบูรณ์ของระบบการศึกษา ถึงแม้ว่าการศึกษาจะอยู่ภายใต้กฎหมายภายในของแต่ละมลรัฐก็ตาม แต่อย่างไรก็ดี สหพันธรัฐก็ต้องจัดให้มีองค์กรคอยควบคุมในเรื่องรายละเอียดและความสมบูรณ์ของการศึกษาที่มลรัฐเป็นผู้กำหนด นอกจากนี้โรงเรียนเอกชนก็ได้รับการรับรองโดยผลของมาตรา 7(2) แต่โรงเรียนเอกชนก็ยังถูกควบคุมโดยมลรัฐอยู่เช่นเดียวกัน

นอกจากนี้ กติการะหว่างประเทศด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ค.ศ.1976 ได้บัญญัติรับรองสิทธิในการได้รับการศึกษาจากรัฐไว้ในข้อ 13 อนุ 1 คือ

ข้อ 13

1. รัฐภาคีแห่งกติกาฉบับนี้รับรองสิทธิของทุกคนในการศึกษา รัฐภาคีตกลงว่าการศึกษามุ่งไปในทางพัฒนาบุคลิกภาพของมนุษย์และความรู้สึกลึกซึ้งยิ่งขึ้น และจะเพิ่มทวี

¹²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 29-30.

¹²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 38-39.

¹²³ ชาญชัย แสงวงศ์, องค์การมหาชน. (กรุงเทพฯ: นิติธรรม, 2542), หน้า 87-88.

¹²⁴ Michael Imber, Education Law. (New York: Mc Craw hill, 1993), pp.18-30.

¹²⁵ กมลชัย รัตนสกววงศ์, “ทฤษฎีกฎหมายมหาชน: ศึกษากฎหมายรัฐธรรมนูญเยอรมัน,” บรรยาย ณ คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 16 กันยายน 2542. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

ความเคารพต่อสิทธิมนุษยชนและเสรีภาพขั้นพื้นฐาน ทุกฝ่ายตกลงกันต่อไปอีกว่า การศึกษาจะทำให้ทุกคนเข้าร่วมได้ในสังคมเสรีอย่างแท้จริง...

กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ค.ศ.1976 ได้รับรองสิทธิในการศึกษาเอาไว้โดยกำหนดให้รัฐจะต้องจัดการศึกษาให้กับประชาชนอย่างทั่วถึงอีกด้วย

สำหรับประเทศไทย เมื่อมีการร่างรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน ได้มีการนำเอาแนวความคิดในเรื่องสิทธิในการได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานจากรัฐมาด้วย โดยในหมวดสิทธิเสรีภาพของชนชาวไทย ได้มีการรับรองและคุ้มครองสิทธิขั้นพื้นฐานในเรื่องนี้ด้วย โดยถือว่าสิทธิในการได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานจากรัฐ เป็นสิทธิในมาตรฐานชีวิต โดยมีที่มาจากแนวความคิดในเรื่องรัฐสวัสดิการ ว่ารัฐควรจะเข้าเป็นประกันในมาตรฐานชีวิตขั้นต่ำของราษฎร ซึ่งเป็นสิทธิประเภทหนึ่งตามรัฐธรรมนูญ เช่นเดียวกับสิทธิในบริการสาธารณสุข ตามมาตรา 52, สิทธิของผู้ด้อยโอกาสที่เป็นเด็ก ตามมาตรา 53 และบุคคลซึ่งพิการและทุพพลภาพตามมาตรา 55¹²⁶

ในส่วนของสิทธิในการได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานจากรัฐนั้น รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ได้บัญญัติรับรองสิทธิดังกล่าวในมาตรา 43 ซึ่งบัญญัติว่า

มาตรา 43 บุคคลย่อมมีสิทธิเสมอกันในการรับการศึกษาขั้นพื้นฐานไม่น้อยกว่าสิบสองปีที่รัฐจะต้องจัดให้อย่างทั่วถึงและมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย

การจัดการศึกษาอบรมของรัฐต้องคำนึงถึงการมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และเอกชน ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ

การจัดการศึกษาอบรมขององค์กรวิชาชีพและเอกชนภายใต้การกำกับดูแลของรัฐย่อมได้รับความคุ้มครอง ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ

มาตรา 43 นี้ เป็นการรับรองสิทธิในการได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยรัฐเป็นผู้มีหน้าที่ในการจัดให้มีสิทธิดังกล่าวไม่น้อยกว่า 12 ปี โดยรัฐไม่สามารถผลักภาระให้ประชาชนต้องเสียค่าใช้จ่าย นอกจากนี้รัฐธรรมนูญได้บัญญัติไว้อย่างชัดเจนว่า รัฐต้องให้อย่างทั่วถึงโดยไม่เก็บค่าใช้จ่ายนั้น คำว่า “จัดให้มีอย่างทั่วถึง” ตามรัฐธรรมนูญนั้น ตรงกับหลักเกณฑ์ในการจัดทำบริการสาธารณะ ถือหลักว่าด้วยความเสมอภาค ซึ่งมีความหมายแบบเดียวกันในประเทศฝรั่งเศส กล่าวคือรัฐมิได้มีจุดมุ่งหมายที่จะจัดทำบริการสาธารณะขึ้นเพื่อประโยชน์ของผู้ใดผู้หนึ่ง โดยเฉพาะ แต่เป็นการจัดทำเพื่อประโยชน์ของประชาชนทุกคน ประชาชนทุกคนย่อมมีสิทธิได้รับการปฏิบัติหรือได้รับผลประโยชน์จากบริการสาธารณะอย่างเสมอภาคกัน¹²⁷ ดังนั้น เมื่อพิจารณาตามหลักกฎหมายปกครองฝรั่งเศสแล้ว มาตรา 43 นี้ รัฐจะต้องจัดทำบริการสาธารณะในด้านการจัดให้มีการศึกษาขั้นพื้นฐานแก่ประชาชนอย่างทั่วถึงและเสมอภาคกัน แต่ผู้ที่จะสามารถใช้สิทธิตาม

¹²⁶ บุญเลิศ คชายุทธเดช, รวมสาระรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน, หน้า 172-173.

¹²⁷ นันทวัฒน์ บรมานันท์, บริการสาธารณะในระบบกฎหมายปกครองฝรั่งเศส, หน้า 19.

มาตรานี้ จำกัดไว้เฉพาะแต่พลเมืองของรัฐเท่านั้น ทั้งนี้เพราะมาตรา 43 อยู่ในหมวดที่ 3 ว่าด้วยสิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย คำว่าชนชาวไทยนี้ หมายถึงผู้มีสัญชาติไทยและไม่ได้หมายถึงคนต่างด้าว ดังที่รัฐธรรมนูญของประเทศขยายสิทธิและเสรีภาพไปถึง¹²⁸ เพราะรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายที่กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับคนสัญชาติรัฐเท่านั้น จึงเป็นข้อจำกัดให้สิทธินี้แก่พลเมืองของรัฐเท่านั้น

จากหลักการในเรื่องการจัดให้มีบริการสาธารณะด้านการศึกษา ซึ่งเป็นบริการสาธารณะระดับชาติที่รัฐมีหน้าที่จะต้องจัดให้ประชาชนได้รับบริการดังกล่าวแล้ว ในการพิจารณาความหมายของคำว่า “การศึกษาขั้นพื้นฐาน” ที่รัฐจะต้องจัดทำขึ้นนั้น ได้มีผู้ให้ความหมายไว้ดังนี้คือ¹²⁹

นายชุมพล ศิลปอาชา ได้ให้ความหมายของคำว่า “การศึกษาขั้นพื้นฐาน” ว่าหมายถึง การเรียนรู้และการพัฒนาทั้งมวลที่จะช่วยให้เด็กและเยาวชนมีชีวิตที่มีคุณภาพทั้งต่อตนเอง ครอบครัว ชุมชน และสังคมประเทศชาติ จะมีการกำหนดมาตรฐานคุณภาพ ทั้งลักษณะความรู้ ความสามารถ การพัฒนาทางร่างกาย สติปัญญา จิตใจ ทักษะพื้นฐานทางวิชาการและทางการปฏิบัติรวมถึงวิชาชีพ ส่วนหนึ่งจะเป็นคุณลักษณะร่วมแกนกลางที่คนไทยทั้งประเทศควรได้ควรมีควรเป็น และจะมีส่วนที่ให้ออกโอกาสแก่ครอบครัว ชุมชน ท้องถิ่น เป็นผู้กำหนดให้เหมาะสมกับสภาพสังคมวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลง

ดร.พนม พงษ์ไพบูลย์ ได้ให้ความหมายคำว่า “การศึกษาขั้นพื้นฐาน” หมายถึงการศึกษาที่เริ่มจากชั้นประถมศึกษาจนถึงมัธยมศึกษาบริบูรณ์

ดร.วิชัย ดันศิริ ได้ให้ความหมายของคำว่า “การศึกษาขั้นพื้นฐาน” สรุปได้ว่าการศึกษาสิบสองปีเป็นอย่างน้อยที่รัฐต้องจัดให้เปล่าโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย โดยมีคุณภาพและทั่วถึงโดยเป็นภารกิจของรัฐบาลที่ต้องจัดการศึกษาให้แก่ประชาชนคนไทย

ดร.สงบ ลักษณะ ได้ให้ความหมายของคำว่า “การศึกษาขั้นพื้นฐาน” หมายถึง การศึกษาขั้นพื้นฐานอย่างน้อย 12 ปี ตามที่รัฐธรรมนูญกำหนด โดยเป็นการศึกษาที่คนส่วนใหญ่เสนอว่าควรเริ่มจากประถมศึกษาปีที่ 1 ถึงมัธยมศึกษาปีที่ 6 (รวมสายอาชีพ) หรือจากอายุ 6-77 ปี โดยรัฐยังจะต้องส่งเสริมการศึกษาอนุบาล และส่งเสริมผู้ปกครองเลี้ยงดูอบรมเด็กก่อนวัยเรียนให้เหมาะสมเต็มกำลังด้วย

ในส่วนของการศึกษาขั้นพื้นฐานตามรัฐธรรมนูญมาตรา 43 นั้น พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 มาตรา 4 บัญญัติว่า “การศึกษาขั้นพื้นฐาน” หมายความว่า การศึกษา

¹²⁸ วิษณุ เครืองาม, กฎหมายรัฐธรรมนูญ, หน้า 654.

¹²⁹ กระทรวงศึกษาธิการ, “รายงานการประชุมคณะกรรมการ กำหนดนโยบายและแผนการศึกษาขั้นพื้นฐาน, ครั้งที่ 3/2542,” 8 พฤษภาคม 2542.

ก่อนระดับอุดมศึกษา “การศึกษา” หมายความว่า กระบวนการเรียนรู้เพื่อความเจริญงอกงามของบุคคลและสังคม โดยการถ่ายทอดความรู้ การฝึก การอบรม การสืบสานทางวัฒนธรรม การสร้างสรรค์ จรรโลงความก้าวหน้าทางวิชาการ สร้างองค์ความรู้อันเกิดจากการจัดสภาพแวดล้อม สังคม การเรียนรู้ และปัจจัยเกื้อหนุนให้บุคคลเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

มาตรา 10 วรรคแรก บัญญัติว่า การจัดการศึกษา ต้องจัดให้บุคคลมีสิทธิและโอกาสเสมอกันในการรับการศึกษาขั้นพื้นฐานไม่น้อยกว่าสิบสองปีที่รัฐต้องจัดให้ทั่วถึงและมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย

มาตรา 15 วรรคแรก (1) บัญญัติว่า การจัดการศึกษามีสามรูปแบบ คือ การศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย

(1) การศึกษาในระบบ เป็นการศึกษาที่กำหนดจุดมุ่งหมาย วิธีการศึกษา หลักสูตร ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขของการสำเร็จการศึกษาที่แน่นอน

มาตรา 16 วรรคแรก และวรรคที่สอง บัญญัติว่า การศึกษาในระบบมีสองระดับ คือ การศึกษาขั้นพื้นฐาน และศึกษาระดับอุดมศึกษา

การศึกษาขั้นพื้นฐานประกอบด้วย การศึกษาซึ่งจัดไม่น้อยกว่าสิบสองปีก่อนระดับอุดมศึกษา การแบ่งระดับและประเภทของการศึกษาขั้นพื้นฐานให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง จากบทนิยามศัพท์ของพระราชบัญญัติ สรุปความหมายของการศึกษาขั้นพื้นฐานจากรัฐ หมายถึง กระบวนการศึกษาและการเรียนรู้ในระบบซึ่งจัดไม่น้อยกว่าสิบสองปีก่อนระดับอุดมศึกษา โดยรัฐมีหน้าที่ต้องจัดให้บุคคลมีสิทธิและโอกาสเสมอกันในการรับการศึกษาขั้นพื้นฐานไม่น้อยกว่าสิบสองปี ข้อพิจารณาในเรื่องของสิทธิในการได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานจากรัฐกับเสรีภาพทางวิชาการนั้นมีความแตกต่างกันในเรื่องของสาระสำคัญแห่งสิทธิ โดยที่สิทธิในการได้รับการศึกษาจากรัฐนั้น ถือเป็นสิทธิตามที่กฎหมายกำหนดให้พลเมืองมีสิทธิดังกล่าว ซึ่งในที่นี้คือสิทธิในการได้รับการศึกษาจากรัฐ และประชาชนที่เป็นพลเมืองทุกคนย่อมได้รับสิทธินี้อย่างเท่าเทียมและเสมอภาค โดยปราศจากการเลือกปฏิบัติใด ๆ จากรัฐ และรัฐก็มีหน้าที่ต้องดำเนินการให้เป็นไปตามสิทธิที่รัฐธรรมนูญกำหนดไว้ ซึ่งถ้าพิจารณาตามหลักกฎหมายเยอรมัน ถือเป็นสิทธิประเภท (Status Psitivus) ซึ่งหมายถึง สภาพการณ์ที่ใช้สิทธิและเสรีภาพของปัจเจกบุคคลมีอาจจะบรรลุเป้าหมายได้ หากปราศจากการเข้ามาดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งจากฝ่ายรัฐ สิทธิและเสรีภาพประเภทนี้ปรากฏออกมาในรูปของสิทธิประเภท “สิทธิเรียกร้อง” ซึ่งตามรัฐธรรมนูญของไทยคือสิทธิในการได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานตามมาตรา 43 นี้¹³⁰

¹³⁰ บรรเจิด สิงคะเนติ, สิทธิ เสรีภาพ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ตามรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540.

แต่ในส่วนของเสรีภาพทางวิชาการนั้นถือเป็นเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญประเภทหนึ่ง และถือว่าเสรีภาพทางวิชาการนี้เป็นเสรีภาพที่ได้รับการรับรองและคุ้มครองอย่างเด็ดขาดตามรัฐธรรมนูญ ในขณะที่สิทธิในการได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานนั้นเป็นสิทธิที่อยู่ภายใต้ข้อจำกัดตามเงื่อนไขของกฎหมาย กล่าวคือ มาตรา 43 ได้จำกัดการใช้สิทธิเอาไว้โดยบัญญัติคำว่า “ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ” แต่เสรีภาพทางวิชาการไม่ได้อยู่ภายใต้ข้อจำกัด เช่นเดียวกับสิทธิในการได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานแต่เสรีภาพทางวิชาการอยู่ภายใต้เงื่อนไขที่เป็นข้อจำกัดที่รัฐธรรมนูญกำหนดไว้ว่า “เท่าที่ไม่ขัดต่อหน้าที่ของพลเมือง” หรือ “ศีลธรรมอันดีของประชาชน”

นอกจากนี้ เสรีภาพทางวิชาการเป็นเสรีภาพที่ถือได้ว่าเกิดขึ้นและมีมาก่อนการที่รัฐธรรมนูญจะได้มาบัญญัติรับรองและคุ้มครองไว้ในภายหลัง การรับรองโดยรัฐธรรมนูญจึงเป็นการรับรองโดยบทบัญญัติที่เป็นลายลักษณ์อักษรตามรัฐธรรมนูญ เพื่อรับรองการมีอยู่ของเสรีภาพทางวิชาการ ทั้งนี้สอดคล้องกับหลักกฎหมายบ้านเมืองที่ได้บัญญัติรับรองเสรีภาพทางวิชาการที่มีอยู่แล้วตามหลักกฎหมายธรรมชาตินั่นเอง อีกทั้งสิทธิในการได้รับการศึกษาอบรมนั้นถือเป็นกระบวนการส่วนหนึ่งในอันที่จะนำไปสู่การมีเสรีภาพทางวิชาการ ซึ่งรัฐธรรมนูญมาตรา 42 ได้บัญญัติรับรองการมีเสรีภาพทางวิชาการที่เกี่ยวกับการศึกษาอบรม และเสรีภาพทางวิชาการที่เกี่ยวกับการเรียนการสอนเอาไว้ ซึ่งจะได้กล่าวถึงในบทต่อไป และข้อพิจารณาในเรื่องความแตกต่างของเสรีภาพทางวิชาการกับสิทธิในการได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานจากรัฐนั้น สิทธิดังกล่าวรัฐมีความผูกพันกับหน้าที่ในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานสิบสองปีเท่านั้น แต่เสรีภาพทางวิชาการนั้นรัฐมีหน้าที่ในการรับรอง และคุ้มครองเสรีภาพทางวิชาการ โดยไม่ถูกจำกัดกับระดับการศึกษา ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาขั้นพื้นฐาน การศึกษาในระดับอุดมศึกษา การศึกษาในระดับที่สูงกว่าระดับอุดมศึกษา และการศึกษา, ค้นคว้าวิจัย รวมไปถึงการอบรม สัมมนาทางวิชาการในเรื่องต่าง ๆ รวมทั้งยังขยายเสรีภาพทางวิชาการออกไปจนถึง การเผยแพร่งานวิจัยต่าง ๆ อีกด้วย